

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2024 PRIS: 99 KR

Nya Nya Labour

Tony Blair är tillbaka i hetluften

SAMHÄLLE

**ANNA VICTORIA
HALLBERG**

ger sig ut på bildningsresa.

TEMA

CENTRALASIEN

på väg ut ur stor-
makternas skugga?

KRÖNIKA

BENGT OHLSSON

går på museum i
Istanbul.

TIDSAM 2804-03

7 388280 409908

RETURVECKA 19

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv.

Allt öppet och utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

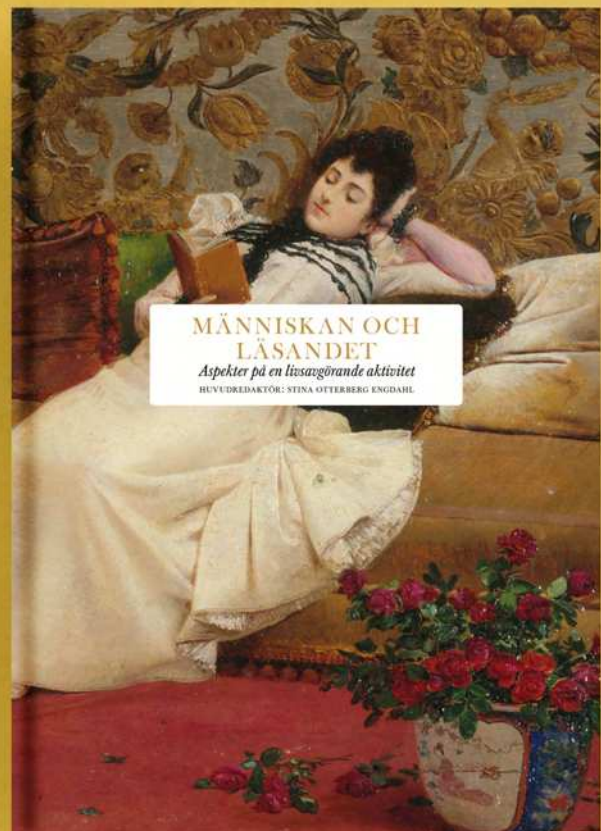
BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

DET (O)TÄNKBARA KRIGET

För maktbalansen mellan Kina och USA är 2020-talet ett avgörande decennium. Både kinesiska och amerikanska strategier och politiker är medvetna om att de två ländernas relation befinner sig i en kris som riskerar att utvecklas till krig. Aldrig har konkurrensen varit så knivskarp och aldrig har så mycket stått på spel.

MÄNNISKAN OCH LÄSANDET

Aspekter på en livsavgörande aktivitet
HUVUDREDAKTÖR: STINA OTTERBERG ENGDALH

MÄNNISKAN OCH LÄSANDET

Så länge människan har skrivit har hon också läst. Men vilka olika sorters läsning finns det och hur har läsningen förändrats genom tiderna? Hur påverkas det litterära läsandet av vår uppkopplade vardag, där ett oändligt flöde av underhållning ständigt pockar på vår uppmärksamhet i de digitala enheter vi bär med oss?

Törs man hoppas på litet mer framtidstro?

Denna vår är ingen tid för muntergökar. Såväl här hemma som runt om i västvärlden låter väldigt många människor som svartsynta kopior av Groucho Marx: "Varför ska jag bry mig om framtiden? Vad har den någonsin gjort för mig?"

Är vårt land på väg i rätt eller fel riktning? I en rad färskta mätningar från USA, en gång framtidstrons själva högborg, har bortåt två tredjedelar av de svarande en dystur syn på vad som komma ska. Tar man pessimisterna minus optimisterna blir skillnaden runt 40 procentenheter. Det låter inget vidare. Men det speglar ändå ett gladare klimat än det svenska, där motsvarande differens blir cirka 55 procentenheter, enligt en undersökning som nyligen genomfördes av Infostat.

FÖDELSETALEN SJUNKER. I Sverige har det så kallade fruktsamhetstalet fallit till rekordlåg nivå på under 1,5 barn per kvinna. Sydeuropa och Östasien har befunnit sig där ett bra tag, men numera gäller det alltså även i den utbyggda förskolans och generösa föräldraförsäkringens rike. Beror hela denna utveckling på oro för framtiden? Nej, fler faktorer spelar säkert in. Men oavsett i vilken grad de låga födelsetalen beror på bristande framtidstro bidrar de till att gröpa ur framtidstron ytterligare. Hur ska samhällen med allt färre unga och allt fler äldre kunna fungera i längden?

Stämningsslaget får genomslag även i partipolitiken. Det är inte bara i USA som framgångsrika nationalpopulister rider den pessimistiska vågen. Partier av detta slag är i skrivande stund största parti i ungefär hälften av EU:s medlemsländer – 13 av 27 – och stora i fler än så. Uttryck som *återupprätta, gå tillbaka till, ta hem, kontrollera* sätter i allt högre grad sin prägel på det politiska språket. Det egna landet kunde vara storartat men har blivit nedgången och korrupt och måste göras "Great Again". Inställningen ser ut att få rejält genomslag i vårens val till Europaparlamentet och kan rita om vår politiska karta.

VAD BEROR DET då på? Varifrån kommer det medborgerliga missnöje som partierna kanaliserar? Förklaringarna skiljer sig från individ till individ

och samhälle till samhälle. Men jag tycker mig se ett antal gemensamma nämnare.

I vida kretsar anser man att de styrande har haft en egen agenda och varit uppfyllda av värderingar och ambitioner som inte varit välförankrade nog. Hur många väljare har egentligen bett om mer maktöverföring till EU:s institutioner, omfattande invandring, fria tyglar åt finansmarknaderna, identitetspolitik eller olika versioner av *Energiewende*?

ATT PROBLEM SOM uppstått till följd av den progressiva offensiven ofta har bagatelliserats och att kritiker har beskrivits som hopplösa bakåsträvar har inte gjort saken bättre. Det har tvärtom underblåst känslan att de viktigaste besluten numera fattas ovanför vanligt folks huvuden och att väljarna inte får ha några ord med i laget. Det är ingen slump att parollen "Take back control" fick så starkt genomslag inför folkomröstningen om brexit.

På många håll har det ekonomiska systemet blivit sämre på att leverera stigande välbefinnande. Svensk köpkraft klarade sig bra fram till att inflationen slog till på allvar häromåret men så har det inte varit överallt. Allt oftare tycks dessutom de materiella förbättringar som ändå sker inte riktigt vara värda det pris som människor tycker sig få betala i form av ökad osäkerhet och minskad tillit och gemenskap.

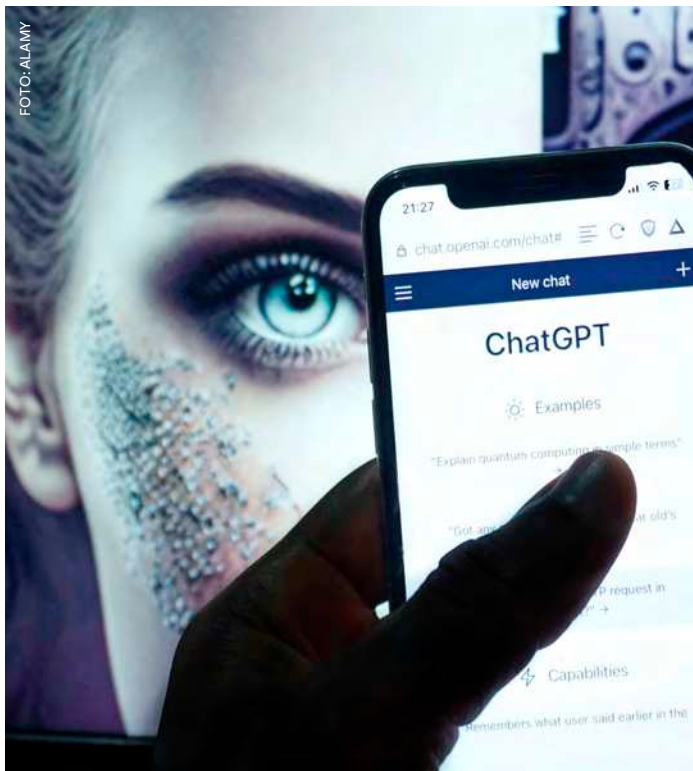
Lägg till detta de globala hoten i form av osäkerhet om klimatet och maktspråken från Ryssland och Kina. De skulle bli demokratiska som vi, var ju tanken, men nu anfaller de grannar och skramlar med vapnen, samtidigt som länderna i väst med få undantag har låtit sina försvarsmakter förfalla.

FLERA AV DESSA förhållanden ger onekligen dysterkvistarna goda skäl för sin tungsinnethet. Det har varit för mycket arrogans och lättsinne i Västerlandet och tyvärr inte bara i politiken. I en rad av de meningsskapande sektorerna – medier, universitet, förvaltningar – har det varit likadant. Eller värre. Våra samhällen har dragit på sig ett stort antal reella problem att hantera.

Pessimism och optimism är eviga följeslagare och de allra flesta människor bär på bäggedera. Det lär alltid finnas personer som känner sig obekväma i samtiden, och man ska ha klart för sig att även i ett samhälle som utvecklas gynnsamt går

PJ Anders Linder

Politiskt övermod har väckt pessimistiska stämningar, som det inte räcker med från teknik för att bryta.

bra saker förlorade när viktiga val inte står mellan dåligt och gott utan två sorters gott. All förändring innebär inte nödvändigtvis förbättring och enkannerligen inte förbättring för alla.

Men hur oundvikligt det än må vara med svart-synthet och saknad blir det svårt att forma en ljusare framtid om framtidstro är svag och vi blir utan dess energi och förtröstan. Vi når inte framgång genom att vända oss inåt eller leta lösningar i det förflutna. Å andra sidan låter sig inte framtidstro kommenderas fram på momangen oavsett om det är politiska makt-havare eller övertända techprofiler som håller i megafonerna. Framtidstro växer organiskt i miljöer där människor har goda möjligheter att förkovra sig och samverka, så att de upplever sig ha kontroll över sitt liv, och där de formella systemen åtnjuter rimligt med respekt.

DÄRFÖR ÄR DET så angeläget med ärlighet och uppriktighet från samhällets ansvarsbärare. Det behöver talas klarspråk även om, ja framför allt om, politik, ambitioner och satsningar som inte har fungerat. Att lägga om kursen i viktiga frågor i hemlighet och låtsas att man alltid har haft rätt inger inte förtroende.

Genom långsiktighet och uthållighet kan personer i ansvarig ställning konkret demonstrera att man tar framtiden på allvar och inte försöker komma undan med snabba klipp vare sig ekonomiskt eller i opinionen. Det är helt centralt med investeringar i det som ska bestå: infrastruktur, stadsmiljö, naturskydd, kulturinstitutioner och kunskap (i motsats till antal utbildningsplatser).

Det offentliga samtalet bör präglas av medvetenhet om att framtiden inte upptäcks utan uppfins. Det finns ingen Enda Väg eller Historisk Nödvändighet. Alla i samhället är aktörer och behöver utrymme där de får lov att agera. Framtiden behöver inte forceras fram; det går utmärkt att skapa den en dag i taget. Ett gott samhälle har förstås utrymme för vildhjärnor, drömmare och entreprenörer, men det kräver inte att alla ska älska varje tänkbar förändring och det visar respekt för sina oliktankande.

NY TEKNIK KAN underlätta livet på fantastiska sätt. Men den blir varken mer eller mindre än vad vi gör den till och det kan ta tid att finna dess rätta och rimliga tillämpning. Kulturjournalisten Håkan Lindgren har formulerat det elegant apropå umgänget med AI och liknande: "Människan behöver bli vuxen de verktyg hon omger sig med."

Sist och slutligen handlar det om respekt för historien och dem som fanns före oss. För vi spanar mot morgondagen genom dagens glasögon, och vem ser med glädje fram mot en tid där människor utan närmare eftertanke kastar bort vad tidigare generationer har byggt upp och lämnat efter sig?

Håkan Lindgren

"Framtidstro låter sig inte kommenderas fram på momangen oavsett om det är politiska makt-havare eller övertända techprofiler som håller i megafonerna."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg längtar efter en digital kollaps **10**
Susanna Birgersson använder sig av dialektikens språk **10**
Storbritannien Stephen Castle ser Tony Blair göra politisk comeback **12**
Sjukvård Erik W Larsson ställer diagnos på läkares språkförmåga **16**
Kultur Per Dahl konstaterar att ingen klagar i Kalmar **18**
Bildning Anna Victoria Hallberg definierar bildning **20**
I korthet Skamkänslor. Sorgearbete **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Martin Neuding Skoog presenterar en fransk Machiavelli **22**
Joel Stade om den postliberala vägen framåt **30**
Lars Melin säger simsalabim **36**

40 TEMA: UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

42 Högt spel med höga insatser

De centralasiatiska staterna tvingas till en geopolitisk balansakt mellan Ryssland, Kina och Europa. **Av Johan Engvall**

46 I vårt intresse

Europa har all anledning att engagera sig i Centralasien. Hoten är många och kräver samarbete. **Av Svante Cornell**

50 Makten framför allt

Korrupta ledare i Centralasien anpassar sig efter eliternas intressen. **Av Kristiina Silvan**

54 Krig eller fred?

Efter att Azerbajdzjan lagt under sig Nagorno-Karabach kan den långvariga konflikten mellan Armenien och Azerbajdzjan vara över. **Av Jakob Hedenskog**

”

Ytterst sällan hör man talas om en professionell matematiker som tackar sin livserfarenhet för sina framgångar.

Helena Granström, sid 79

58 TRADITION

Henry Larsson lyssnar på 200-åringen Bedřich Smetana.

62 CIVILISATION

- Romariket* Martina Björk om Seneca, Cicero och nya handskriftsfynd **62**
Litteraturhistoria Tommy Olofsson om Esaias Tegnér som teolog **64**
Litteraturhistoria Torsten Rönnerstrand läser Erich Auerbach och Birgitta Holm **66**
Litteraturhistoria Erik Jersenius läser en riddarroman **68**
Psykologi Peter Gärdenfors om evolutionära förklaringar till religionerna **70**
Kulturrådet Bengt Ohlsson går på museum i Istanbul **71**
I korthet Jakob Sjövall läser Sándor Márai **71**

72 RECENSIONER

- Martin Lagerholm romantiserar **73**
Helena Granström räknar bakifrån **78**
Blanche Sande blir krismedveten **80**
Erik W Larsson suktar efter magrutor **82**
Svend Dahl går i Chicagoskolan **84**
Pär Cassel Kinabevakar på nytt sätt **87**
Lars Åke Augustsson konfronterar stora frågor **90**
Andreas Åkerlund bevittnar en nation komma till världen **92**
Mats O Svensson rehabiliterar en förbigången **95**

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling medger att ungrare kan vara ganska bråkiga.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O’Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 6 maj 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Tony Blair 2021.

ZUMA Press / Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool / Mukusala

Lars Åke Augustsson
Författare och kritiker

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Pär Cassel
Associate professor i
modern kinesisk historia vid
University of Michigan

Stephen Castle
Journalist i *New York Times*

Svante Cornell
Docent i statsvetenskap
och medgrundare av
Institutet för säkerhets-
och utvecklingspolitik

Svend Dahl
Chefredaktör för *Smedjan*

Per Dahl
Frilansskribent

Johan Engvall
Fil dr i statsvetenskap och
verksam vid Centrum
för Östeuropastudier

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Peter Gärdenfors
Professor i kognitionsforskning
vid Lunds universitet

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Jakob Hedenskog
Analytiker vid Centrum
för Östeuropastudier

Erik Jersenius
Kulturjournalist

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Henry Larsson
Operaskribent och före detta
bibliotekarie på Sveriges Radio

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Lars Melin
Docent i nordiska språk vid
Stockholms universitet

Catta Neuding
Programledare och
producent på Axess TV

Martin Neuding Skoog
Fil dr i historia och lektor
vid Försvarshögskolan

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Blanche Sande
Reporter och frilansskribent

Kristiina Silvan
Forskare vid Utrikespolitiska
institutet i Finland,
specialiserad på Centralasiens
politik och samhälle

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Joel Stade
Pol mag, tidigare
politiskt sakkunnig i
statsrådsberedningen

Mats O Svensson
Kritiker och översättare

Katarina Tracz
Försvars- och säkerhets-
analytiker och rådgivare inom
strategisk kommunikation

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

Andreas Åkerlund
Professor i historia vid
Södertörns högskola

Vad väst behöver mest

VÄSTVÄRLDENS INNEBOENDE osäkerhet är ett återkommande ämne i temat "Väst i test" (Axess nr 2/2024). Och visst präglas samtiden av vår sviktande självkänsla. Detta trots att människan – sett till de flesta tillgängliga mått – aldrig haft det bättre. Under de senaste decennierna har välståndet aldrig varit större, folk friskare eller haft bättre tillgång till vare sig information eller kommunikationskanaler. Likväl har tvivel spritt sig hos befolkningarna i det som rimligtvis är världens bästa länder att leva i: *Är det vi har verkligen bättre än något annat?*

Temanumrets artiklar belyser den minskade tilltron till västerländska värderingar som samhällsfundament. Bristen på uppslutning kring de ideal som under merparten av efterkrigstiden lyfts fram som västs stolthet är påtaglig. De senaste tio åren har gett gott om prov på denna utveckling. Donald Trumps kommentar om huruvida Vladimir Putin är en mördare "We've got a lot of killers. What, do you think our country is so innocent?" från en intervju som gjordes då han nyligen tillträtt som president (CNN 6/2 2017) är en tydlig illustration av den *Whataboutism* som fått brett gehör.

ETT ANNAT EXEMPEL på västs dåliga självkänsla återfinns i en utbredd romanisering av våldsamma antidemokratiska krafter, sällan så blottlagt som under kriget mellan Hamas och Israel. Hamas terrorattack den 7 oktober förra året var unik i sin bestialitet – det är svårt att hitta historiskt motstycke till råheten i våldet och mördandet som utövades. Likväl var det omfattande uppsving i stöd för Palestinas sak som följde Israels svar på attacken väntat. Vad som sticker ut är uppslutningen bakom Hamas. Att sympati för det civila lidandet i Gaza vävts samman med stöd för en islamistisk extremistgrupps målsättningar, och för dess metoder, har öppnat upp en ny dimension av terrorromantik. Hur det homo- och kvinnohatande Hamas vann kampen om "Hearts and minds" hos den västerländska vänstern förtjänar ett Axess-temanummer i sig.

Att västs självkänsla vacklar är emellertid inte nytt. Som Jan Arild Snoen och Robert Dalsjö lyfter har väst gått igenom vad de beskriver som perioder av pessimism förr. Under 68-vågen hade antidemokratiska idéer ett starkt genomslag. Nyligen påminde oss också gripandet av Daniela Klette, medlem i terrororganisationen Baader-Meinhof, om attraktionskraften hos

västerländska våldsbejakande extremiströrelser under delar av 1900-talet. Dagens situation skiljer sig emellertid från det Dalsjö benämner som tidigare episoder av "västlig mjältsjuka" på åtminstone två punkter, som också gör den särdeles oroande.

FÖR DET FÖRSTA: det rasar ett storkrig i Europa. Rysslands anfallskrig mot Ukraina är mer än ett angrepp på ett enskilt land – det är en attack mot väst som idé och samhällssystem. Risken att kriget utvecklas till en större europeisk konflikt är verklig. Det främsta testet för västvärlden utspelas just nu i Ukraina. Utfallet avgörs av vår förmåga att bistå landet – ekonomiskt, militärt och moraliskt.

För det andra: den antidemokratiska utvecklingen i västvärlden är ett påtagligt problem. Flera av de länder som backat mest i den respekterade tankesmedjan Freedom Houses frihetsrankning de senaste tio åren är EU- eller Natoländer. I samma index har USA under en tid backat sakta men stadigt. Osäkerheten kring dess demokratiska framtid skapar oro kring vem som framgent kommer att axla rollen som den fria världens ledare.

Axess nr 2/2024.

FÖR ATT BREDDA bilden av den pågående västerländska självtillitskrisen är det värt att minnas vad som föregick den. Före dagens situation rådde en period av transatlantisk tvärsäkerhet – i efterhand enkelt identifierad som en tid av högmod. Men inte heller självgodheten som spreds i och med "historiens slut" vid 1990-talets början är ny. I sin iakttagelse över hur samtidens stämningar är bekanta snuddar Robert Dalsjö hastigt vid Stefan Zweig. För mig har särskilt ett stycke ur dennes läsvärda memoarbok *Världen av igår* återkommit på sistone, där Zweig beskriver perioden som föregick första världskriget:

"I sin liberalistiska idealism var 1800-talet ärligt övertygat om att det var inne på den raka och ofelbara vägen till 'den bästa av världar'. Med förakt såg man tillbaka på tidigare epokers krig, nödår och uppror, som på en tid då mänskligheten ännu varit omyndig och inte tillräckligt upplyst [...] denna tro på det oavbrutna och oupphörliga 'framsteget' hade för denna tidsålder i sanning samma kraft som en religion."

Även förmåtenhet tycks återkomma i cykler. Västvärlden behöver hitta tillbaka till en balanserad insikt om sitt eget värde, och därefter till en medvetenhet om att våra värderingar och vårt samhällssystem skyndsamt behöver försvaras.

Katarina Tracz

Krönikor

På spaning efter en digital kollaps

Dåvarande kommunikationsminister Ines Uusman blev rejält utskälld när hon i mitten av 1990-talet uttalade att internet var en fluga som snart skulle blåsa förbi. Hon menade även att människor inte kommer att vilja ägna så mycket tid åt att surfa på nätet, eftersom den livsstilen är en tidstjuv. I själva verket var Uusman profetisk, för den analoga tiden är på väg tillbaka. Det är bara en tidsfråga tills den digitala värld vi snärjt in oss i kollapsar. Jag skriver det som en besvärjelse, som ett rop på hjälp. Måtte jag ha rätt. I cyberattackernas kölvatten blixtnbe-

lyses den sårbarhet vi byggt in i vårt samhälle. Det finns ingenting som heter säkert på nätet, det är enbart en chimär. Allt är i själva verket vidöppet. Mer och mer har vi flyttat över samhällets alla funktioner och informationer samt våra egna liv och arbetsliv till nätets olika systemlösningar och tjänster.

OAVSETT OM VI VILL det eller inte, så är vi hänvisade till en tillvaro där bildskärmarna styr oss. Administration och byråkrati växer, för systemen kräver nya system, som i sin tur kräver ytterligare nya att sätta sig in i. Det är ett evighetskretslopp. Dessa system och denna administration trycks ut

Blair is back

12 Tony Blair har fått politisk återupprättelse

Dialog om diagnos

16 Patienter och läkare som inte förstår varandra är ett stort och känsligt problem

Ingen klagar i Kalmar

18 Anklagelsen om att Sverige inte är intresserat av kultur har en motbild i Kalmar

Låt oss tala om bildning

20 Bildning är en fråga om lärdom satt i rörelse

I korthet

22 Dumstrut. Sorgearbete.

Samtiden

23 Fredrik Johansson får goda råd från Klimatpolitiska rådet

Fri men förbunden

URSÄKTA, MEN VAR i all världen har dialektiken blivit av? Jag undrar, medan jag läser ännu en kritisk kommentar till de nya trenderna "soft girl" och "tradwives". Dessa företeelser är en iscensättning på sociala medier av en kvinnoroll som säger nej tack till yrkesarbetande, för att istället ägna sig åt sådant som hem, barn, fritidsintressen eller "wellness", försörjda av en man.

Nej, säger SvD-skribenten, detta är inget att fira. Det är ingen verklig frihet att välja så illa som dessa kvinnor gör; de romantiserar en beroendeställning som faktisk är farlig. Hon avvisar det som i feministisk litteratur kallas "choice feminism", alltså att ett livsval är feministiskt bara det är en kvinna som gjort det. Alla som kan sin Isaiah Berlin förstår invändningen.

I DN förfasar sig den feministiska ekonomiskribenten Katrin Marcal över soft girl-trenden. Hon fördömer deras lättja

och otacksamhet. *Expressens* Joel Halldorf å sin sida, förstår dem faktiskt och slutar rentav sin text med att fira deras ideal: att sjunga, dansa och skapa istället för att lönearbeta åtta timmar om dagen.

Det som förenar detta lilla axplock av kommentarer är att de går med på föreställningen om att det är dessa, de allra ytligaste internetfenomen som utgör alternativet till feminismens gängse analys av makt och kön.

FRÅN MIN EGEN horisont: mitt eget liv, de reflektioner jag uppfattar att kvinnor i min närhet gör, litteraturen jag läser, poddarna jag lyssnar på – därifrån ser jag något annat ta form. En ny förståelse av vad det är att vara kvinna växer fram. Och jag ser hur normerna avlöser varandra, i en rörelse framåt. För att använda dialektikens språk:

Tesen är 1950-talets borgerliga hemma-

till kärnverksamhetens medarbetare och tar tid i anspråk. Så ser det ut inom snart sagt alla sektorer. Det kommer inte att kunna fortsätta så. Måtte allt snart störta samman.

Att få någonting gjort har blivit allt krångligare. Idag är det inte ens en självklarhet att på något etablerat och begripligt sätt kunna betala för ett glas champagne i pausen under en operaföreställning. Jag var nyligen med om detta.

Det gick inte att betala med vare sig betalkort, tjänsten Swish eller kontanter. Istället skulle en så kallad QR-kod skannas in, som i sin tur alstrade en länk till internet. Länken sändes via textmeddelande till mobiltelefonen och klickade man på den kom man, med viss fördröjning, till sin nummerlapp.

NI KAN FÖRESTÄLLA er hur få som hann erhålla något att dricka i den korta pausen. Det blev istället fullständigt kaos, allt medan serveringens skrivare fortsatte att spotta ut nummerlappar, som sedan skulle kontrolleras mot de siffror vi hämtat via de utsända länkarna. Istället för att småprata och vara insvepta i konstens skimrande bubbla, stod människor med näsorna i mobiltelefonerna. Skärmarnas tyranni har letat sig in överallt. Måtte dess välde brytas ned.

I november förra året drabbades Svens-

ka kyrkan av en omfattande cyberattack. Den förvirring som rådde när i stort sett samtliga centrala system var ur funktion var monumental. Datorer var infekterade och nätet kapat. Fakturor gick inte att betala, löneutbetalningar var en utmaning, mejlkonton och behörigheter till nyan-

Så ser det ut inom snart sagt alla sektorer. Det kommer inte att kunna fortsätta så. Måtte allt snart störta samman.

ställda var en omöjlighet. Eftersom man inte kunde få en inloggning, gick det inte heller att erhålla en telefon på grund av att man då måste ha just en inloggning, sannoligen ett moment 22. På sina håll kunde man inte gräva gravar, eftersom alla kartor var digitaliserade och oåtkomliga.

ATT KONTROLLERA UPPGIFTER inför exempelvis dop gick inte heller. Nu var det papper, pennor och pärmar som gällde. Och inte bara det, nu var det samtal med varand-

ra som var metoden för att lösa uppkomna situationer och problem. När det inte gick att lita på systemen fick vi lita på oss själva och varandra. Vi kom på oss med att nästan glömt bort denna nödvändiga livshållning och att det är den som hållit mänskligheten flytande. Det är inte chattbotar, QR-koder och lager på lager av digitala systemlösningar som skapat överlevnad och gemenskap.

Digitaliseringen skapar livsvillkor som stjälar tid, energi och kraft från vår korta stund här på jorden. Vad var det författaren Moa Martinson skrev? Jo, att livet är till för att levas och att strida för. Måtte den insikten leda oss – och befria oss från digitaliseringens ok. ✨

Av Annika Borg

En ny förståelse av vad det är att vara kvinna växer fram. Och jag ser hur normerna avlöser varandra, i en rörelse framåt.

fru, hon som hade frikopplats från hushållens försörjning, en bekväm tillvaro men med begränsade möjligheter att utveckla något annat än sina husmoderliga talanger. Trygg men instängd. Som reaktion mot henne uppstår 1960-talets sexuella revolution, liksom 1970-talets feministiska reformer, alltså antitesen. Kvinnan skulle ut ur hemmet, bort från spisen, in på männens arena. Stark och jämställd. Men också deprimerad, sömnlös, sjukskriven och med dåligt samvete.

DÄR ANDRA NU SER en backlash ser jag en syntes. Inte i Instagrams "tradwives", men till exempel i den position som den brittiska författaren Mary Harrington beskriver i boken *Feminists against Progress*. Hon skriver att kvinnor är jämlika män ifråga om ambition och potential, ifråga om intelligens och driv, men också skilda från män

tack vare sin specifika biologi och roll i reproduktionen. Harrington är glad för den kvinnliga frigörelsen, men problematiserar en del av utgångspunkterna. Och hennes kollega, journalisten Louise Perry, har i boken *The Case Against the Sexual Revolution* beskrivit hur den fria sexualitetens praktik går på tvärs med kvinnors instinkt att – enkelt och hårdtaget – reservera sexuellt umgänge för män som visat att de är villiga och kapabla att sörja för eventuell avkomma.

SYNTESEN ÄR EN politik som ser till att det inte finns några formella hinder för kvinnor att realisera sin potential, men erkänner värdet av kvinnors omsorgsinstinkter – och ett finmaskigt nät för de kvinnor som faller offer för våldsamma och farliga män.

Syntes-kvinnan är ingen glamourbrud på sociala medier. Hon håller hårt i sina

barn, insisterar på att omsorg och uppföstran huvudsakligen åligger föräldrarna. Hon odlar grönsaker. Hon är nyfiken och slutar aldrig att bilda sig. Hon ser inte sin familj som en olägenhet i karriären, utan yrkeslivet som något som ska utformas för att passa in i det hon anser är en meningsfull tillvaro. Hon förväntar sig att hennes man pensionssparar åt henne om han har högre inkomst.

För henne står inte frihet och plikter i något motsatsförhållande. Hon är fri men förbunden. ✨

Av Susanna Birgersson

STORBRITANNIEN

Blair is back!

Tony Blair var länge ute i kylan efter sitt stöd till invasionen av Irak. Men den man som vann tre raka val för Labourpartiet har gjort en storstilad politisk återkomst, skriver **Stephen Castle**. >>

Blair is back!

DEN MODERIKTIGA bakgrundsbilden på scenen lyste futuristiskt i vita, blå och lila färger när Storbritanniens tidigare premiärminister, Tony Blair, samtalade med sin senaste efterträdare som partiledare för Labour, Keir Starmer, på en konferens i London förra året.

Med lite glesare och gråare hår, och ett lite smalare ansikte än när han lämnade Downing Street år 2007, drog Blair några skämt innan han satte igång att ösa lovord över Starmer för att ha fört Labour från en situation där partiet var utrotningshotat efter det senaste valet 2019, till dagens situation där man står inför en trolig valseger.

En tidigare rådgivare till Blair, John McTernan, konstaterade att "det var som om man bevittnade en apostolisk succession", medan gamla fiender ringde i varningsklockorna. "Tony Blair gör sig klar att ta makten i Storbritannien igen – och Starmer kan mycket väl låta honom göra det", löd rubriken på en ledartext i högerledningen *Daily Telegraph*.

VÄNNER OCH FIENDER är emellertid ense om en sak: efter två decennier som präglats av hans katastrofala beslut att delta i den USA-ledda invasionen av Irak är Blair – flerfaldig brittisk valvinnare – tillbaka på spelplanen.

Att Labour efter fjorton svåra år i opposition skulle vända sig till den enda nu levande tidigare ledare som nått framgång bland väljarna är, på en nivå, bara sunt förnuft.

Men det är svårt att överdriva vidden av den skugga som faller över Blairs arv genom de beslut han tog om Irak och som han aldrig öppet erkänt var felaktiga.

Föraktad av vänstern inom Labour och förskjuten av många i mitten blev Blair en så polariserande figur att han inte kunde gå ut och äta middag i London utan att det blodiga arvet från Irak gjorde sig påmint.

När den deltidsarbetande bartendern Twigg Garcia 2014 försökte sig på ett envarsgripande av den tidigare premiärministern för krigsförbrytelser var Blairs reaktion trötthet, inte förvåning. "Hans ansiktsuttryck var snarast: 'Jaha, nu är det dags igen'", berättade Garcia senare.

Så sent som 2022, i samband med att Blair adlades av drottning Elizabeth II,

Föraktad av vänstern inom Labour och förskjuten av många i mitten blev Blair en så polariserande figur att han inte kunde gå ut och äta middag i London utan att det blodiga arvet från Irak gjorde sig påmint.

skrev mer än en miljon människor under ett upprop som – utan framgång – krävde att titeln skulle dras tillbaka.

MEN DET ÄR NU mer än femton år sedan Blair lämnade Downing Street, och under den tiden har han inte varit överksam.

Han har varit officiellt sändebud till Mellanöstern för "kvartetten" (det vill säga FN, EU, USA och Ryssland), dock utan större framgångar.

Men han har också ägnat sig ut lukrativt konsultarbete, bland annat för regimer med tveksam hantering av mänskliga rättigheter.

Frågor om hans villighet att åta sig uppdrag från osmakliga klienter har också varit återkommande när det gäller hans senaste projekt, Tony Blair Institute for Global Change, som stod som värd för den konferens där Starmer hälsades välkommen förra året, och som beskriver sitt uppdrag som "att ge stöd åt regeringar och ledare att förverkliga djärva idéer".

När Londontidningen *Sunday Times* 2023 rapporterade att Blairs organisation

fortsatt att fungera som rådgivare åt regimen i Saudiarabien även efter mordet på journalisten Jamal Khashoggi, fick man svaret att Khashoggis död var "ett fruktansvärt brott som aldrig borde ha skett", men att "programmet för sociala och ekonomiska reformer som är under utveckling i Saudiarabien är av enorm positiv betydelse för regionen och för hela världen".

Pengar, eller åtminstone ett intresse för att befinna sig i de rika och berömdas när-

Labourledaren Keir Starmer: lyssnar på Blair. FOTO: ALAMY

het, har alltid varit något av en akilleshöl för Blair.

DET HÖJDES EN DEL ögonbryn 2006 när han som premiärminister flög till Cliff Richards villa i Barbados för att fira sin födelsedag – en påkostad semester, men kanske inte riktigt lika extravagant som den Blair och hustrun Cheri tillbringade två år tidigare i den dåvarande italienska premiärministern Silvio Berlusconi's lyxvilla på Sardinien.

”Jag har aldrig upplevt en sådan kväll som den vi hade på Sardinien”, erinrade sig Cheri Blair senare i en intervju. ”Fyrverkerier bildade orden *Viva Tony* över hela himlen och vi sjöng ”Summertime” tillsammans.”

Men Blairs agenda är inte bara att tjäna pengar. En anledning till bildandet av Tony Blair Institute var att den tidigare premiärministern såg ett behov av relativt icke-ideologisk forskning med fokus på teknokratisk politikutveckling och på att möta utmaningar som artificiell intelligens och digitalisering.

Förra året rekryterades den tidigare finska statsministern Sanna Marin till organisationen som strategisk rådgivare. Marin sa att hennes nya chef ”förstår den roll teknologin kan spela för att möjliggöra en effektivare och mer medborgarcentrerad stat” och att hon kommer bidra med sin erfarenhet för att ”stötta organisationsarbete i allt flera länder”.

Med sina runt 800 anställda utspridda över hela världen har institutet represen-

tation i Abu Dhabi, Accra, San Francisco, Singapore och New York, och ett elegant kontor i Londons West End.

Där solar sig Blair i glansen av den politiska ledarroll han en gång hade. När man kommer till institutets presskonferenser svärmar assistenterna i environgerna, erbjuder kaffe och lotsar in journalisterna i något av den modernistiska byggnadens stora mötesrum för att där invänta den tidigare premiärministerns ankomst.

Jill Rutter, tidigare statstjänsteman och senior fellow på tankesmedjan Institute for Government i London, menar att det knappast är en tillfällighet att Blair har satsat på att rekrytera hjärnkraft.

DOWNING STREET HAR relativt få personer som arbetar med policyfrågor jämfört med till exempel finansdepartementet – en gång maktbas för Blairs rival och efterträdare Gordon Brown – och när Blair var premiärminister upplevde han ofta att han inte hade tillräckligt med experter till sitt förfogande. Hans institut bedriver därför inte bara idéutveckling, utan fungerar som ett växthus för rådgivare, varav vissa finns i Labourledaren Starmer's närhet.

Vilken roll Blair själv skulle kunna få om Starmer vinner valet är ännu oklart, men de flesta tror inte på någon återkomst på heltid i stil med den som tidigare premiärministern David Cameron gjorde när han förra året oväntat utsågs till utrikesminister i Rishi Sunaks konservativa regering.

Blair har ofta beklagat sig över att den tid när han hade som mest politisk makt – precis efter sin första stora valseger 1997 – också var den tid då han, som ny i denna roll, var som minst kunnig när det gällde att göra bruk av den.

Blairs upplevelse av att ha fått lämna Downing Street i förtid får många att tro att han, om han skulle erbjudas en position, kanske som ett särskilt sändebud inom ett politikområde han är särskilt intresserad av, skulle tacka ja.

”Jag tror verkligen att han skulle vilja ge sig in i matchen igen”, säger Jill Rutter. ”Han skulle förmodligen vilja ha lite makt och inflytande över regeringen, och om han kan hitta ett sätt att få ansvar för några av de frågor där han tycker att det gått bakåt, så är det mycket möjligt att han kliver in.”

INSTITUTET HAR bidragit till Blairs rehabilitering genom att presentera policyförslag som fått den offentliga bilden av honom att handla om andra saker än den giftiga Irakfrågan. En av dem var hans inflytelserika rekommendation under coronapandemin att fokusera på att ge så många som möjligt en första spruta.

Samtidigt som minnet av debaclet i Irak börjar sjunka undan har Blair också kunnat jämföras – till sin fördel – med efterträdar-

Pengar, eller åtminstone ett intresse för att befinna sig i de rika och berömdas närhet, har alltid varit något av en akilleshöl för Blair.

na på premiärministerposten: inte mindre än fyra har fått avgå sedan 2016 (inklusive den skandaldrabbade Boris Johnson och den märkliga historien om Liz Truss).

Blairs comeback säger också något om hur Starmer's politiska projekt utvecklats. Starmer blev parlamentsledamot 2015 efter ett antal år som riksåklagare, och hade förväntat sig att den tidigare Labourledaren Ed Miliband skulle vinna valet. Istället blev det Tories som tog hem segern, Miliband avgick och efterträdades av Jeremy Corbyn, en av de mest vänsterinriktade ledarna någonsin i partiets historia.

Trots ideologiska skiljaktigheter fick Starmer en plats i Corbyns skuggkabinett med särskilt ansvar för brexitfrågor, och efterträdde honom sedan 2020 efter partiets valförlust i december 2019, dess sämsta valresultat sedan 1935.

Värvad: Sanna Marin. FOTO: VESA MOILANEN/TT

STARMER SADE SIG vilja ena Labour och att vidareföra en del av sin föregångares vänsteragenda, men kom snart att uppvisa ett hänsynslöst drag. Han tryckte på hårt för att göra upp med den antisemitism som dröjt kvar i partiet under Corbyn, och snart var hans föregångare utrensad och förklarad oönskad som kandidat för Labour i valet till parlamentet.

Enligt Tom Baldwin, författare till *Keir Starmer. The Biography*, inleddes den långsamma rehabiliteringen av Blair i hemlighet 2021.

”Vid denna tid”, skriver Baldwin, ”började Starmer be Tony Blair om råd, efter att Blair denna sommar skrivit att partiet behövde ”brytas isär och byggas upp på nytt.”

>>

”Starmer”, fortsätter han, ”minns det som att deras första samtal handlade mindre om policyfrågor och mer om tajmning och rytm i oppositionspolitiken, om när det är dags att agera och ta de stora besluten.”

Det tog mer än två år ytterligare innan denna omfamning blev offentlig, men det rör sig nu tydligtvis om en nära relation. När den tidigare premiärministern firade sin födelsedag på en restaurang i London förra året tittade Starmer förbi för att gratulera.

Labourledaren har också rekryterat ett antal rådgivare som tidigare arbetat för Blair, inklusive Matthew Doyle som nu är Starmers pressekreterare. Även vissa politiker från Blairtiden som aktivt höll sig borta från Corbys innersta krets har fått en framskjuten plats hos Starmer.

EFTER ATT HA rensat ut partiets vänsterfalang och säkrat en tvåsiffrig ledning i opinionsundersökningarna finns det för Labours nuvarande partiledare vissa politiska fördelar med att välkomna Blair tillbaka, som en symbol för Labours positionsförflyttning från den radikala vänsterkanten in mot mitten.

Den tidigare premiärministern är också i besittning av en karisma och kommunikationsförmåga som den mer slätstrukna Starmer saknar, tillgångar som kan komma väl till pass i valrörelsen.

Men framförallt är Blair ett sällsynt fenomen i Labours historia, en politiker som vann en stor valseger 1997, och därefter lyckades vinna ytterligare två val.

Den framgången är något även vissa av Blairs tidigare motståndare nu ger erkännande och respekt, inklusive William Hague, tidigare konservativ partiledare, som för mer än tjugo år sedan utbytte förolämpningar med Blair under det varje vecka återkommande munhuggeri i parlamentet som kallas ”Prime Minister’s Questions”.

Nuförtiden kommer dessa två herrar bra överens. När de nyligen deltog i ett panelsamtal om en gemensam rapport på temat artificiell intelligens påminde en journalist om några av de mindre smickrande saker de sagt om varandra i parlamentet.

”Det största problemet tyckte jag var att han utnyttjade frågestunderna lite för bra”, sa en leende Blair som en förklaring till sin snarstuckenhet gentemot sin tidigare rival, som numera sitter i överhuset.

”Och han”, replikerade Hague, ”han var lite för bra på att vinna val.” ✨

Översättning från engelskan:
Christian Nilsson

Ömsesidig
kommuni-
kation?

FOTO: TT

SJUKVÅRD

Dialog om diagnos

Patienter som inte förstår vad deras läkare säger är ett stort och känsligt problem. Artificiell intelligens erbjuder en lösning, skriver **Erik W Larsson**.

VARJE HÖST FÅR JAG en låda arabiska småkakor i present av en av mina patienter. Som skäl till detta anger patienten att jag en gång räddade hans liv. Detta kan låta heroiskt, men min roll i sammanhanget var högst marginell. För ett par år sedan blev min patient, en arabisk man i sextioårsåldern, inlagd på sjukhus för ett akut tillstånd. Vid utskrivning orderades han ett uppföljande ultraljud, som syftade till att utesluta cancer. Men denna instruktion gick honom helt förbi.

”Alla pratade så fort”, klagade min patient, som utöver sin knackiga svenska också hör dåligt. När kallelsen till ultraljudet dök upp med posten så trodde han att den hade kommit fel, och kastade den i soporna. Min insats bestod enbart i att påminna patienten om att få det där ultraljudet utfört snarast. Undersökningen visade en malign tumör, och patienten bokades in till en operation som räddade hans liv.

Att just jag får lov att avnjuta patientens småkakor kan tyckas orättvist. Patienten borde nog snarare rikta sina gåvor till läkaren som orderade ultraljudet eller kirurgen som tog bort hans tumör. Å andra sidan så gillar jag kakor, och ser inga skäl att sätta mig på tvären. Därtill så känns

det viktigt att god patientkommunikation ibland uppmärksammas och belönas, om än bara med lite årlig konfekttyr. Ära och berömmelse inom läkekonsten tenderar att gå till banbrytande forskare eller skickliga operatörer. Ingen läkare har någonsin vunnit Nobelpriset för att vara duktig på att snacka med folk. Men för patienterna är sådana egenskaper nog så viktiga, och ibland rentav livräddande.

SVIKTANDE KOMMUNIKATION är ett återkommande klagomål inom vården, och enligt min erfarenhet det vanligaste skälet till att patienter byter läkare. Ämnet är dock politiskt känsligt, och diskuteras sällan årligt och öppet.

I ett omtalat reportage i *Dagens Nyheter* från år 2021 ringde två journalister upp ett hundratal svenska vårdcentraler och bad om att få boka tid med en etniskt svensk läkare. En knapp majoritet av de tillfrågade vårdgivarna gick med på denna förfrågan. DN:s reportrar drog därav slutsatsen att önskemål av detta slag välkomnas inom sjukvården och att landets vårdcentraler medverkar till utbredningen av rasism i samhället.

DN:s forskningsmetodik lämnar förstås en del att önska. För det första så vittnar

den om en bristande förståelse för primärvårdens vardag. Vårdcentralernas klientel är brokigt, och består till betydande del av personer med sociala problem och psykisk ohälsa. Många som ringer är oroliga, indignerade, hotfulla eller rentav berusade. De svär, klagar och ställer orimliga krav, särskilt om de har fått vänta länge på träden. Sköterskorna är under ständig press att avsluta ärenden så fort som möjligt. Att ge sig in i debatter om rasism är det ingen som har tid med.

FÖRFATTARNA VAR OCKSÅ väl snabba med att tillskriva patienter och vårdgivare rasistiska motiv. Artikeln nämner förvisso dålig svenska som en tänkbar källa till missnöje hos patienter. Men detta fångar inte själva problemet. I mitt dagliga arbete inom primärvården träffar jag ofta patienter som valt bort en utländsk läkare till förmån för en svensk, det vill säga mig själv. Få har synpunkter på den förre läkarens språkkunskaper, och ännu färre häver ur sig rasistiska tillmälen. Snarare tenderar de att lägga skulden på sig själva.

”Din kollega är säkert en duktig läkare...”, säger de lite skamset, ”... men jag hör inte riktigt vad han säger.”

Att tala med utländsk brytning innebär en belastning i många sammanhang. Studier av amerikanska collegestudenter visar att de helst undviker kurser som undervisas av lärare som talar med brytning. Att förstå vad sådana personer säger innebär

ka ett särskilt stort bekymmer för patienter som själva kommer från utlandet. Företsättningarna för god kommunikation är som sämst, och risken för missförstånd som störst, när två utlänningar från olika språkgrupper försöker kommunicera med varandra på bruten eller knackig svenska.

”Jag pustade ut när jag såg ditt svenska namn på kallelsen”, medgav en rumänsk farbror för mig nyligen. Jag tvivlar på att det var mina blå ögon och blonda lockar han syftade på.

ATT DENNA FRÅGA sällan diskuteras offentligt är inte så förvånande. Politiker och tryckare i medier predikar gärna om att invandrare behöver lära sig svenska och integreras i samhället. Men inte ens den mest driftiga och välintegrerade invandraren kan rå för att hon inte riktigt låter som en svensk. I takt med att de utländska läkarna ökar i antal och populationen blir äldre och mer lomhörd lär missnöjet bland patienterna tillta. För politikerna finns ingen bra lösning i sikte, och inte heller någon att skylla problemet på.

En annan källa till bristfällig kommunikation är läkarnas bruk av medicinsk jargong i samtal med sina patienter. I en studie publicerad i tidskriften *Jama Network Open* år 2022 hade många cancerpatienter stora svårigheter att förstå sina läkares facksnack, eller ens skilja goda nyheter från dåliga. Flertalet studier visar att

denna praxis på senare år fallit i glömska, åtminstone i Region Stockholm. Mycket få av mina egna patienter har erhållit några förenklade sammandrag på väg ut från sjukhuset.

Vi måste dela med oss.

FOTO: PRABHU SHANMUGAVEL/ALAMY

Så hur ska klyftan mellan läkare och patienter kunna överbryggas? Min gissning är att artificiell intelligens kommer att erbjuda en lösning. Enligt Peter Lee, forskningsledare vid Microsoft, så visar bolagets senaste algoritm, GPT-4, stort löfte som klinisk kommunikatör. Utöver sina överlägsna färdigheter som diagnostiker så är algoritmen mycket duktig på att förklara medicinska fynd för patienter. Om vi ska tro Lee så förmår GPT-4 tolka sin ähörarens ansiktsuttryck, ”läsa av rummet”, uttrycka empati och tala med bönder på bönders vis. Det allra mesta som vi läkare gör kan GPT-4 göra bättre, åtminstone i genomsnitt.

LÄKARKÅREN HAR än så länge ett avgörande övertag över maskinerna. De flesta patienter vill helst prata med en doktor av kött och blod, snarare än en plåtburk full av sladdar. Men om patienterna lyckas vänja sig vid det senare så skulle det innebära en revolution inom sjukvården. Onödiga missförstånd skulle bli betydligt färre och läkarna kunde ägna mer tid åt diagnostik, handledning och friskvård.

Visioner om framtidens datorstyrda sjukvård har länge sett ut på samma sätt. Män i vita rockar matar in kliniska data i en superdator, som ställer en diagnos. Läkarens roll blir att förklara datorns resonemang för sina medmänniskor på ett begripligt sätt. Man kan dock tänka sig ett motsatt scenario, där läkare fortsätter att ställa diagnoser, men delegerar kontakten med patienterna till AI. Om Peter Lee har rätt så är detta senare scenario mer sannolikt än det förstnämnda. Vi får i sådana fall hoppas att framtidens algoritmer är generösa, och delar med sig av kakorna. ✨

Vissa uppgifter i texten har ändrats för att värna patienters och kollegers integritet.

I praktiken är läkare med bruten svenska ett särskilt stort bekymmer för patienter som själva kommer från utlandet.

en viss kognitiv möda, även för unga akademiker med hörseln i behåll. Att gamla och sjuka stöter på problem borde inte förvåna någon.

I praktiken är läkare med bruten svens-

såväl läkare som sjuksköterskor ofta över-skattat patienternas förmåga att ta till sig medicinsk information.

Detta problem är nog lika gammalt som läkekonsten själv, men förblir olöst. Enligt min erfarenhet är det särskilt kännbart bland forskningsinriktade specialister inom snäva områden. Sådana kolleger är ofta mycket intelligenta, men ibland en smula insnöade.

Jag minns särskilt en docent i endokrinologi som ondgjorde sig i tio minuter över att hans patients handläggare på Försäkringskassan inte visste vad ett *adenom* var för något. ”Det vet väl ändå alla...”, muttrade min kollega, som mest umgicks med andra endokrinologer.

NÄR JAG SJÄLV senast jobbade på sjukhus så ålades underläkare att förse utgående patienter med sammandrag av vårdtiden, skrivna på lättbegriplig svenska. Det var en tröttsam uppgift, som lätt försumrades när tiden var knapp. Såvitt jag kan se har

Hippokratiska eden: Aldrig skada, om möjligt bota, ofta lindra, alltid trösta.

FOTO: ALAMY

Camerata Nordica.

FOTO: LISA MADESTAM/CAMERATA NORDICA

KULTUR

Ingen klagar i Kalmar

Ideligen förs anklagelsen fram att Sverige är ointresserat av kultur. Kalmar är en motbild till klagovisorna, skriver **Per Dahl**.

VARFÖR VARFÖR VARFÖR ska Leopold von Ranke ge okunniga kolleger en släng genom att svänga sig med Aristotelescitat på originalspråket? Den trötte förlagsredaktören, som själv bara gått na-linje i gymnasiet, suckar. Deadline närmar sig, vad göra? Efter någon eftertanke en sak, nämligen ringa närmaste arbetsledande komminister. Denne satt tack och lov vid arbetsbordet med lexikon i närheten, så efter några minuter var citatet hjälpligt tolkat. Ty även om orden står kvar på grekiska i den svenska utgåvan måste ju åtminstone redaktören veta vad de betyder.

Med det grekiska *δύοτι* kvar i tankarna börjar jag fundera på all denna kritik mot Sverige som nation likgiltig för kultur, senast manifesterad i diskussionen kring Norrköpings symfoniorkester. Alla dessa klagoröster, hur många av dem ekar runt mig här i Kalmar?

Den skicklige silversmeden i Mörbylånga klagar i alla fall inte, när jag träffar honom. Inte heller konstnären i gruppen

vid Ölands södra udde, som i petitpointbroderi skapar svindlande impressionistiska landskap i miniformat; de har varit utställda på Nationalmuseum. Nej, jag har faktiskt aldrig hört någon konstnär klagat över allmänhet eller politik när jag besökt dem med styrelsen för tidningens konstklubb. De något över hundra ateljéerna i länet skiljer sig inbördes som den grunda stadsfjärden "Potatisåkern" från Nordsjön. Men det gemensamt hade de att klagan inte var det vi hörde i samtalet. Inte heller möter man den attityden hos kyrkomålaren här i stan, när hon har rödtjut och rödfärg-kvällar för gäster i ateljén. Utom möjligen då någon spillde på den uppspända målarduk man fått att skapa på.

DET INNEBÄR INTE att det lokala konstlivet är fritt från kontroverser. Den jag minns bäst kretsade kring konstmuseichefen, som ansåg att större delen av samlingarna var hötorgskonst, däri inkluderat verk av Lotte Laserstein. Konstföreningens

medlemmar stormade, och protesterna blev så starka att en alternativ utställning öppnades granngårds, med Lotte Laserstein-verk. Om sedan öppnandet av ett separat museum i Mörbylånga är en indirekt avknoppning vet jag inte, men museet kan än idag besökas sommartid, om man tröttnat på vanliga gallerirundor.

Antagligen tycker vår länsmusik att verksamheten får knala anslag. Men orkestern Camerata Nordica har hållit interna-

Det kulturliv som fanns före alla kulturpropositioner, säg för hundra år sedan, lunkar alltså på relativt oberört av samhälleliga ambitioner.

tionell standard. Här har också förekommit interna konflikter, men repertoaren i vår innefattar Mendelsohn, Bartók, Saint-Saëns, Kreisler och Elgar samt ett antal utländska solister. Håller vi oss enbart till Kalmar besöker omkring 200 personer per gång Kammarmusikföreningens konserter, i vår huvudsakligen av unga internationella utövare. Hur det är med Jazzklubben Kalmar Nyckel vet jag inte, men tre konsertkvällar är annonserade i vår.

TJA, SÅ SKULLE jag kunna fortsätta. Den lokala bokhandeln gnabbas med stadsbiblioteket om kommunfinansierade författarkvällar är ojust konkurrens till bokhandeln, men dess Bokens afton är en av det offentliga ohotad och med publik fullsatt årlig institution. Och till vardags knegar Domkyrkans boksällskap på med lunchmöten. Den lokala bion har väl ett ganska standardiserat utbud, men stadens Filmstudio visar sex smalare filmer i vår.

Ja, jag skulle ju inte räkna upp. Men det är värt att rikta blicken mot all den kulturella fördjupning som sker i stadens förnings- och ordensliv, från Filosofiketen, som diskuterade valda ämnen i måttfulla symposier med enbart kaffe, till det ansedda Sällskapet Nya Dryaden för Kalmars förskönande, som donerar skulpturer och åker på konstresor. Logerna i de nog inte så hemliga Odd Fellow, Frimurarna och Mariorna kan klassas som kulturaftnar – i Frimurarnas fall då och då med ackompanjering av en erkänd kompositör och konsertpianist. Och det långt mer hemliga Sällskapet ÅM, grundat 1837, sägs levandegöra nejdens lokala historia.

JAG HOPPAR HÄR över allt det som sker i kyrkans regi vid sidan om gudstjänstlivet. Det skulle bli för långgrandigt. Likaså nämner jag här bara kort konstglasbruket Orranäs (tillfälligt nedbrunnet) och Vida konsthall på Öland, skapad av paret Kamras.

Ska man sammanfatta denna Kalmars kulturella skeppskatalog blir slutomdömet att det lokala kulturlivet idag sannolikt är långt mer utbrett och diversifierat än för hundra år sedan, nota bene det kulturliv som är framvuxet i och ur det civila samhället. Brister och klagan kan däremot av och till höras från de större, huvudsakligen offentligt finansierade institutionerna, även om såväl den nämnda länsmusiken och länsteatern Byteatern ger många föreställningar, liksom den teaterförening som är del av Riksteatern. Det kulturliv som fanns före alla kulturpropositioner, säg för hundra år sedan, lunkar alltså på relativt oberört av samhällseliga ambitioner. Det kulturliv – läs de kulturarbetare – som gjort sig beroende av dessa initiativ är inte lika förnöjt.

Kulturpropositionerna, ja, uttrycken

för vad en utomstående aktör, staten, ville och vill med kulturlivet. Den viljan har onekligen växlat. 1976 års version, som fick stor genomslagskraft, ville mycket: bland annat att skydda yttrandefriheten, ge människor möjligheter till gemensamt skapande, decentralisera makten över kulturen, möjliggöra förnyelse, levandegöra äldre tidens kultur, och inte minst motverka kommersialismens negativa verkningar. 1996 års version var inte lika nydanande, men utvidgade det offentliga engage-

Man vill inte verka för kulturliv sådär lite allmänt, utan skapa det man verkligen är engagerad i.

manget till design och arkitektur. 2009 års version förde in borgerliga begrepp som entreprenörskap och näringsliv, och öppnade för regionala hänsynstaganden och en "portföljmodell". Något år senare hade samverkan kommit i fokus.

GEMENSAMT FÖR alla initiativ är inställningen – kanske nödvändig – att man ska utgå från det abstrakta och generella, och därefter i ett slags politiskt *trickle down*-resonemang slutligen hamna hos penningchecken till den enskilda institutionen. Vi kan jämföra med ett tidigare skedes synnerligen effektiva kulturpolitiker, Gustav III. Han drevs visserligen också av allmänna strävanden, men praktiken var allt annat än präglad av armlängds avstånd. Behövde Sverige en inhemsk operatradition fick man väl själv skriva ihop ett libretto, och låta en god skald fila på versifieringen. Behövdes ett konstmuseum, fick man väl åka ned till Italien och köpa hem skulpturerna och tempelkopi-

Ser jag till det som skapats av nya kulturinstitutioner utanför det offentligas ram är just *hands on* centralt. Man vill inte verka för kulturliv sådär lite allmänt, utan skapa det man verkligen är engagerad i. Lokalt gäller detta Vida konsthall, byggd och uppbyggd av paret Barbro och Börge Kamras helt från Ölands bara berggrund. Det kan gälla Wanås konstpark, född på initiativ av Marika Wachtmeister, i en förening av kulturellt entreprenörskap och ärvda resurser. Det kan gäl-

la Confidencen, återuppväckt av Kjerstin Dellert och Artipelag, skapat av Björn och Lillemor Jakobsson, andra initiativ icke att förglömma. En ofta förekommande faktor är att de finansiella resurser som krävts hör till just enskilda människor. Projekten har inte behövt kläs i konstlade sponsringstermer, eller sagts skapa företagsekonomisk nytta för tredje part. Har man ansett att något bort göras har det blivit gjort, på egna meriter.

Hur annorlunda är då inte villkoren för de kulturintresserade förtroendevalda inom politiken. För det första gäller som sagt principen om armlängds avstånd. Den som vill främja säg ett konstmuseum ska hålla fingrarna borta; man ska vara för kultur i allmänhet och kulturtjänstemännens frihet i synnerhet. Partipolitik är idag också allt mer en heltidskarriär, om man ska komma någonstans. Den som hellre vill gå på en kammarmusikkonsert än på ett länsförbundsstyrelsemöte blir aldrig mer än fritidspolitiker.

Inom politiken dröjer sig också ett tydligt antihierarkiskt drag kvar. Kultur som mobiliserar många är bra, kulturyrtringar som kräver förkunskaper mindre politiskt korrekta. Till detta kommer en annan form av antielitism: distansen till tanken att offentliga institutioner är manifestationer i sin egen rätt och bör ta sin del av det offentliga rummet. Stockholms stadsbibliotek fick prägla sitt stadsrum. Berwaldhallen är gömd i en skogsdunge. Medan Naturhistoriska riksmuseet är stängt visas dess dinosaurier i en popoutställning på ett köpcentrum. För såväl borgerliga statskritiker som radikala jämlikhetsivrare är tanken på offentliga kulturinstitutioner som tydliga statements om Sverige nog främmande.

Så sammanfattningsvis: kulturlivet i det lilla verkar lunka på. Det offentliga kulturlivet i det stora väntar på en ny Gustav III.

Så det kan bli, som man säger i Kalmar. ✨

Anna Jansson på Bokens afton i Kalmar.

FOTO: JOHANNA ERIKSSON/GOTA MEDIA

orna. Är språket bonnigt – låt oss då grunda en akademi. Sagt och gjort!

Den kulturpolitiken blev roten till ett efter 230 år bestående arv. På ofri grund, men dock fosterländskt. Hur länge det som skapats 1976, 1996 och 2009 varar låter jag vara osagt.

Låt oss tala om bildning

Hur känner man igen bildning? Det är en fråga om samlad lärdom satt i rörelse, skriver **Anna Victoria Hallberg**.

BILDNINGSFRÅGAN TYCKS VARA evig och intresset för att diskutera den likaså; i medier och böcker, på kultursidor, i studieförbund, vid universitet. Glädjande nog finns även ett ökat intresse för bildningens betydelse inom det svenska näringslivet och företagsvärlden. Där stora delar av det offentliga samtalet präglas av trender, eller försök till polarisering, så är bildningsfrågan stilsamt men konstant närvarande.

Samtidigt som bildningen värnas bär den som många populära begrepp det vagas signum. Det innebär att det blir lite flytande och oklart vilka sammanhang och definitioner vi rör oss med. På senare tid har bildningsbegreppet börjat kopplas till en rad andra företeelser, som värnandet av demokrati eller en uppsättning (goda) värderingar. Bildning som en form av botemedel mot växande misstro inför auktoriteter och bristen på gemenskap kan låta inkluderande, men bakom fluffiga välmenande ord döljer sig ofta en samhällssyn som bär en politisk färg, där bildning blir ett redskap långt bortom begreppets frigörande potential.

Om man istället menar att bildning varken ska vara en klassmarkör eller kapas av vänsterideologisk gränshållning så finns det poänger med att uppehålla sig vid dess ontologiska status, vad den är och utgörs av, och bry sig mindre om vad bildningen bör leda till. När olika sorters bildningsupplevelser materialiserat sig i mitt eget liv står det klart att bildning i likhet med begrepp som "stil" eller "kvalitet" handlar om mänsklig komposition, medvetna val, hur saker förs samman och bildar en helhet. Ett djur kan inte vara bildat. En maskin kan i bästa fall leda till att bildning uppstår men maskinen blir aldrig bildad i sig. Vi känner igen den bildade människan, det smakfulla, när en text håller hög kvalitet. Men hur? Vägen till ett svar är krokig.

INGEMAR HEDENIUS, omstridd och epokdominerande professor i filosofi i Uppsala, är kanske främst känd genom sin bok *Tro och vetande* från 1949. Han lär ha sagt att "den bildade människan är fri och levande i relation till det okända". Jämfört med många andra bildningsmaximer fångar Hedenius ord något verkligt stort: att bildning till skillnad från kunskap eller

Karin Larsson i studion.

FOTO: ALAMY

utbildning är ett begrepp som bär en syftsfri men riktad blick mot något som anas men inte kan naglas fast. Genom Hedenius klartänkta formulering kan man föreställa sig bildning som ackumulerad lärdom satt i rörelse. Bildning är omdöme plus en fördjupad insikt om samband mellan sfärer av vetande. Dessutom är det oupptäckta inskrivet i bildningens horisont.

Bildning är en individuell kompetens, där själva förståelsen av begreppet krä-

ver att du med ödmjuk generositet kan dela personliga erfarenheter och upplevelser av såväl kunskap som själva *beröringen av kunskap* med omgivningen. Vad vi talar om när vi talar om bildning handlar om att utvinna och upptäcka i gränslandet mellan förnuft och känsla, att låta sig vidröras med lika delar intellektuell ansträngning och en vilja, eller förmåga, att förvandlas. Därför finns en affinitet mellan bildning och drycken *kytheon* som

försokratikern Herakleitos skaldar om i ett fragment. ”Också kykeon delar sig då den inte rörs om”, står det står överst på sidan 166 i nyutgåvan av hans fragment på svenska. Drycken består av olika ingredienser – kornmjöl, vin, riven getost, honung – som var för sig har vissa utmärkande smaker och egenskaper. När de kombineras uppstår något säreget. Så fort blandningen inte längre vispas runt av människans hand förlorar kykeon sin sammansmältande kraft. Fragmentet blir så en illustrativ påminnelse om stiltjens samtidiga lockelse och andefattighet och att vi alla kan behöva en liten knuff i rätt riktning för att fortsätta sträva. Kykeon, liksom bildning, upphör att existera om det inte är stätt i rörelse.

I EN FILOSOFISK kontext gör bildningen anspråk på meningsfullhet genom ett slags beredskap för konversation, snarare än att bildningen lever upp mot exakta ideal och entydiga svar på filosofiska frågor. Dialogformen och dialektiken bygger på en genuin vilja att prövas, att inte vara övertygad eller säker på att den egna hållningen är den rätta. Bildade filosofer är heller aldrig stränga – och de är sällan fackfilosofer. Idag är universiteten fyllda av filosofer som genom ämnesspecialisering glömt

Fångade något stort: Ingemar Hedenius.

FOTO: JAN DELDEN/TT

lingvisten Noam Chomsky har konstaterat (*New York Times* 8/3-23) så bygger människans tilltro till förklaringar till stor del på det vi själva rationellt förmår gissa oss fram till, jämföra och skatta. Den balans som människan behöver förhålla sig till i fråga om kreativitet och begränsning kan inte Chat GPT hantera; programmet över-

att leda till en uppvärdering av det muntliga, där det levda mänskliga livet kommer att få en renässans.

Kanske är det därför jag drabbas av bildningssvindl när jag besöker ett av vår tids mest omtalade konstnärshem, Carl Larsson-gården i byn Sundborn i Dalarna. Genom varma akvareller har Carl Larssons hem visats upp och blivit en sinnebild för ombonad enkelhet. Måleriet gestaltar hemliv och konstnärsliv i en sällsam förening. Strumpor som hasat ner på lekande barn, snöns nästan bländande vita färg i kontrast mot det klarröda, den ljusrosa azalean som förgrundas men aldrig skymmer hustrun Karin, hon är fångad mitt i en rörelse – trots att det finns så mycket att utforska i varje tavla så är allt trivsamt och liksom tillåtande komponerat.

NÄR JAG RÖR MIG i hemmet som nu är museum infinner sig en känsla av balans trots att varje detalj vid närmare inspektion ser ut att vara ett experiment.

Ingen vettig människa skulle påstå att det som framförallt Karin Larsson gjorde på *Lilla Hyttlös* inte skapade harmoni och estetisk balans. Det är ett hem som andas bildning, stil och modern kvalitet trots, eller kanske på grund av, att det kom till vid slutet av 1800-talet. Här har någon varit fri och levande. Människor har arbetat målmedvetet mot det okända.

Att vara förankrad men också rotera ur sin egen fasta position är bildningens syftelösa motståndshandling. Människans fallenhet för att söka kunskap och estetisk mening utan avkastning är den sanna nyttan med bildning och när vi är mottagliga för det överskrider vi också både ideologins och teknikens bojor och kan börja lära av varandra. Det stora hotet mot Chat GPT är alltså bildning. Inget AI-system i världen kan rå på *Homo educatus*. ✨

Bildade filosofer är heller aldrig stränga – och de är sällan fackfilosofer.

bort att ställa de mest fundamentala frågorna om livets och människans beskaffenhet. Då kan man minnas författaren Willy Kyrklund, en av vår tids främsta filosofer, när han med sitt långa glesa skägg och nikotinfärgade fingertoppar för cigaretten till sin mun och på finstämd finlandssvenska deklamerar att han söker den fråga på vilket livet är ett svar. Vadå för en fråga? En filosofisk fråga som kan finnas i ett broderat vardagsliv och estetiska motiv. Han pekar ut från sin egen poesi, Kyrklund, vill att vi kikar bortom bokstävernas konkreta närvaro och istället lyfter blicken för att fästa den mot det som är i rörelse.

DET HÅLLER PÅ att växa fram en ny skiljelinje mellan dem som kan skriva och även räkna av egen kraft och dem som bara klarar det med hjälpmedel. Vi som arbetar på universitet ser det oroväckande ofta numera, det har uppstått nya kunskapsskikt. Med Chat GPT och liknande program har vi plötsligt hamnat i en situation där textfusk och ”tänkande” maskiner utgör ett hot mot textgenerering, matematiska kunskaper, stil, all form av skrivande. Datorer memorerar och spottar ut långa textmassor som svar på en mängd frågor, men som

producerar både sanning och falskhet, det finns inga åtaganden bakom de påståenden som görs.

OM MAN ISTÄLLET LYSSNAR till grekerna, en Hedenius eller Kyrklund, så är skriftspråket inte tillräckligt för att vi ska beröras av bildningens kraft och internalisera den. Vi måste också samtala, komparera, betrakta och beundra för att bilda oss och åskådliggöra. Den tekniska utvecklingen kommer

En säregen dryckeskombination: kykeon.

FOTO: WIKIPEDIA

Nu får du skämmas

"Dumstrut" måste vara det svenska språkets roligaste ord! I tankens första led är hela scenen som ordet framkallar också rätt underhållande. Man ser framför sig en pojke som bråkat i skolan. Kanske har han skjutit ett suddgummi på en kamrat, kanske dragit en av flickorna i flätan, och nu får han stå där i hörnet och skämmas. Med dumstrut på huvudet.

I tankens avslutande led når man dock en ganska sorglig konklusion. Ett barn i dumstrut utsattes naturligtvis för ett väldigt förnedrande skamstraff. Man skulle stå och skämmas, det skulle vara obehagligt. Tillräckligt obehagligt för att den dömde inte skulle hitta på ett liknande hyss igen. Men utan eftertanke om vad en sådan förnedrande behandling faktiskt gör med ett barn i längden.

Det sågs att skolan var bättre förr. I Sverige talas det allt oftare i nostalgiska ordalag om den ljuva tid då katederundervisning gällde, flumskolan ännu inte var uppfunnen och ordning och reda rådde i klassrummen. Detta är naturligtvis fullt rimligt att längta till – den skola vi allt för ofta ser idag, där eleverna redan på lågstadiet förväntas söka kunskap själva och där skolan fokuserar mer på värdegrund än på bildning, gör ingen vet-tig människa glad.

Men det är lätt att glömma att det under 1900-talet har skett två utvecklingar som har

FOTO: ISTOCK

löpt parallellt med varandra. Å ena sidan har man i allt större utsträckning börjat se barn som egna individer med samma typ av komplexa känsloliv och samma människovärde som vuxna. Det är självklart en positiv utveckling. Men möjligen är det dessa insikter som också har bidragit till den så kallade "flumskolan". Ju mer man lärt sig att respektera barns känslor och ta dem på allvar, desto svårare har det blivit att tvinga dem att göra det de inte vill. Räkna matte. Sitta still i bän-

ken. Komma i tid till lektionerna. Vara tysta när någon annan pratar.

Dumstrutens dagar vill nog ingen tillbaka till. Men med dumstruten har vi också kastat ut idén om att det kan finnas poänger med att barn behöver uppleva det som obehagligt att göra fel. Inte med skamstraff när barnet räknat fel eller inte kan stava till "parallelogram". Men med en skarp åthutning när barnet stör undervisning med stök eller sena ankomster.

Att uppföstra ett barn helt utan bestraffningar, helt utan att utsätta barnet för obehag, är omöjligt. Och det finns gradskillnader mellan skamstraff och aga, som kan ge trauman för livet, och ovetenskapliga metoder som lågaffektivt bemötande, som i de flesta fall inte ger någon effekt alls.

Vad gäller skola och barn har väldigt många tvärsäkra åsikter. Alla har varit barn, alla har själva gått i skolan, många har barn, många av dessa barn går i skolan. Det man har en daglig relation till är lätt att ha en åsikt om. Det är svårare att hålla två tankar i huvudet samtidigt. Man kan respektera ett barn och ändå tvinga det att sitta still i och bete sig som folk i skolan. Man kan bestraffa ett barn i syfte att göra barnet till en bättre människa, men utan att skapa trauman. Och en dumstrut kan vara både rolig och sorglig samtidigt.

Catta Neuding

SÅREN SOM ALDRIG LÄKER

Scenen: Kärrtorp. Tiden: en april eftermiddag 1972. Putte väntar otåligt på Håkan. De ska spela fotboll i Hammarbyhöjden – och Håkan som aldrig är sen. Var fan är han? Nu sticker jag!

Senare kommer Putte ihåg att en annan kompis i laget sa att han tyckte att han hade hört sirener från Kärrtorpsvägen. Det hade han. För när Putte kom fram till Bagarmossens skola nästa dag var flaggan på halv stång. Och då förstod han med ens varför Håkan aldrig kom.

På det tidiga 1970-talet fanns det inga krisgrupper och till den som eventuellt inbillar sig att de är fåniga kan jag intyga motsatsen. En dubbeltimme i tyska är inte rätt ögonblick för att få reda på att en kamrat har dött i en trafikolycka. Chocken satt i mycket

länge i mitt unga sinne: obearbetad och gnagande. Jag hade behövt prata med någon som ville lyssna.

Femtio år senare ringer Johan och påminner om att det snart är just femtio år sedan den där ofattbara dagen. Ska vi träffas? Han, jag, Örjan, Putte, Micke, Peter, Janne och de andra. De flesta av oss hade inte setts sedan 1970-talet, men vi fann snabbt varandra. Och det där samtalet som jag hade önskat få hade – det stod alldeles klart när vi satt och pratade över ett glas öl – också de andra längtat efter.

I novellen *Att döda ett barn* skriver Stig Dagerman: "Ty det är inte sant att tiden läker alla sår. Tiden läker inte ett dödat barns sår."

Det är en nästan outhärdlig insikt. Men en gång om året, i april, träffas några män i 65-årsåldern och minns en 15-åring som inte

FOTO: JAN DÜSING/TT

kom fram till en fotbollsträning. Vi som fick bli äldre och som först nu börjat prata om ett sår som aldrig kan läkas.

Mats Wiklund

Var så god att acceptera

Den som hävdar att Sverige är ett land där vi inte tror på auktoriteter har inte hört talas om Klimatpolitiska rådet.

När rådets årliga bedömning av regeringens klimatpolitik presenterades för några veckor sedan kunde man höra en knappnål falla i en offentlighet fylld av dallrande vördnad. Domen skulle bli hård. Frågan var hur hård. Nu måste väl ändå klimatminister Romina Pourmokhtari avgå?

Klimatpolitiska rådet är en myndighet som tillskapades av den rödgröna regeringen 2017. Myndigheten ska utvärdera regeringens politik och de underlag den bygger på. Gott så. Man ska också bidra till en ökad diskussion om klimatpolitiken i samhället. Mer udda.

ULF KRISTERSSON MÖTTE kritiken med att man har olika uppfattningar och att regeringens bland annat är att man inte kan genomföra kort-siktiga åtgärder som försvårar för de långsiktiga resultaten. Det är en politisk bedömning. Regeringen ägnar sig åt politik.

Det imponerade inte. Centerledaren Muharrem Demirok menade att "vi ser ett enat näringsliv, en enad akademi, ett enat civilsamhälle och en väljarkår som kräver att vi faktiskt gör något annat – då måste man som statsminister kunna lyssna på det".

Kristersson contra Mundum.

Tillsammans med miljöpartiets Daniel Helldén sträckte Demirok därför ut en hand:

"Nu är det upp till Ulf Kristersson om han vill slå igen den handen och säga att 'tack jag håller mig till Sverigedemokraterna och vänder klimatpolitiken ryggen helt och hållet', eller om han faktiskt tar den utsträckta handen."

DEN RÄTTA VÄGEN med akademien, näringslivet, civilsamhället och väljarna, eller att vända "klimatpolitiken ryggen helt och hållet".

För att lägga ytterligare lök på denna ambitiöst anrättade lax, förklarade Demirok att Centern och Miljöpartiet "brinner" för klimatfrågan. Med klar låga och vid fyraprocentsspärren.

Även det finanspolitiska råd som inrättades av alliansregeringen 2007 har ofta befunnit sig i konflikt med sittande regeringar. Framförallt finansministrar.

Magdalena Andersson kallade ordförande John Hassler och hans kamrater för "Finansretoriska rådet". Företrädaren Lars Calmfors

har beskrivit sin relation till Anders Borg som "hund och katt".

RELATIONEN MELLAN Klimatpolitiska rådet och regeringen är mer som mellan påven och kurian.

En invändning från regeringen är att medborgarna måste acceptera politiken. Så länge vi lever i en demokrati – vilket förvisso verkar vara huvudbekymret för en del av dem som brinner allra mest – så kommer vi inte runt det. De partier som representerar den mest radikala klimatpolitiken samlar en bit under 20 procent i riksdagen.

Hur hanterar svenska politiker det faktum att vi har relativt begränsade utsläpp i en värld där det sker enorma utsläppsökningar på andra ställen? Hur drakoniska nationella åtgärder och uppoffringar kommer människor att acceptera?

Även här har Klimatpolitiska rådet goda råd. I ett avsnitt om "Acceptans" förklarar man ("föreläser" är ett bättre ord) för regeringen att den har ett för snävt perspektiv på "Acceptans". Kristersson och hans gäng ignorerar "vetenskapligt baserad kunskap om vad som kan öka acceptansen för klimatpolitiska styrmedel".

"Relationen mellan Klimatpolitiska rådet och regeringen är mer som mellan påven och kurian."

KLIMATPOLITISKA RÅDET hänvisar till några övergripande opinionsundersökningar (bland annat vad 130 000 människor svarat i "en global studie") där klimatet uppfattas som viktigt.

Och i en "Faktaruta" får vi lära oss att forskningen har kommit fram till att acceptansen för politiken ökar "om det finns en medvetenhet om det problem som behöver lösas" och att "tydlig kommunikation [...] kan bidra till förståelse och acceptans".

Ulf och Romina, stryk under och diskutera med era bänkkamrater!

Ulf och Romina, stryk under och diskutera med era bänkkamrater!

PÅ PRESENTATIONEN var det en Chalmersprofessor i Innovation och hållbarhet som redogjorde för detta. Men jag antar att hans huvudsakliga bidrag har legat på andra områden. Insikterna om hur man bedriver vetenskaplig opinionsbildning kommer nog framförallt från rådets norska statsvetarprofessor och medlemmen som är professor i psykologi.

Det är värt att notera att Klimatpolitiska rådet inte ställer upp i allmänna val. Det hade antagligen varit en uppfriskande erfarenhet. Att se vetenskapen appliceras i praktiken på ett torgmöte i Sveg eller i ett Town hall i Vallentuna. ✨

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

En fransk Machiavelli

Diplomaten och statsmannen Philippe de Commynes hade ett stort inflytande på storpolitiken under det sena 1400-talets Västeuropa. Trots det är han närmast okänd i Sverige.

Av Martin
Neuding Skoog

Niccolò Machiavellis *Fursten* präglar bilden av renässansens politiska ideal. För eftervärlden framstår han nästan som ensam i sin genre, trots att där också finns flera andra läsvärda författare. En av dessa är den flamländske statsmannen Philippe de Commynes (1447–1511), vars berättelse bygger på hans eget spektakulära livsöde. Han var diplomat och rådgivare åt hertig Karl den djärve av Burgund, som han emellertid för-rådde och istället trädde i fransk tjänst hos kungarna Ludvig XI och Karl VIII. I sin berättelse vänder sig de Commynes till unga furstar med råd kring statsmannayrkets många utmaningar, av vilka han förvisso hade stor erfarenhet.

Med skarp iakttagelseförmåga, torr humor och blick för politikens psykologiska dimensioner skildrar han krig, politik och diplomati i det sena 1400-talets Västeuropa. De Commynes verk trycktes under 1520-talet och betraktades snart som ett av de främsta tidsdokumenten av dåtidens politik och samhälle. Det har hävdats att både Machiavelli och Francesco Guicciardini – verksamma en generation senare – hämtade inspiration från de Commynes.

Fast de Commynes politiska betraktelser hör till renässansens världslitteratur är han ändå märkligt bortglömd i Sverige. Detta trots att verket översattes till svenska av Erik Schroderus redan 1624. Den moderna svenska översättningen är gjord av Lorenz von Numers (*Hågkomster*, Natur & Kultur 1962), men innefattar bara sex av verkets totalt åtta böcker. Det vore därför lovvärt med en komplett svensk utgåva av de Commynes *Memoires*.

Under medeltiden byggde denna typ av furstespeglar på compilationer av äldre krönikor. de Commynes framställning bygger istället på egna

minnen och ögonvittnesbilder från en karriär i de politiska händelsernas mitt. Den franske litteraturkritikern Charles Augustin Sainte-Beuve kallade de Commynes den förste moderne författaren och hans memoarer anses representera den första kritiska och filosofiskt präglade historieskildringen sedan antiken. Med sitt gyckel av de höviska riddaridealen representerar berättelsen också en ny typ av historisk realism som fäster läsarens uppmärksamhet vid människans ofullkomlighet. Han skildrar diplomatin bortom dess ceremonier och intresserar sig istället för mänskliga interaktioner och de underliggande motiven för statsmäns handlande.

de Commynes eget liv var spännande och växlingsrikt. Som ung trädde han i tjänst hos hertig Karl den djärve av Burgund och utnämndes snart till dennes kammarherre. I hans berättelse är de politiska förvecklingarna mellan hertigen och den franske kungen Ludvig XI centrala. Vid förhandlingarna mellan dessa furstar i Péronne år 1468, företrädde de Commynes hertigen, men agerade på ett sådant vis att den trängde kung Ludvig ansåg att de Commynes vid detta tillfälle hade räddat hans liv.

Under de följande åren fick de Commynes en alltmer framträdande roll i den burgundiska diplomatin och hovlivet. Kung Ludvig hade dock inte glömt de Commynes insatser i Péronne. Han försökte ofta övertala sina fienders rådgivare att byta sida och bearbetade de Commynes, som 1472 svek hertigen och trädde i kungens tjänst. Det blev en nyckelhändelse i hans liv. Han hade bränt sina broar i Burgund, men belöningen i jord, pengar och titlar i Frankrike blev desto större.

de Commynes berör endast i förbigående sitt svek men ger läsaren rådet att alltid försöka vinna över fiendens skickligaste rådgivare, för "när allt kommer omkring är det vinsten som ger äran". Överlöpare måste dock belönas rikligt för »

Martin Neuding Skoog
är fil dr i historia och lektor
vid Försvarshögskolan.

Staty av Philippe de Commynes på borggården i Louvren.

FOTO: WIKIMEDIA

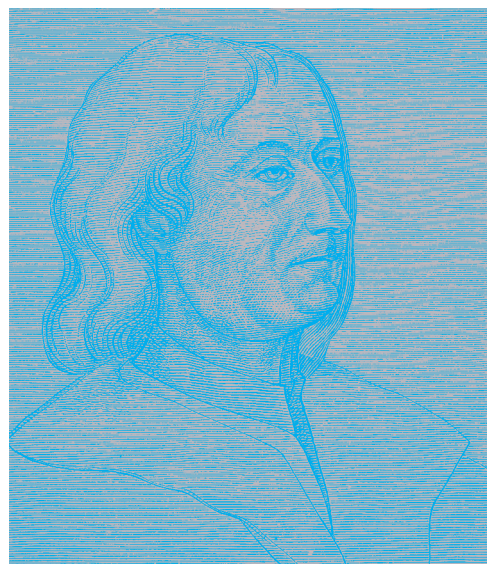
”

Kloka furstar försöker alltid skaffa sig skenbart giltiga förvändningar för sitt handlande. Genom finter och svepskäl kan en klok man undvika stora faror och avvärja nöd och elände.

att förbli pålitliga och man måste noga gardera sig mot liknande metoder från motståndarsidan. Trots sitt eget falska agerande uppehåller sig de Commynes vid betydelsen av att hålla löften. Den som inte håller sitt ord blir ofta brutalt behandlad. När hertigen av Burgund lät bränna ner staden Liège som straff för invånarnas många svek ansåg de Commynes att detta var rättvist. Trots given lejd kan furstar sväva i stor fara när de lägger sin personliga säkerhet i en motståndares händer. I berättelsen ges också exempel på omständigheter då det kan finnas skäl att bryta ingångna avtal.

Hos kung Ludvig blev de Commynes kunskaper om förhållandena hos hertigen av Burgund en ovärderlig tillgång. Under de närmaste fem åren – som blev höjdpunkten i hans karriär – följde han ständigt kungen som dennes främste rådgivare. Efter sidbytet framträder kung Ludvig som den kloke statsmannen i berättelsen, medan den envise och arrogante hertigen blir det negativa exemplet. Han kritiseras för sin ovilja att lyssna till kloka råd vilket slutligen leder till hans död i slaget vid Nancy år 1477. Gud straffar den som vägrar lyssna till andras råd.

de Commynes beklagar sig också över många furstars bristande militära kunskaper. I krig är det mycket riskabelt att låta känslorna styra och operationer måste föras med beräkning och försiktighet. Vådan av en inkonsekvent policy är också stor, särskilt om furstens vasaller och allierade inte är införstådda med hans vilja. Furstar är mest kraftfulla och fruktade av sina fiender när de för krig efter sina undersåtars råd och vilja. I krig bör man också eftersträva att ta udden av de mest stridbara fiendernas mod. Som segrare bör man akta sig för egenkärlek och högmod. I nederlaget måste man vara betänksam

Samtida porträtt av de Commynes. FOTO:ALAMY

för att inte förvärpa sin situation ytterligare. Det är särskilt farligt att ge upp för tidigt, innan vidden av ett förmodat nederlag står fullt klar. de Commynes ger också noggranna råd kring när och hur trogna tjänare och allierade bör belönas, liksom nyttan av väl tajmad nåd gentemot besegrade fiender. Han varnar för politiska alliansers bräcklighet, och visar hur bundsförvanter snabbt överger en i motgång.

Efter hertigens död 1477 gjorde kung Ludvig sitt bästa för att lägga beslag på det burgundiska arvet. Från denna tid minskade de Commynes inflytande något, delvis kanske för att han som specialist på hertigen nu hade

Karl VII:s invasion av Italien 1494. Franska trupper tågar in i Neapel.

FOTO:WIKIMEDIA

spelat ut sitt syfte. Han kvarstod dock i kunglig tjänst och kom till Ludvigs död 1483 nästan helt att ägna sig åt Frankrikes diplomatiska förhandlingar med Milano och Florens.

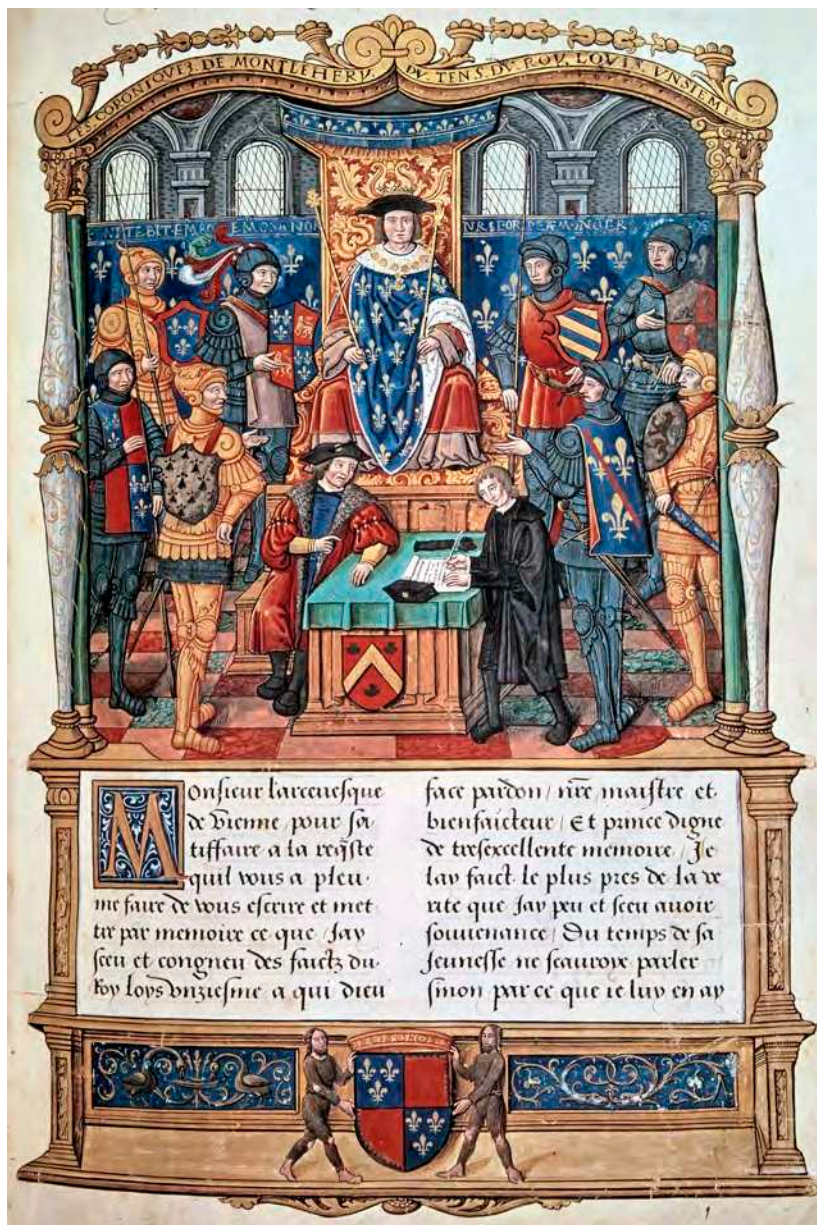
de Commynes fick en betydande diplomatisk erfarenhet. Han ger många råd om hur ambassader ska organiseras och behandlas. En intressant iakttagelse är att aktningen mellan utländska statsmän tenderar att minska när de lär känna varandra närmare (man tänker osökt på Boris Jeltsin i USA 1995). Mäktiga furstar bör under inga omständigheter träffas personligen. Sådana möten är riskabla och skickliga diplomater är ett säkrare medel till de utrikespolitiska målen.

de Commynes betraktelser är inte begränsade till franska förhållanden. Han gör långa utvecklingar om engelsk politik, ger intressanta porträtt av både Edvard IV och Rikard III, och kommenterar rosornas krig på vilket flera lärdomar också bygger. Han berör också utvecklingen i det spanska kungahuset, de italienska stadsstaterna, Ungern och Osmanska riket. Skildringarna ligger till grund för reflektioner kring maktens villkor och utmaningar. I detta avseende öser de Commynes från en betydligt djupare källa av exempel än Machiavelli.

Den detaljrika berättelsen är ofta tryffrad med cyniska men pragmatiska råd till läsaren. Ränkspel är bättre än våld för att nå de politiska målen. Klokka furstar försöker alltid skaffa sig skenbart giltiga förevändningar för sitt handlande. Genom finter och svepskäl kan en klok man undvika stora faror och avvärja nöd och elände. Det är ingen skam att vara misstrogen, men det är skamligt att bli lurad och besegrad genom sitt eget förvållande. Olyckorna drabbar ofta dem som startar krig och diplomatin är det främsta verktyget för framgångsrik utrikespolitik. "Den som gräver en grop åt andra..." är en återkommande sensmoral.

Trots att de Commynes själv inte framstår som någon fullt hederlig person, sett till vad som är känt om honom, förespråkar han att fursten ska vara rättsskaffens och rättvis. Det är furstens plikt att vara barmhärtig, även om det inte i stunden framstår som fördelaktigt. Hos de Commynes kan fula knep och grymhet vara instrumentella, men det är inget självändamål och straffar sig ofta. Med Rikard III som exempel framhåller han att Gud straffar onda furstar som visar grymhet och missbrukar sin makt. I kontrast till Machiavellis tyrann-panegyrik företräder de Commynes ett aristokratiskt perspektiv med konstitutionell monarki som politiskt ideal.

Hos de Commynes är det lika nödvändigt att vara underrättad om denna världens ondskas som dess goda sidor. Inte för att följa det dåliga exemplet men för att kunna gardera sig. Det ligger i människans natur, och i synnerhet i furstarnas, att hata dem som de tvingas frukta. Medan fruktan är instrumentell hos Machiavelli, framstår den snarast som ett hinder hos de Commynes. Det slutar aldrig väl för tjänare som velat skrämma sina herrar. Den furste som tvingat andra att leva i fruktan för honom drabbas på sin ålders

Philippe de Commynes dikterar sina memoarer inför Ludvig XI.

höst själv ofta av samma fruktan och paranoia inför såväl fiender som vänner.

Under kung Ludvigs sista sjukdomstid fungerade de Commynes som hans personlige kammartjänare. Hans osminkade gravskrift över kungen är ett av berättelsens mest komplexa teman och representerar något nytt i genren furstespeglar. Den sluge kungen hade utövat en tydlig intellektuell dragningskraft på de Commynes. Det nyansrika porträttet blottlägger samtidigt många av kungens mindre smickrande sidor och handlingssätt. Trots det var han med sina geniala politiska färdigheter ändå den främste av tidens furstar – mer lämpad att styra världen än ett enda land. Han tillfogade aldrig någon skada som inte förtjänat det, och trots att han ofta plågade sina undersåtar skulle han aldrig tillåta att någon annan gjorde det. I de Commynes avgjort kristna synsätt är det

”

Den sluge kungen hade utövat en tydlig intellektuell dragningskraft på de Commynes.

»

”

de Commynes fungerade som en av organisatorerna bakom kungens omfattande underrättelsetjänst.

Ludvig XI.

FOTO: WIKIMEDIA

summan av individens goda och onda egenskaper som faller avgörandet vid själavägningen.

Medan Machiavelli erbjuder en ganska enahanda maktanalys, diskuterar de Commynes fler dimensioner av maktens psykologi. Han uppehåller sig ofta vid maktens börda – hur furstar från den dag de kommer till makten och fram till sin död sällan får någon ro. Krig, diplomati, finanser och statens angelägenheter ger tusen bekymmer som upptar all deras tid.

Få begriper hur tung bördan var på kung Ludvigs och andra mäktiga furstars axlar. Skulle det inte ha varit bättre att sänka sina ambitioner något, att frukta gud, inte förtrycka sina undersåtar eller invadera sina grannar och istället ägna sig åt mer anspråkslösa aktiviteter? Furstarnas liv skulle bli längre, deras krämpor mildras och färre människor skulle önska deras död. Mer än något annat är väl furstarnas liv exempel på hur eländigt och betydelselöst människans liv är, när även den ypperste statsmannen överges av alla när han dör. Här rör sig författaren i skärningspunkten mellan individens strävan efter makt, gudsfruktan och existentiella reflektioner, i ett resonemang som mynnar ut i ett försvar av statsmannayrket. Här kan även senare tiders statsmän kanske finna tröst.

de Commynes har också ansetts vara den förste som identifierade det sammanflätade förhållandet mellan diplomater, kurirer och underrättelseagenter. I den framväxande renässansdiplomatiken blev spionage en alltmer central uppgift för ambassadörer. Kung Ludvig som hade ett finger med i halva Europas affärer och eftersträvade att veta allt om alla fick öknamnet ”Den universelle spindeln”. de Commynes fungerade som en av organisatorerna bakom kungens omfattande underrättelsetjänst. Florentinarna som insett de Commynes stora politiska förmåga lejde honom

för att tillgodose sina intressen vid det franska hovet. Hans bevarade diplomatiska korrespondens är kryptisk och hemlighetsfull. Vid upprepade tillfällen uppmanade han sina italienska korrespondenter att bränna hans brev efter att ha läst dem. Kanske gick han periodvis inte bara den franske kungens ärenden?

Av den förmyndarregering under hertigen av Bourbon som följde på Ludvigs död, blev de Commynes utmanövrerad och förlorade både jord och titlar. Trots hans råd till läsaren att ingenting är farligare än att underblåsa fraktionsbildningar, deltog han 1487 i en misslyckad konspiration, varvid han kastades i en av Ludvig XI:s berömda järnburar i slottet Loches. Efter att ha betalt ett stort skadestånd dömdes han till tio års förvisning från hovet. På sin lantegendom Dreux påbörjade han istället författandet av sina *Memoires*. Verket är dedikerat till Angelo Cato, ärkebiskop av Vienne – som i likhet med de Commynes hade köpts över som kungens rådgivare. Biskopen ville själv skriva en krönika om Ludvig XI och bad de Commynes om ett underlag. de Commynes uppdrag blev dock närmast en förevändning för att skriva något som blev en furstespegel i sin egen rätt.

Michel de Montaigne, som prisade de Commynes språk och klarhet, ansåg att memoarerna var ett föredöme i sitt sanningssökande, befriade från all fåfänga och partiskhet. Senare tiders forskning har visat att detta är långt ifrån sanningen. Berättelsen är ett skickligt tillrättaläggande av de Commynes eget handlande. Mindre smickrande episoder i hans egen karriär släts över eller utelämnas helt. de Commynes är överhuvudtaget ganska förtegen om sig själv, och det är främst genom andra källor som hans karriär är känd. I den egna berättelsen framträder han bara som ögonvittne och betraktare. Det som framstår som en saklig och rättfram beskrivning är bitvis också en förbittrad statsmans uppgörelse med sina många politis-

Karl den djärve.

FOTO: WIKIMEDIA

Den järnbur i slottet Loches där de Commynes en tid satt inspärrad.

FOTO: ALAMY

ka fiender, en iakttagelse som bland andra Isaac D'Israeli gjort av de Commynes. Textens subjektivitet är dock snarast något som gör den än mer intressant.

Från 1491 hamnade de Commynes gradvis åter i gunst och återfick vissa diplomatiska uppdrag. Han följde den nye kungen Karl VIII på dennes omdömeslösa invasion av Italien 1494 och företrädde Frankrike i förhandlingarna med republiken Venedig. Kungen lyssnade dock inte på de Commynes råd om den italienska politiken. Resultatet blev ett misslyckande, och Heliga ligan formades 1495 för att driva ut fransmännen ur Italien.

För de Commynes var den oförstående nye fursten en stor besvikelse. Han betonar nyttan av att ha många goda rådgivare, även om det är viktigt att välja dem väl. En furstes allvarligaste misstag är att enbart lita till det egna omdömet och inte lyssna till rådgivares åsikter. Man bör dock aldrig ta råd från dem som just avslutat en god middag. Under det italienska fälttåget återvände de Commynes också till Florens där han sammanträdde med munken Savonarola som nyligen tagit makten i staden. Vid detta

tillfälle är det möjligt att han personligen träffade Niccolò Machiavelli som vid tiden arbetade i den florentinska administrationen.

Tillbaka i Frankrike återfick de Commynes aldrig mer den ställning han haft under Ludvig XI. I brist på meningsfulla politiska uppdrag ägnade han sig åt privata affärer och upprätthöll sina personliga kontakter i Italien samt färdigställde sina memoarer. Kanske har vi rentav de många dalarna i de Commynes karriär att tacka för att hans *Memoires* blev färdigställda? De mest framgångsrika statsmännen är inte alltid de mest skarpsynta betraktarna. Både Machiavelli och de Commynes fick se sin stjärna dala, men deras texter och tankestoff har fortlevt genom historien.

Avslutningsvis så är problemet inte att Machiavelli fått ett så stort genomslag, utan att de Commynes inte fått det. Hans politiska betraktelser har en lika tidlös karaktär, men erbjuder betydligt mer underhållande, nyansrika, konstruktiva och kloka råd till statsmän än Machiavellis. Det är i synnerhet rörande det politiska spelets psykologi som han har något att säga – och sedan renässansens dagar har detta förändrats lika lite som den maktlystna människans väsen. ✨

”

För de Commynes var den oförstående nye fursten en stor besvikelse.

En väg framåt

Vänsterns och högerens försök att frigöra individen har misslyckats. Postliberalismens betoning av det gemensamma goda erbjuder ett alternativ till en individualistisk överideologi.

Av Joel Stade

Det finns väl en känsla av att den liberala demokratin inte levererat. Mitt i globaliseringen underskattade vi kanske människors behov av trygghet på jobbet. Alla vill inte flytta på sig, vidareutbilda sig och byta jobb hela tiden. Man vill kunna bo kvar där man växte upp och stolt känna sina rötter.

Så säger Birgitta Ohlsson, tidigare ordförande för Liberala ungdomsförbundet och statsråd i Fredrik Reinfeldts regering. Annorlunda lät det förr. Som svensk politiker var Birgitta Ohlsson förkämpe för en utpräglat liberal linje: Marknadstillväx i den ekonomiska politiken, individualistisk i livsstilsfrågor. När hon intervjuas av *Dagens Nyheter* om sitt nuvarande arbete vid en tankesmedja i Washington beskriver hon en liberal baksmälla:

”Liberaler har ju aldrig arbetat utifrån utopiska berättelser och jag säger inte att vi borde göra det. Men det måste finnas en tydligare bild av vart samhället ska gå, annars kommer någon annan och fyller det tomrummet.”

Birgitta Ohlsson är inte ensam om sin ruelle. Den ideologi som stod som segrande efter kalla kriget framstår nu, drygt trettio år senare, som starkt ifrågasatt. Bland svenska väljare har de liberala partierna Moderaterna, Centern och Liberalerna tappat tjugo procentenheter i stöd på drygt tio år. Blott omkring var fjärde väljare stödjer nu något av de tre partierna.

Även filosofiskt utmanas liberalismen. Nya intellektuella argumenterar för att den liberala eran måste övergå i vad som kallas en postliberal dito. Vad vill postliberalerna? Är de höger eller vänster? Och är de främst en mer verserad och intellektuell version av de >>

Joel Stade är historiker och tidigare politiskt sakkunnig i statsrådsberedningen.

FOTO: MIKAEL ANDERSSON/TT

”

Både kapitalistiska och statliga strukturer flyttar besluten allt längre bort från människors vardag. Lokalsamhällen och små gemenskaper slås sönder av globaliseringen.

Hipster: de är sig lika överallt.

FOTO: TT

radikala nationalister och populisterna som just nu vinner val runt om i USA och Europa?

Den bild som postliberalerna tecknar av den västerländska civilisationens tillstånd är mörk. Ekonomiska, demokratiska, sociala, ekologiska och politiska kriser läggs till varandra. Varken högern eller vänstern tycks kunna bryta dödsläget. Institutioner som burit upp samhället – akademien, kyrkan, familjen – bryts ned. Liberalismens löfte om pluralism har inte infriats. Istället för mångfald har en global homogenisering inneburit att lokala särdrag försvinner och att både skyskrapor och hipsterbarer ser likadana ut oaktat om de ligger i Buenos Aires, Stockholm eller Seoul.

Både kapitalistiska och statliga strukturer flyttar besluten allt längre bort från människors vardag. Lokalsamhällen och små gemenskaper slås sönder av globaliseringen. De filosofiska och religiösa fundament som varit grunden för den västerländska civilisationens framväxt har avvecklats på några korta decennier och gjort samtiden oförmögen att diskutera moralfrågor och än mindre skapa enighet om hur moraliska problem ska lösas. Staten saknar alltmer förmågan att bidra till samhällsförändring och reduceras till en maskin för att upprätthålla individuella rättigheter och juridiska processer. Individuella klassresor blir ett otillräckligt svar på växande materiell ojämlikhet. Påståendet om meritokrati blir ett alltmer ihåligt sätt att söka legitimerade orättvisorna.

Den postliberala observationen är att vänstern och högern i vår tid i viktiga avseenden bara skenbart är varandras motpoler. Polarisering och ett högt tonläge döljer att båda sidor delar utgångspunkt, nämligen att politikens mål är att frigöra individen från de konventioner och institutioner hon påverkas av. Den liberala vänstern vill frigöra individen genom att bryta ned traditionella livsmönster och normer. Den liberala högern vill frigöra individen som ekonomisk varelse, genom att rulla tillbaka regleringar och sänka skatter. Både sidor använder rättigheter som verktyg, rättigheter som ger individer rätt att via domstolar omintetgöra demokratiskt fattade beslut.

I USA är postliberalism en rörelse på högerkanten. Det amerikanska republikanska partiet har sedan Ronald Reagans dagar byggt på en allians mellan libertarianer och evangelikala kristna. Den postliberala positionen vill upprätta en ny höger, en höger som inte vill krympa staten till ett minimum utan som vill använda den som ett politiskt verktyg. Denna höger är förvisso inspirerad av kristendom, men snarare katolicism än de pentekostala megakyrkornas politiska teologi.

En förgrundsgestalt för den här rörelsen är Patrick J. Deneen, statsvetarprofessor vid det katolska Notre Dame-universitetet i Indiana. Hans bok *Why Liberalism Failed* från 2018 är en svidande vidräkning av det förfall som han menar att liberal politik lett till i USA: universitetens

förflackning, en förfärlig opioidkris, urspårad woke-ideologi och en förlust av medborgerliga ideal. Den marknadsliberala högern kritiserar stenhårt. Ohejdad kapitalism har förstört den tidigare stolta amerikanska arbetarklassens livsbetingelser och skapat en ekonomisk elit som till skillnad från tidigare eliter inte känner ansvar för sitt land eller lokalsamhälle.

På andra sidan Atlanten har den postliberala impulsen fått en annan politisk gestaltning. En grupp intellektuella och politiker nära det brittiska Labourpartiet har formulerat positionen *Blue Labour*, en socialdemokratisk postliberalism. En förgrundsgestalt är Maurice Glasman, akademiker med bakgrund i en judisk arbetarklassfamilj i norra London. Idag är Glasman *life peer* i det brittiska parlamentets överhus. Den brittiska arbetarklassens traditioner, självorganisering och lågmälda patriotism är fundamentet för *Blue Labour*. Utgångspunkten är familjens, församlingens och fackklubbens solidaritet och gemenskap.

Både den amerikanska högervarianten och den socialdemokratiska varianten av postliberalism bygger på två centrala idéer. Den ena är kritiken mot den konventionella högern och vänstern som två aspekter av samma individualistiska överideologi. Den andra är föreställningen om att politiken bör vara inriktad mot det gemensamma goda, *the common good*.

Att samhället skulle sträva mot det gemensamma goda var en självklarhet före upplysningen. Idag har idén åter väckts till liv.

Det gemensamma goda är en bärande tanke i den katolska socialläran – den romersk-katolska kyrkans sociala etiska tänkande. Begreppet finns med redan i encyklikan *Rerum novarum* från 1891, den första i den kanon av påvliga rundskrivelser som utgör sociallärans fundament.

Även för den grupp filosofer som kallas kom-munitära och som publicerade sina viktigaste verk på 1980-talet är föreställningen om det gemensamma goda viktig. Här återfinns Michael Sandel, Charles Taylor och Alasdair MacIntyre. Ett antal av deras nyckeltexter gjordes tillgängliga på svenska 1993 i antologin *Gemenskaparna*, redigerad av statsvetaren Emil Uddhammar.

Idén om ett gemensamma goda är skenbart trivial men i själva verket principiellt omvälvande. Att det finns ett ”gemensamt värde” erkänns till exempel i den svenska plan- och bygglagen, som stadgar att både det allmänna och enskildas intressen ska beaktas vid beslut som fattas med stöd av lagen. Som mål för samhället har det gemensamma goda långtgående betydelse. Samhället i sig kan ha ett ändamål. Kärnan är att något annat än individen och hennes preferenser och rättigheter kan vara ett politiskt ärende. Att erkänna att det gemensamma goda är ett mål för politiken innebär också att staten aktivt bör bidra till att uppfylla detta goda.

För den katolska kyrkan handlar *bonum commune* – som det gemensamma goda heter i de latinska encyklikorna – om att ge människor

och samhället möjlighet till fulländning, att nå det mål som deras skapare berett. Tanken förutsätter en kristen metafysik där människorna och samhället är skapade med ett ändamål, ett *telos*, att sträva efter. Det teleologiska betraktelsesättet återfinns redan hos Aristoteles och det förenar sig väl med en föreställning om en värld skapad av Gud.

Det uppenbara problemet är att den som står utanför den romersk-katolska kyrkan och inte tillmäter socialläran auktoritet saknar anledning att acceptera den kristet-aristoteliska förståelsen av det gemensamma goda. För att få auktoritet i ett bredare samtal om politisk filosofi behöver begreppet få en sekulär grund.

Den skotsk-amerikanska filosofen Alasdair MacIntyre argumenterar för att samhället och människorna kan ha ett *telos*, även utan kyrkans och Aristoteles metafysik. Livsmålet förstår vi gradvis genom att skapa berättelser om vårt liv – en funktion av att människan är ett historieberättande djur. Bara när vi inser att vi skapas av de gemenskaper och den tradition vi ingår i kan vi förstå vårt livsmål. Det är i dialog med den tradition vi är insatta i som vi kan förstå och tolka de dygder som vi behöver förvärva för att kunna bidra till ett gott liv för oss själva och det gemensamma goda för vårt samhälle.

Den postliberala idén att det kan finnas ett eftersträvansvärt ”efter liberalismen” är så klart kontroversiell. I boken *Historiens slut och den sista människan* från 1992 argumenterade den amerikanske statsvetaren Francis Fukuyama för att västvärlden nått slutstadiet i världens utveckling. Liberalismen är ”historiens slut”.

Fukuyama skrev i ett läge när väst hade segtrat över Sovjetunionen, och Kina visat sig moraliskt bankrutt genom massakern på Himmelska fridens torg. Moraliskt stod den liberala demokratin utan seriösa utmanare. Fukuyama åtar sig den angenäma uppgiften att förklara trium-

”

Samhället i sig kan ha ett ändamål. Kärnan är att något annat än individen och hennes preferenser och rättigheter kan vara ett politiskt ärende.

>>

Birgitta Ohlsson: ser annorlunda på liberalismen nu.

FOTO: WIKTOR DABKOWSKI/ALAMY

”

Alla kritiker av liberalismen är givetvis inte postliberala. Traditionella marxister är det till exempel inte.

fen. Den kommunitära liberalism-kritiken från årtiondet innan ställdes åt sidan.

Fukuyama beskriver den historiska utvecklingen med en liknelse. Ett antal vagnar som rör sig i ett landskap på väg mot en stad, där vagnarna utgör länder och staden det öppna samhället med frihet och marknadsekonomi. Vagnarna väljer olika vägar, vissa mer framkomliga än andra. Vissa stannar en tid, andra får ta omvägar. Några vagnar har redan nått sitt mål i staden. Det tar olika lång tid, men förr eller senare kommer alla vagnar att nå sitt mål. Och när vagnarna väl kommit innanför stadens murar blir de kvar där – något annat mål finns inte att sträva efter.

Liberalismens överlägsenhet består enligt Fukuyama i att den erbjuder ett samhälle där människorna är jämlika och där vi alla erkänner varandra som människor fullt ut. Bara i liberalismen kan den indelning i slavar och herrar som präglat alla förutvarande samhällen upphöra. Därigenom blir det liberala samhället fritt från de spänningar som drivit alla tidigare samhällen framåt i en dialektisk process mot allt större frihet. När alla är fria upphör utvecklingen då världsandens kontinuerliga självförverkligande har kommit i mål.

Inspirationen till Fukuyamas tes kommer från ett kort avsnitt i den tyske filosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegels *Andens fenomenologi* från

1807. För Hegel utgjordes ”historiens slut” den franska revolutionen idéer och deras spridande genom Napoleons krig. Hegel mötte själv Napoleon – ”världsanden till häst!” – efter slaget vid Jena 1806.

Fukuyamas anspråksfulla bild av vagnar som sakta men säkert strävar mot sitt slutmål såg bättre ut i början av 1990-talet än idag. Den kinesiska vagnen tycks permanent ha valt en annan färdväg än den som leder till den liberala staden. Och den amerikanska vagnen, som tryggt stått parkerad innanför stadsmurarna sedan 1700-talet, tycks i färd med att rulla ut i vildmarken igen.

Löftet om det ömsesidiga erkännandet i det liberala samhället verkar inte leverera, med missnöje och motsättningar som följd.

I boken *Missnöjets tid* från 2022 återvänder Fukuyama till frågan om historiens slut. Trettio år har gått och den triumfatoriska tonen är nedtonad. Liberalerna drabbades av hybris och gick för långt, konstaterar han – liberalismens kritiker har fört fram viktiga poänger. Men trots växande populism och vrede mot liberala institutioner vidhåller Fukuyama att trovärdiga alternativ till liberalismen saknas. Ett liberalt samhälle med utrymme för omfördelning, nationell identitet och små gemenskaper är alltså vårt bästa alternativ.

Det gemensamma goda: samhörighet.
FOTO: TT

Frances Fukuyama: tror fortfarande på liberalismen. FOTO:ALAMY

Alla kritiker av liberalismen är givetvis inte postliberala. Traditionella marxister är det till exempel inte. En idag stor och växande grupp liberalismkritiker återfinns i de partier och grupper som omväxlande kallas högerpopulister och radikala nationalister. I Sverige räknas Sverigedemokraterna, riksdagens näst största parti till denna grupp. Är detta parti postliberalt?

För tio år sedan höll den ungerske premiärministern Viktor Orbán ett berömt tal där han anslöt sig till vad han kallade ”illiberal demokrati”, i praktiken ett politiskt system med val men utan pluralism. Även om den ungerske ledaren delvis brukar samma retorik som postliberalerna visar han att han står för något i grunden annat. Där postliberalismen argumenterar för starka institutioner och lokalt självbestämmande bygger den ungerska illiberalismen på maktkoncentration. Medier och akademiska institutioner är tvingade till underkastelse.

Medan postliberalismen står i ett dialektiskt förhållande till liberalismen utgör Orbán och den rörelse han tillhör ett totalt avståndstagande till den.

Sverige är ett bra exempel på den postliberala observationen att både höger och vänster först och främst är individualister. Till vänster har den äldre folkhems- och folk rörelsepolitiken gett vika för statsindividualismen, ett system där statens uppgift är individens befrielse. Till höger har en anglosaxisk libertariansk liberalism uppstått ur en äldre konservatism, under inflytande av näringslivets opinionsbildning.

Kan postliberal politisk teori bidra till att hantera några av de allvarliga samhällsproblem som Sverige står inför idag? I alla fall på två områden som är centrala i den svenska debatten – skolan och migrationen – kan ett postliberalt perspektiv ha ett värde för att förklara problemen och erbjuda en väg framåt.

Skolan är en avgörande institution för reproduktionen av alla samhällen. De värden den ska förmedla, hur undervisningen går till är självklara politiska frågor. Svensk skola kännetecknas av en utpräglad individualism i alla led och det har lett till betydande problem.

Elevernas fria skolval har omöjliggjort ambitionen att låta skolan vara en kraft för integration trots att social skiktning bidrar till motsättningar. Lärarnas uppgift försvåras då lagar och styrdokument utlovar ett helt individualiserat lärande, trots att detta i praktiken är en omöjlighet. En långtgående rätt till individuella anpassningar omöjliggör en traditionell didaktik. Marknadisering innebär att privat vinstintresse trumfar det allmännas intresse av ett sammanhållet skolsystem och att yrkesetiken hos skolans professioner trängs ut. Att återinföra det gemensamma goda som ett mål både för eleven, klassrummet och skolväsendet skulle få långtgående effekter.

I migrationspolitiken debatterar nu höger och vänster hur det kunde gå så fel. Högern har gett arbetsgivarna rätt att erbjuda uppehållstillstånd även till den lågkvalificerade arbetskraftsinvandraren och vänstern argumenterat för asyl som en mänsklig rättighet. Det gemensamma goda har inte varit en faktor, utan invandring har setts som uteslutande en fråga om rättighetsbärande individer som får sina skäl till invandring prövade administrativt och juridiskt. Varken medborgare i allmänhet eller de lokalsamhällen som i grunden förändrats av invandringen har haft tillgång till en politisk process för att påverka skeendet.

Den migrationspolitiska omsvängningen hösten 2015 kan beskrivas som att ett *common good*-perspektiv återkommit in i debatten. Invandringens påverkan på olika samhällsområden och på de mottagande lokalsamhällena är nu tillbaka i politiken. Individuella rättigheter vägs åter mot det gemensamma goda.

År 1986 ställde Charles Taylor frågan ”Riskerar den ökande tonvikten på rättigheter, på bekostnad av kollektiva beslut, att så småningom undergräva själva demokratins legitimitet?” Idag vet vi att svaret på den frågan är ja. Efter ett antal decennier med en ensidig strävan efter individens frigörelse behöver liberalismen förenas med andra värden för att inte övergå i sin motsats.

På de sista raderna av Alisdair MacIntyres magnum opus *After Virtue* från 1981 hävdar författaren att vi lever i en kulturell nedgångsperiod i likhet med tiden efter Västoms fall. Men, tillägger MacIntyre dystert, ”den här gången väntar inte barbarerna på andra sidan gränsen utan de styr oss redan”.

Från sin nya utsiktspunkt i den amerikanska huvudstaden konstaterar Birgitta Ohlsson att demokratin är hotad i allt fler länder. Den hotas nu i de europeiska och amerikanska hjärtlanderna. Fyra decennier av global framgång för liberalismen har inte konsoliderat folkstyret.

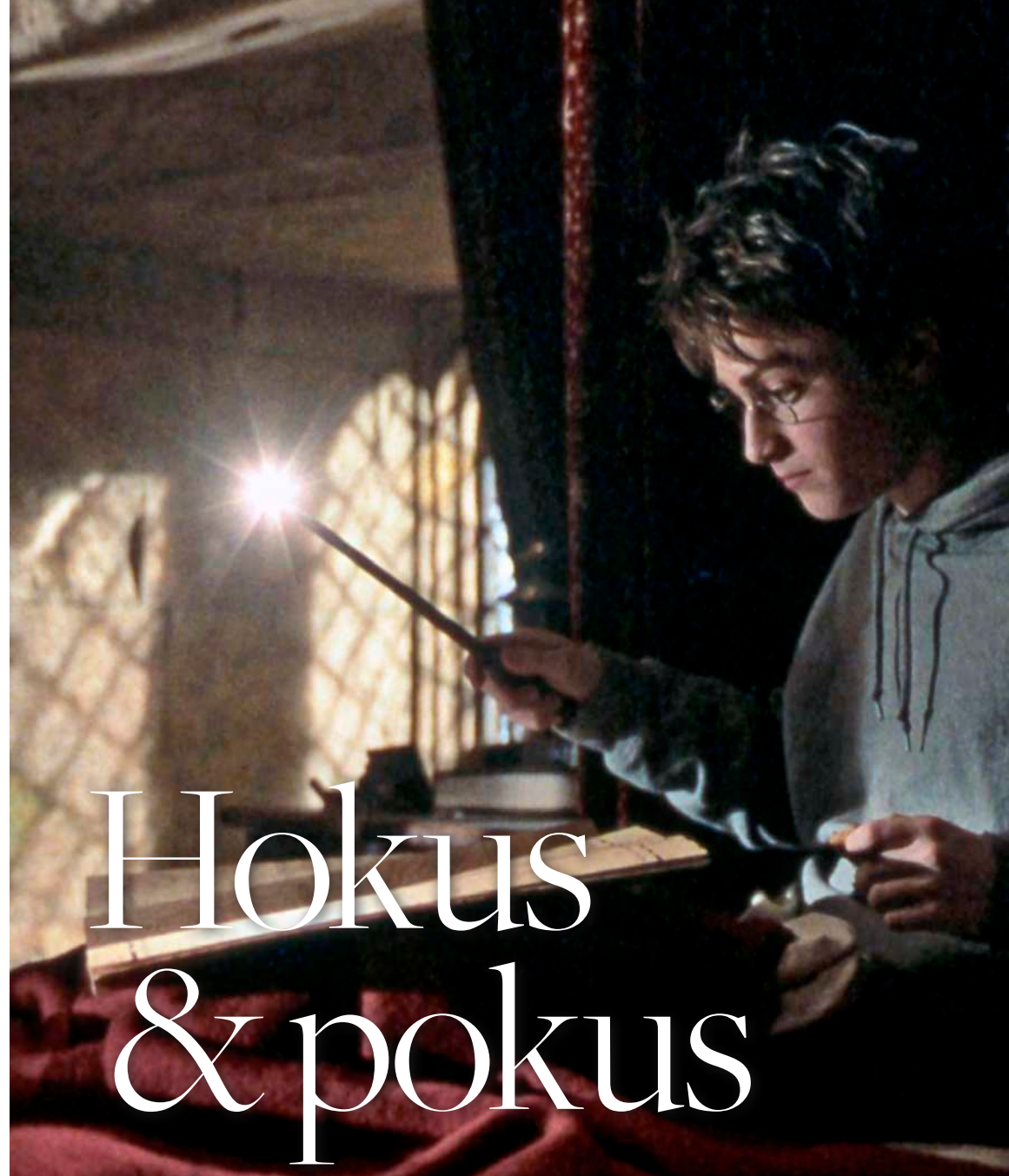
Den liberala idén om att statens enda legitima roll är att upprätthålla individernas rättigheter, underlätta deras olika livsprojekt och vidmakthålla rättvisa procedurer verkar inte hållbar. Det fordras samhörighet och gemensamma strävanden mot ett gott samhälle för att det ska fungera. Postliberalismen bygger på den insikten. ✨

”

Både kapitalistiska och statliga strukturer flyttar besluten allt längre bort från människors vardag. Lokalsamhällen och små gemenskaper slås sönder av globaliseringen.

Av Lars Melin

Hokus & pokus

Magi behöver inte ett trollspö. Det viktigaste är orden: besvärjelserna, förbannelserna, riterna och de glittriga trollformlerna.

Språket är magiskt. Om jag tänker på något, vad som helst, säg Harry Potter, så är det egentligen bara en massa neuroner i min hjärna som kopplats ihop. Men neuronerna kan också bestämma sig för att skicka elektriska signaler till ca hundra muskler i framförallt mun, strupe och lungor som åstadkommer att jag säger "Harry Potter", det vill säga jag sätter ett otal molekyler i luften i vågrörelser som kan nå en annan persons öra. Där omvandlas tryckväxlingar mot trumhinnan till nervsignaler som så småningom hamnar i cortex och får andra neuroner att bilda ett Harry Potter-mönster. Jag som talar och den som lyssnar tänker på samma sak. Allt detta tar bara en knapp sekund. Magiskt!

Ja, vi kan förklara varje steg i denna komplexa process. Men visst är det ändå magiskt, att spelet mellan så olika ting som neuron, elektriska signaler, muskler, luft och bindväv (trumhin-

Lars Melin är docent i svenska vid Stockholms universitet och populärvetenskaplig författare.

”

Man måste helt enkelt säga något för att magin ska verka. Trollspö utan ord är meningslöst.

nan) faktiskt fungerar. Ännu mer magiskt är att vårt moderna språk är fullt av gamla trollkonster: besvärjelser, förbannelser, välsignelser, riter och magi. Hur kan vi vara så skrockfulla att vi tror på allt detta? Jo, det beror på att magiskt mycket ändå fungerar.

I Hogwarts magikerskola får elever som Harry Potter lära sig trollformler för nästan allt. Man måste helt enkelt säga något för att magin ska verka. Trollspö utan ord är meningslöst. Formlerna är oftast på latin, för det är exotiskt, uråldrigt och hemlighetsfullt.

Man kan alltså inte säga "vattenplask!" med framgång. Det är bara "aquamenti" som får vattnet att forsa fram, för det bygger på det latinska *aqua* (vatten). "Fåglar" ger ingen effekt hur mycket man än svänger sitt spö. Men säger man det latinska "avis" fylls himlen av fladder.

Svenska trollformler är också mystiska eller

snitsigt ihopkomna. Se till exempel på ljudmönstren i den vanligaste trollformeln av alla:

simsalabim

Och *hokus pokus filiokus* har tre rimmande ord som dessutom har samma betonade vokal (assonans) samtidigt som de många -us-en smakar vördnadsbjudande latin. Allmänt antar man att *hokus pokus* är en förvrängning/missuppfattning av den katolska mässans allra viktigaste ord: "Hoc est enim corpus meum" (Ty detta är min kropp).

Detta är en religiös rit, och de flesta sådana riter består mest av ord. Präster döper, jordfäster, viger och mycket annat med fasta formler, ännu fastare och ännu äldre än Hogwarts. Men det är inte bara präster och Harry Potter som utför riter. Det gör vi alla, precis alla. Vi gillar riter, och vi

>>

Dopet: fasta formler.

FOTO: GORM KALLESTAD/TT

”

Men trollar vi verkligen? Kan-ske inte, men det uppstår en effekt, och det är själva orden som skapar den.

celebrerar dem med ord i fasta formler, och medvetet eller omedvetet hoppas vi på högre makter. Men vi bör åtminstone försöka skilja mellan magi som fungerar och skrock som vi bara tror på. Våra vardagsriter tillhör den första gruppen, för de fungerar verkligen. Några exempel:

När vi gratulerar någon räcker det inte med en enkel tulipan på bemärkelsedan. Vi måste uttala nyckelordet *grattis* också. Och faktiskt, det magiska ordet är viktigare än tulpanen.

När vi ber någon *dra åt helvete*, ja, då menar vi just detta. Vi är förbannade och har utslungat en förbannelse, hur omodernt det än låter. Vederbörande hamnar nog inte i helvetet, i varje fall inte omedelbart, men vi har framgångsrikt fått fram vårt budskap, vår förbannelse.

När vi uttalar den fasta formeln *lycka till* använder vi tvärtom en lyckobringande trollformel, och det är förstås ingenting annat än en välsignelse, fastän det låter ännu ålderdomligare än förbannelse.

Men trollar vi verkligen? Kanske inte, men det uppstår en effekt, och det är själva orden som skapar den. Den andre, den tilltalade, känner sig peppad, ogillad, uppskattad eller något annat, och vi har gjort det med ord, i en rutin, i en rit – med magi.

Det finns många andra riter med fasta formler: tacka, hälsa, erbjuda, be om förlåtelse, ursäkta, lova, slå vad ... Och en del riter får bara profs

utföra. Kungafamiljen får inviga broar, och bara domare får sätta oss i kurrar. Alla gör det med ord (fastän tråkiga språkvetare – idel mugglare – föredrar att kallar detta *performativa språkhandlingar*).

Ja, det fungerar. Men skrock då? I många kulturer, troligen de flesta, finns *noaord*, ett ord som används istället för ett annat ord som besitter så onda krafter att ingen vågar uttala det. Alla som läst Harry Potter-böcker vet ju att lord VolDEMORTS namn bär på så mycken ondska att det inte får uttalas. Det är tabu. Ett gammalt, äkta helsvenskt exempel är *noaordet gräben* i st.f. tabuordet *varg*. Den som vågade sig på att säga just *varg* ansågs locka fram vargen.

Språkliga riter lever, frodas och utvecklas och inte ens tabu och *noa* är så udda och föräldrat som många tror. Ord av typen *djävul*, *fan*, *helvete* och *satan* är, eller har i alla fall varit, tabuord. Orden står för onda krafter, och till och med orden upplevs som onda. Just detta tabu börjar klinga av, men *noaorden* finns kvar fastän ingen behöver dem för deras ursprungliga syfte: *jüdrans*, *fasiken*, *helsike* etc. Tabut gäller också för annat som man inte talar om i finrummet, till exempel sex och kroppsliga utsöndringar. Och *noaorden* flödar: *herdestund*, *ha intimt*, *sova med*, *ligga*, *älska ...*; *fekalier*, *lort*, *plutt*, *avföring*, *korv* ...

Vi har också skriftliga riter. Numera svär vi sällan högtidliga eder. Vi sätter istället vårt namn på den prickade linjen; det är då allt är klart, bestämt, avgjort, oåterkalleligt. Men den rit vi idag utför med pennan gjorde vi förr med ett handslag, ett skålande eller några danssteg. Riter är viktiga, men de är utbytbara.

Att nyförälskade ristar sina initialer i en träd-stam är en annan rit: vi hör ihop lika länge som trädet bär vårt märke. Initialer är egentligen det-samma som etablerade symboler som korset, davidstjärnan, den bourbonska liljan, flaggans färger eller adelsvapnets symboler, bomärken, monogram, loggor med mera. Riterna, tecknen, märkena, allt ska ge tur i krig, spel och kärlek. Men allt detta är också grepp för att ritualisera ägande, närvaro, identitet med mera. Det har ofta varit högmålsbrott att kränka sådana symboler. Mycket ändras, men behovet av riter består.

Och i ett fall har magin i skrift blivit än mer mystisk och svårhanterlig: lösenorden. I sagans värld räckte det med att uttala ett enkelt ”sesam” för att portarna skulle slå upp eller ett ”I use a lighter” för att James Bond skulle våga lita på främlingen. Men nu ska vi inte säga utan *knap-pa in* våra lösenord. Ju konstigare desto starkare och kanske det måste till ett ”sEsam#1!” för att appen ska öppnas.

Vår upplysta tid borde ha rensat ut gamla tabun, men vi får nyare och strängare tabun istället för de gamla och slappa. Och språktyckare och språkpolicer tävlar om att peka ut tabuord och uppfinna *noaord*. De nya tabuområdena är av huvudsakligen etnisk härkomst och kroppsliga handikapp men faktiskt en hel del annat också.

Renoveringsobjekt?

FOTO: JOHAN BJURER/TT

Dagens i särklass starkaste tabuord är något som numera inte får tryckas annat än i noa-form, alltså n-ordet. Vi får använda ord som *svarta*, *färgade*, *afrosvenskar* eller något annat noa-aktigt, men själva tabuordet, det är tabu. Mycket starka taburegler gäller också lappar/samer och zigenare/romer. Och trots att det är glest mellan indianer i vårt land flyr allt fler till det långa noa-ordet *ursprungsamerikaner*. Varumärken och föreningar som haft indianaktiga namn har ofta valt att bryta förbannelsen och byta till noanamn. Skrock lever vidare i nya former.

Och dessa moderna tabun är starkare än de gamla. För en generation sedan kunde barn hotas med att få skölja munnen med såpa om de svor. Idag har universitetslärare hotats med avsked för att de provocerats att uttala n-ordet.

Etnologer och lingvister har alltid varit fascinerade av tabun och noaord, men de tänker mindre på att det finns en motsats, vit magi, det vill säga ord som tilltros positiva magiska krafter. Andra tänker desto mer på det. I marknadsföringsteori brukar man exempelvis använda kategorierna *svärta*, *glitter* och *puder* för den effekt man vill trola fram med ord:

Sanningen: orenoverat, 120 år gammalt hus
Puder: äldre fastighet
Glitter: genuin sekelskifteskänsla
Svärta: kråkslott

Men det är mer skrock än magi, för så snart vi trätt över tröskeln så väger vårt eget personliga intryck blytungt mot språkliga trollkonster som puder, svärta och glitter.

Marknadsförarna är inte ensamma, fastän de är flest, om att vilja pudra över skavanker, svartmåla det de ogillar och strö glitter över det de vill sälja eller främja. Och alla som hänger på trenden har ett fantastiskt språk till sitt förfogande. Det verkar specialgjort för sådana trollkonster. Det finns tusentals ordpar för exakt samma sak, och det är lätt att skapa ännu fler. Fantastiska möjligheter för språkliga trollkonstnärer.

Exakt samma djur kan kallas *vofsing* eller *byracka*. Samma handrörelse kan kallas *smekning* eller *sexuella trakasserier*. Samma person kan kallas stjärna eller skådis.

Att med synonymval ge luft åt eget tycke och smak är alltså något naturligt och självklart. Men att använda samma synonymer för att påverka andra människor att köpa en vara eller acceptera en idé, det är skrock, ett försök att trola. Faktiskt: ingenting tyder ju på att pudrande, glitterande och svartmålande är framgångsrikt om inte orden är ett led i systematiskt varumärkesbygge. Så om *Bregott* verkar positivt beror det mer på den idylliska Bregottfabriken än på sammansättningsledet *-gott*. Varken psykologvister eller forskare i marknads-kommunikation har lyckats mäta någon annan effekt. Men sminkandet blir ändå vanligare, så tron är stark. Språket är ju så magiskt.

Ett fall för psykologvister?

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Låt oss bara ta en titt på ett pyttelitet urval av vad dagens skrockfulla politiker och debattörer försöker trola med. Har du en stund över så bygg på listan!

Denna kosmetik har fått våldsam spridning under snart hundra år med bland annat ökad konsumentreklam (till exempel *Bregott*), fler byråkratiska ingrepp i människors liv (*kvalitetssäkring/detaljkontroll*), politikers och organisationers vilja att styra medborgarnas tänkande (*kriminalvård/fängelse; utsatta områden/no-go-zoner*). Och katalogerna fylls på varje dag. Och privatpersoner hänger på trenden och döper sin son till Zlatan eller sin dotter till Tindra om de inte vågar lita på sina arvsanlag. Många pudrar, glitterar och svärta. Alla verkar vilja trola med orden. Men inte ens Bregottfabriken skulle lyckas om inte smaken vore den rätta.

Om du stavat dig igenom denna artikel, ja, då kan du svenska. Du är ingen mugglare. Du behärskar mycken magi, och du behöver inte ens ett trollspö. För språket är allt: svart magi, vit magi, skrock och framförallt riter. ✨

”

Det finns tusentals ordpar för exakt samma sak, och det är lätt att skapa ännu fler. Fantastiska möjligheter för språkliga trollkonstnärer.

Förtrollade ord

Glitter (som vill få allt att glimma)

Kommunalt utjämningssystem	Robin Hoodskatt
Hyresreglering	Förhandlade hyror
Övervakningskamera	Trygghetskamera
Kommunala hyresfastigheter	Allmännyttan
Progressiv skatt	Värnskatt
Problem	Utmaning

Puder (som vill dölja det värsta)

Krig	Militär specialoperation
Särskola	Anpassad grundskola
Statliga etermedia	Public service
Socialbidrag	Försörjningsstöd
Handikapp	Funktionsvariation

Svärta (som vill just svärta ner)

Rutbidrag	Pigavdrag
Reavinstbeskattning	Flyttskatt
Jobbskatteavdrag	Pensionärsskatt
Expertstyre	Elitism
Folklig förankring	Populism
Fast food	Skräpmat
Färdigmat	Ultraprocessad mat

TEMA

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Centralasiens nationer har länge setts som pjäser i stormakternas spel. Nu strävar de efter att öka sin handlingsfrihet.

Högt spel med höga insatser

Kriget i Ukraina har ändrat förutsättningarna i Centralasien. Länderna tvingas gå en geopolitisk balansakt mellan Ryssland, Kina och Europa.

Av Johan Engvall

För de centralasiatiska staterna – Kazakstan, Kirgizistan, Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan – finns ett konstant behov av att förhålla sig till den tidigare kolonialherren Ryssland. Samtidigt har Rysslands storkrig mot Ukraina ställt mycket på ända. Vad händer med det ryska inflytandet i Centralasien? Hur ska väst förhålla sig till en region som inte vill hamna bakom en ny järnridå?

I takt med att Ryssland till stora delar skurits av från väst och handelskartan ritas om blir Centralasien allt viktigare för Ryssland. I ett uppenbart försök att knyta länderna än närmare till sig har den ryska politiska ledningen med Vladimir Putin i spetsen varit på offensiven med flera besök i regionen. Trots påtryckningar har inget av länderna rättat in sig i det ryska krigsledet. Men för att inte själva hamna i skottgluggen för Putins imperialistiska politik försöker de att hålla en låg profil.

Kazakstans sits är särskilt besvärlig. Det är enda landet i Centralasien med landgräns till Ryssland, därtill en 764 mil lång sådan, och för Kazakstans del finns beröringspunkter med Ukraina. Nästan 20 procent av Kazakstans befolkning är ryssar – den största ryska minoriteten i det tidigare Sovjetområdet bortsett från Ukraina – med huvudsaklig hemvist i norr nära gränsen till Ryssland.

Putin har vid upprepade tillfällen förklarat att han inte uppfattar Ukraina som ett riktigt land med rätt att existera självständigt från Ryssland. I samma anda betonade han redan 2014 att kazakerna aldrig hade haft någon stat före Sovjetunionens kollaps och hotade med att om Kazakstan har sitt eget bästa för ögonen gör det bäst i att fortsätta vara integrerat i den ryska världen. Allt eftersom det kazakiska stödet för Rysslands krig uteblivit har det ryska språkbruket hårdnat; flera politiker och journalister vädrar öppet åsikten att norra Kazakstan egentligen är ryskt land.

Ländernas sårbarhet gentemot Ryssland bottnar ytterst i att de saknar genuina säkerhetspolitiska alternativ. Ryssland fortsätter att vara den dominerande militära makten i regionen och har en flygbas i Kirgizistan och en militärbas i Tadzjikistan, den största utomlands med uppskattningsvis 7 000 soldater. Därtill finns ett antal ryska militära installationer i regionen, några med kopplingar till kärnvapenförmågan. Samtliga militäranläggningar är uppbyggda på långtidskontrakt.

Av regionens stater är Kazakstan, Kirgizistan och Tadzjikistan

dessutom medlemmar i den ryskledda militäralliansen CSTO, den enda multilaterala säkerhetsorganisationen med militära styrkor i regionen. Turkmenistan och Uzbekistan har militär alliansfrihet inskriven i sina författningar och tillåter varken rysk eller annan utländsk truppenärvaro. Även i de länderna finns dock säkerhetspolitiska samarbeten i form av utbildning, underrättelseutbyte och viss övningsverksamhet.

Den ryska säkerhetstjänsten, FSB, fortsätter att vara aktiv över nationsgränserna. I Kirgizistan brukar man exempelvis tala om att varenda våning i den nationella säkerhetstjänstens huvudbyggnad inhyser tjänstemän från FSB med uppdrag att övervaka verksamheten.

Trots den omfattande infrastrukturen visar sig Ryssland vara alltmer oförmöget att upprätthålla sin självpåtvungna roll som garant för regionens säkerhet. Soldater har flyttats från baserna i Kirgizistan och Tadzjikistan till Ukraina. Centralasiatiska vådanden om att rikta CSTO:s krafter mot att hantera säkerhetshot från Afghanistan har fallit för döva öron i Kreml. Längs omtvistade gränsområden drabbade Kirgizistans och Tadzjikistans väpnade styrkor samman i blodiga strider både 2021 och 2022. Rysslands halvhjärtade försök att medla mellan de två CSTO-medlemmarna med ryska baser på sina territorier förblev fruktlösa. Istället har de två staternas ledningar på egen hand tagit avgörande steg mot att äntligen nå en gränsöverenskommelse.

För att bemöta det turbulenta omvärldsläget har samtliga stater ökat sina militära satsningar och sökt nya säkerhetspolitiska samarbeten. Kinas ekonomiska inflytande i regionen kompletteras nu med en tydligare säkerhetspolitisk dimension, senast i form av ett genomgripande bilateralt strategiskt partnerskap med Uzbekistan utformat för att hålla i "alla väder". Turkiet har på Rysslands bekostnad flyttat fram sin position i Sydkaukasien, något som inte gått turkfolken i Centralasien obemärkt förbi. Både Kazakstan och Uzbekistan har fördjupat det militära samarbetet med Turkiet medan den turkiska försvarsindustrin dominerar en växande centralasiatisk marknad för militära drönare.

Mot bakgrund av betydelsen av ekonomiska förbindelser med Ryssland klargjorde länderna snabbt att de inte skulle ansluta sig

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

FOTO: ARISMESSINS/GETTY IMAGES

till västs sanktioner mot Ryssland. Handeln mellan Ryssland och regionen har också ökat sedan 2022, vilket gett upphov till frågor om ländernas roll i att hjälpa Ryssland att kringgå sanktioner. Den europeiska exporten av bilar, bildelar och allehanda hushållsapparater till Kazakstan och Kirgizistan, bägge medlemmar i den ryskdominerade Eurasiska ekonomiska unionen, har skjutit i höjden. En del av dessa varor förefaller återexporteras till Ryssland med innebörden att det finns ekonomiska intressen baserade i länderna som gör vinster på att kringgå sanktionsregimen. För staterna är frågan känslig: kraftfulla motåtgärder mot parallellhandeln skulle kunna utlösa en stark reaktion från Ryssland, medan en underlåtenhet att ta itu med problemet skulle kunna leda till sekundära sanktioner från väst.

”Utvecklingen i Centralasien formas av att det är den största regionen i världen som helt saknar kust.”

Utvecklingen i Centralasien formas av att det är den största regionen i världen som helt saknar kust, vilket försvårar regionens införlivande i de internationella handelsflödena. Dessutom säkerställde det 70-åriga kommuniststyret att all infrastruktur riktades norrut. Regionen skildes från marknader

i öst, väst och syd. Idag når merparten av Kazakstans olja fortfarande världsmarknaden genom oljeledningar som passerar Ryssland. Samma sak gäller den uzbekiska bomullen som transporteras via Ryssland till hamnen i Riga istället för via handelsnätverken i Indiska oceanen som ligger närmare.

Handelsförbindelserna österut med Kina har snabbt byggts ut genom kinesiska investeringar, men söderut fortsätter Afghanistan att vara den största flaskhalsen. Västerut letar staterna febrilt efter transportleder som inte går genom Ryssland. Den transkaspiska transportkorridoren, mer känd som Mellankorridoren, är det uppenbara alternativet. Korridoren består av ett nätverk av vägar, järnvägar och fartyg som via Centralasien, Sydkaukasien och Turkiet knyter samman Europa och Asien.

Men om de centralasiatiska staterna ska bli en knutpunkt för kontinentalhandeln behövs rejäla investeringar. Ett steg i denna riktning togs i Bryssel i början av 2024 när investerare inom ramen för EU:s Global Gateway-initiativ utlovade att satsa 10 miljarder euro på hållbar transportutveckling i Centralasien. Kina fortsätter i sin tur att investera i regionens infra- >>

struktur med en järnvägsförbindelse mellan Kina, Kirgizistan och Uzbekistan som senaste pusselbit.

Ett annat potentiellt besvärligt beroendeförhållande till Ryssland är de miljontals centralasiatiska gästarbetare från Uzbekistan, Tadzjikistan och Kirgizistan som tjänar sitt uppehälle på den ryska arbetsmarknaden. Gästarbetarnas betydelse för hemländerna kan knappast överskattas. Hemskickade pengar, så kallade remitteringar, från arbetsmigranter, varav de flesta befinner sig i Ryssland, motsvarar i regel närmare en tredjedel av Kirgizistans och Tadzjikistans BNP. För den starkare uzbekiska ekonomin tillför remitteringarna ungefär en tiondel av landets BNP.

I kölvattnet av kriget och sanktionerna befarades att många centralasiatiska arbetsmigranter skulle tvingas återvända hem med massarbetslöshet och social oro som följd. Svårigheterna till trots fortsätter alltså centralasiatisk arbetskraft att anlända till Ryssland. På grund av kriget krymper Rysslands eget arbetskraftsutbud kraftigt och för att fylla bristen kan behovet av arbetskraftsinvandrare från Centralasien rent av komma att öka.

Arbetsmigranternas redan utsatta situation har förvärrats av kriget. De vittnar om hur ryska militära rekryterare lockar dem att ta värvning med löften om ryskt medborgarskap och högre löner eller genom olika former av tvång och påtryckningar. För att mildra det riskfyllda beroendet av den ryska arbetsmarknaden försöker de centralasiatiska regeringarna etablera nya migrationskanaler med staterna i Persiska viken, Japan, Sydkorea, Turkiet och EU-länder, men dessa processer är ännu i sin linda.

Under Sovjettiden förryskades delvis Centralasiens folk och nationer. Under de mer än 30 år som gått sedan Centralasiens stater blev självständiga har dock mycket vatten hunnit rinna under broarna. De har genomgått stora demografiska förändringar och samhällena utvecklas i rask takt. Mer än 70 procent av regionens befolkning är under 40 år; en stor postsovjetsk generation utan personlig erfarenhet av Sovjetunionen kommer i förgrunden.

Denna generation, formad av utvecklingen efter självständig-

Har ändrat på förutsättningarna.

FOTO: MAXIM MARMUR/GETTY IMAGES

heten, förändrar länderna både politiskt och kulturellt. För dem är den ryska kulturens överordnade roll inget de kan relatera till. Bland de yngre är Rysslands attraktionskraft varken ideologisk eller sentimental utan i första hand förknippad med Ryssland som källa till sysselsättning och materiella möjligheter.

Ryssland använder alla till buds stående medel för att motverka ländernas frigörelse. Ryska medier är Kremls främsta verktyg för att påverka folkopinionen i Centralasien. Ihärdigt söker ryska tevekanaler och tidningar hamra in propagandan om Ukraina som en juntaledd fasciststat uppbackad av en ondskefull värld. I denna upplevda ryska civilisationskonfrontation framställs regionens länder som brödranationer till Ryssland; förlängningar av den "ryska världen" med delade värderingar och normer.

Ryska språkets kvardröjande roll utgör en försäkring för Rysslands inflytande i regionen. Därför betraktar makthavarna i Kreml alla försök att nedgradera ryskans status som en ovänlig handling. På samma sätt bemöts nationella ifrågasättanden av det tsarryska och sovjetiska kolonialstyret med aggressiv rysk retorik.

Dagens Centralasien präglas därmed dels av strävanden att återta den nationella historieskrivningen, dels av en kvarvarande känsla, särskilt påtaglig hos den äldre befolkningen, av ett evigt band till Ryssland. I ett längre tidsperspektiv råder

emellertid ringa tvivel om att det ryska inflytandet över de inhemska förändringsprocesserna i Centralasien stadigt avtar. Som substitut för en falnande attraktionskraft förlitar sig Ryssland i allt högre utsträckning på att framkalla rädsla. Det ofattbara våldet på Ukraina tjänar som yttersta exempel på vad landet är kapabelt till.

Rysslands storinvasion av Ukraina har ändrat förutsättningarna för Centralasiens länder. Staterna försöker hantera riskerna med ett ohälsosamt beroende av Ryssland genom att intensifiera sina samarbeten med andra makter. Kina med dess ekonomiska lockbeten är den främsta motvikten, men i skymundan har även Turkiet på senare tid stärkt sitt inflytande på bred front. Finns det något utrymme för EU i denna geopolitiska ekvation?

EU står vid ett vägskäl. Å ena sidan har unionen tydligt uttalat målsättningen att etablera sig som en stark geopolitisk aktör. Å andra sidan har EU historiskt sett utövat sitt inflytande genom normativ makt där unionen verkar för att sprida samarbetets gemensamma principer i sina internationella åtaganden. Utmaningen består i att förena dessa två roller i en omvärld präglad av växande konkurrens kring internationella normer och principer.

Situationen är annorlunda än efter kalla krigets slut. Då hade väst segrat och demokratiska principer var något som de flesta länder kände sig tvungna att åtminstone avge läpparnas beaktelse till. Nu torgför däremot auktoritära stormakter som Kina och Ryssland aggressivt sina rivaliserande samhällsmodeller och principer i ambitionen att kullkasta den gamla ordningen.

I vissa västliga kretsar ser man åter hur stridslinjerna dras mellan demokratier och diktaturer, mellan frihet och förtryck. Överfört till utrikespolitiken hörs ofta påståendet att inre förtryck går hand i hand med extern aggression. Detta postulat må vara giltigt

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Måste engagera sig.

FOTO: JESSICA GOW/TT

för revanschistiska stormakter som Ryssland, Kina och Iran men flyger all världens väg i mötet med empirin i Centralasien.

Kazakstan är ingen demokrati, men landets utrikespolitik har följande huvuddrag: omhuldande av FN, sökande efter multilaterala lösningar, aptit på att agera medlare i konflikter, och engagemang för kärnvapennedrustning. Klingar denna utrikespolitik måhända bekant?

Turkmenistan, obestriddligen ett av världens mest slutna länder, går ibland under epitetet "Nordkorea utan kärnvapen". Utrikespolitiskt hotar det dock ingen i sin strävan att bli lämnat i fred. Auktoritära Uzbekistan med betydande uzbekiska minoriteter i samtliga grannländer skulle kunna vara Rysslands motsvarighet i Centralasien. I stark kontrast till Vladimir Putins aggressiva politik för att "skydda" ryska minoriteter i andra länder har Uzbekistan konsekvent prioriterat att uzbekerna ska förbli integrerade i grannländerna. Några territoriella anspråk på etnisk grund har överhuvudtaget inte figurerat i Uzbekistans politik.

För att förstå samarbetsutrymmet behöver vi ta utgångspunkt i ländernas utrikespolitiska strategier. Samtliga har de med olika medel försökt odla en så kallad "multivektor"-politik som går ut på att balansera olika stormakter och regionala maktors intressen mot varandra. Den stereotypiska uppfattningen om länderna som brickor i stormaktsspel är numera långt ifrån verkligheten. I själva

verket är regionens stater i högsta grad aktiva spelare med avgörande inverkan på regionens dynamik. De tvekar inte att spela ut externa makter mot varandra för att maximera sina egna fördelar.

Likt en uppsjö andra stater är de inte det minsta intresserade av att välja sida i den pågående stormaktskonfrontationen. Men för att uppväga beroendena av Ryssland och Kina vill de ha mer

västlig närvaro, inte mindre, även om efterfrågan inte nödvändigtvis utsträcker sig till demokrati och mänskliga rättigheter. Ur ett centralasiatiskt perspektiv är EU en viktig handelspartner och källa till investeringar som även erbjuder utbildningsutbyten och stöd till politiska moderniseringsprogram. Att stärka motståndskraften mot olika typer av hot är ett annat trängande behov, och EU kan tillföra reformstöd som varken Ryssland eller Kina är intresserade av att erbjuda.

Graden av europeiskt engagemang i regionen beror i slutändan på vilket perspektiv

på EU:s handlande som vinner gehör. Från en normativ utgångspunkt förblir Centralasiens stater, ovilliga till snabb demokratisering, suspekta samarbetspartner. Från en mer hårdkokt realistisk position handlar det snarare om huruvida vi anser att länderna när allt kommer omkring tillhör Rysslands intressesfär, eller om Rysslands anspråk på vetorätt mot ländernas politik ska bekämpas även i denna del av världen.

Johan Engvall är fil dr i statsvetenskap och verksam vid Centrum för Östeuropastudier.

I vårt intresse

Europa har all anledning att engagera sig i Centralasien. Islamism och stormaktsrevanschism är gemensamma hot som kräver samarbete.

Av Svante Cornell

I Europa, och inte minst Sverige, är den stora landmassan i mitten av den euroasiatiska kontinenten föga uppmärksam. "Stan-länderna", som de ofta kallas, upplevs ofta som svaga, korrupta och auktoritära stater. Säkerhetspolitiskt pratar man ofta om dem som objekt för stormakters intressen. En populär tankebild kring regionen är "det stora spelet", en term som ursprungligen användes för artonhundratalets rivalitet mellan Tsarryssland och brittiska Indien – eller i en nyare variant "det stora schackbrädet", i den amerikanske tänkaren Zbigniew Brzezinskis tappning. Dessa begrepp har gemensamt att de berövar de centralasiatiska länderna aktörskap. De är ju inte spelare utan pjäserna på schackbrädet.

Detta kan möjligen ha varit befogat när Brzezinski skrev boken *The Grand Chessboard* i mitten av 1990-talet. Trettio år senare är det inte längre fallet. Länderna har tydligt visat sin förmåga att agera för att ta vara på sina intressen och har dragit till sig allt större uppmärksamhet från stormakter. De besöks flitigt av kinesiska och ryska ledare men också av statschefer från Turkiet, Indien, Japan och Sydkorea. De centralasiatiska staterna har nu separata dialogmekanismer där de gemensamt träffar dessa länder samt EU och USA. Dialogernas nivå har höjts på senare tid: EU:s ordförande Charles Michel har rest till Centralasien de två senaste åren, och president Biden träffade dess fem presidenter i september 2023.

Varför är då Centralasien viktigt för Europa? Ett svar är att det är högst relevant för flera av de stora säkerhetspolitiska utmaningar vi står inför, inte minst de hot som påverkar både Centralasien och Europa. Två är särskilt framträdande: hotet från den radikala islamistiska ideologin, samt hotet från revanschistiska stormakter, främst Ryssland.

De centralasiatiska staterna har spelat en viktig roll för att bromsa den radikala islamismens expansion under de senaste årtiondena. Detta var inte uppenbart, eftersom de drog till sig stort intresse från diverse islamister när länderna blev självständiga 1991. Då hade de förtryckts av Sovjetunionen i 70 år. Det gjorde dem paradoxalt mer, inte mindre sårbara, för radikala utländska religiösa krafter, eftersom den inhemska religiösa traditionen hade försvagats drastiskt.

Historiskt sett tillhör de centralasiatiska folken den mest moderata traditionen inom islam. Av de fyra rättsskolorna inom sunniislam är den hanafitiska, som dominerar i Centralasien liksom i Turkiet och på Balkan, den som lämnar mest utrymme till anpassning av religiösa normer till samtidens villkor – i synnerhet i jämförelse med de hårdare, bokstavstroga shafitiska och hanbalitiska skolorna som dominerar i arabvärlden.

Därtill har den religiösa traditionen djupa rötter. Av de två stora teologiska inriktningarna inom sunniislam är den mest moderata, som startades av Imam al-Maturidi på niohundratalet, inhemska till Centralasien – Maturidis mausoleum ligger i Samarkand, ett stenkast från de stora monumenten från Timur Lenks tid. Skillnaden mot de striktare religiösa läroarna som dominerar i arabvärlden är fundamental. Maturidis teologi erkänner människans förnuft, och dess förmåga att skilja rätt från fel även utan gudomlig vägledning. De läror som dominerar i arabvärlden förkastar denna respekt för det mänskliga förnuftet och säger, något förenklat, "läs texten och följ instruktionerna". Denna senare föreställningsvärld har visat sig vara en grogrund för extremism.

När kommunismen föll och människor återupptäckte religionen blev det en huggsexa. Grupperingar från arabvärlden, Pakistan och Turkiet sökte sig till Centralasien för att just deras version av islam skulle dominera. Konsekvenserna blev tydliga när islamistiska våldsbejakande grupper uppstod i östra Uzbekistan och under inbördeskriget i Tadzjikistan, samtidigt som talibanväldet uppstod i grannlandet Afghanistan.

Centralasiatiska ledare stod då inför ett val. Hur skulle de hantera politiseringen av religion? Skulle de försöka begränsa den, eller göra eftergifter till islamister liksom nästan alla stater i den muslimska världen gjort? De valde självfallet att avskaffa den sovjetiska ateismen, men de bibehöll och försvarade den sekulära staten. Ingen annanstans i den muslimska världen har en grupp stater gemensamt vägrat att släppa in religion i politiken och sagt "nej" till religiös påverkan på utbildningssystem, lagar, domstolsväsende med mera. Detta var särskilt anmärkningsvärt med tanke på att det tidigare sekulära Turkiet gjorde tvärtom under Erdoğan.

Radikala extremister gör sig därför inte besvär i Centralasien. Länderna har stått starka mot islamismens härjningar som ödelagt stora delar av Mellanöstern, Afghanistan, Pakistan med mera. Naturligtvis bör poängteras att de inte alltid har bekämpat islamismen med de metoder vi själva skulle förespråka i väst. Från Sovjet-tiden har tendensen att använda säkerhetstjänster mot de flesta utmaningar överlevt, vilket betyder att de ofta använt repressiva metoder. Detta har gjort att även ofarliga religiösa grupper, inklusive kristna missionärer, har hamnat i kläm. Men på senare år har flera länder försökt gå över till en mer positiv sekularism, såsom Uzbekistans koncept om att uppmärksamma vad de kallar "upplyst islam".

Varken kvinnor eller religiösa minoriteter i regionen – eller de som helt enkelt vill leva utan religiösa diktat – har behövt oroa

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Vid Kaspiska havet i Baku: riggat för olja.

FOTO: TOFIK BABAYEV/GETTY IMAGES

sig för det islamistiska förtrycket som finns i stora delar av den muslimska världen – och även i våra förorter. Alla länder i regionen har utmärkta relationer med Israel. Judar känner sig säkrare i Baku eller Buchara än de gör i Malmö.

Detta kunde knappast ha tagits för givet när Sovjetunionen föll. Med tanke på utvecklingen i stora delar av den muslimska världen hade det inte varit förvånande om politisk islam hade stärkt sin ställning i Centralasien. En sådan utveckling hade kunnat bidra till

att regionen kom att se ut som Afghanistan, Irak eller Syrien, eller i värsta fall islamistiska diktaturer som Iran eller Sudan. Så blev inte fallet. Tvärtom består regionen av stater som fortsatt har bibehållit den koppling till Europa som utvecklades via den tsarryska koloniseringen på 1800-talet, och i något förvrängd form under Sovjet-tiden. Även om statsskicket förblivit auktoritärt har Uzbekistan, Kazakstan och Azerbajdzjan påbörjat ett reformarbete som syftar till att modernisera relationen mellan stat och samhälle.

>>

Vid sidan av den radikala islamistiska extremismen är den andra stora utmaningen vi står inför revanschistiska stormakter, i synnerhet Ryssland. I Europa påverkas vi av ett aggressivt ryskt beteende som började långt före invasionen av Ukraina – tänk kriget i Georgien 2008 – och sannolikt kommer att pågå länge till. På ett bredare plan ser vi uppkomsten av en allians av revanschistiska stormakter – en tydlig allians mellan Ryssland och Iran, ett nära partnerskap mellan Ryssland och Kina samt ett ökande trilateralt samarbete dem emellan, exempelvis genom gemensamma militärövningar.

Dessa stater försöker skapa en alternativ världsordning där makt går före rätt, som är byggd på repression och kontroll – internt naturligtvis, men även i utrikespolitiken där de förutsätter att mindre stater lyder de större makternas instruktioner. Detta vore en världsordning där mindre stater rättar sig i ledet och gör som de stora säger, i linje med vad Rysslands dåvarande president Dmitrij Medvedev föreslog för västmakterna efter Georgienkriget 2008. De centralasiatiska staterna vill till varje pris undvika att hamna i en sådan sits och söker därför att balansera stormaktsdominansen genom relationer med andra makter.

För att dra analysen till sin ytterlighet är följande vad som står på spel. Om Ryssland och/eller Kina får kontroll över Centralasien skulle den rysk-kinesisk-iranska axeln – låt oss kalla dem de nya axelmakterna – få kontroll över hela landmassan från Stilla havet i öst till Medelhavet i väst, genom Centralasien, södra Kaukasien, och vidare genom Irans intressesfär i Irak och Syrien. Om detta skulle hända blir nästa fråga: Vad gör då regionala makter som står och väger i relationen mellan väst och de revanschistiska stormakterna? Länder som Turkiet och Indien försöker idag balansera sina relationer, och bibehåller sina kopplingar till västmakterna. Men om de nya axelmakterna får kontroll över hjärtat i den euroasiatiska kontinenten skulle risken vara överhängande att sådana makter bestämmer sig för att gå med den starkare axeln och inte det svagare väst.

Följdfrågan blir då: Vad har mindre länder i Centralasien för chans att stå emot stormakter som Kina och Ryssland? Detta

Imam al-Maturidis mausoleum i Samarkand.

FOTO: NICOLA MESSANA / ALAMY

återknyter till frågan om det stora schackbrädet, ländernas aktörskap och inte minst samarbetet dem emellan.

Centralasiens länder är inlandsstater som saknar direkt tillgång till världshaven och därmed världsmarknaden. Längre hade de förhoppningar att kunna öppna handelsvägar söderut genom Afghanistan. Den drömmen gick i kras med den kaotiska amerikanska reträtten 2021. I praktiken är därför den enda rutten som inte kontrolleras av Ryssland eller Kina den som går genom Kaspiska havet, Azerbajdzjan och Georgien till Turkiet och Europa.

I en sådan situation är det uppenbart att länderna var för sig inte har någon chans att hävda sig mot Ryssland och Kina. Tillsammans, däremot – det är en annan sak. För under senare år är det mycket tydligt att flera av dem har visat att de själva är spelare och inte pjäser på det stora schackbrädet.

Självfallet är flera av regionens länder små och svaga, och är fortsatt sårbara för externa påtryckningar. Kirgizistan och Tadzjikistan samt Armenien och Georgien faller i den kategorin. Samtidigt har tre stater utvecklats till vad man

kan kalla "mellanmakter" – från engelskans *middle power* – med vilket menas stater som har förmåga att fatta egna beslut, påverka sin omgivning, agera gemensamt, utmana stormakternas ambitioner och spela ut dem mot varandra. Dessa tre är Kazakstan, Uzbekistan och Azerbajdzjan – de tre största länderna räknat i befolkning, som dessutom har tillgång till betydande naturresurser som tillåtit dem att uppnå ekonomisk makt. Azerbajdzjan ligger strikt räknat inte i Centralasien, men eftersom

landet gränsar till både Iran och Ryssland utgör det en helt oundgänglig geografisk bro mellan Centralasien och Europa.

De tre staterna har byggt upp fungerande statsbildningar, har starka ekonomier tack vare sina naturresurser och relativt starka militära styrkor. De är politiskt stabila och har under de senaste åtta-nio åren investerat tid och pengar i betydande politiska och ekonomiska reformer. Reformerna bör inte missförstås som någon form av demokratiseringsprocess, i alla fall inte ännu. Men de är ett resultat av att ländernas ledare försöker förekomma de typer av protester som ledde till revolutioner i länder som Georgien och Ukraina, eller i arabvärlden 2011. Reformerna syftar alltså inte till att göra länderna mer demokratiska, men de syftar definitivt till att göra dem mer välfungerande och mindre korrupta, vilket stärker ledarnas legitimitet hos befolkningen. I Kazakstan ser vi dessutom begränsade ambitioner att öppna upp det politiska samtalet. Med andra ord blir länderna mer mottagliga för samhällets påtryckningar, vilket på sikt är ett steg mot mer inkluderande politiska system.

De tre "mellanmakterna" utvecklar sitt oberoende från stormakterna genom en utrikespolitik baserad på "multivektorsprincipen." Detta koncept, som Kazakstan först utarbetade, baserades på att balansera beroendet av Ryssland genom starka positiva relationer till både Kina och väst, och sedermera även mindre makter som Japan, Indien och Turkiet.

Förutom att söka samarbeta med externa makter har länderna även utvecklat allt starkare samarbete och koordination med varandra. Sedan 2018 har de fem presidenterna träffats regelbundet för att koordinera sin utrikespolitik och förenkla handel och interaktion länderna emellan. De arbetar för att på sikt utveckla

"Alla länder i regionen har utmärkta relationer med Israel. Judar känner sig säkrare i Baku eller Bucharan än de gör i Malmö."

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Vid samma bord: Joe Biden och utrikesminister Anthony Blinken tillsammans med ledarna för Centralasien.

FOTO: ADAM SCHULTZ/VITA Huset

samarbetsformer likt Nordiska rådet eller Asean. Sedan Rysslands invasion av Ukraina kan man därtill skönja en förändring i mellanmakernas samarbete: de har nu även ökat samarbetet inom försvar och försvarsindustri, ofta även i samarbete med Natolandet Turkiet.

Kontentan av situationen i Centralasien är att dess framtid påverkar hela världspolitiken. Om revanschistiska stormakter får kontroll över länderna försvagar det västvärlden. Om de misslyckas försvagas istället Ryssland, Kina och Iran. Och eftersom regionens stater på ett mer dynamiskt sätt än någonsin samarbetar med varandra och söker relationer till yttre krafter är de rent geopolitiskt naturliga allierade till västmakterna, eftersom de vill bevara sitt självbestämmande – något som även ligger i västmakternas intresse.

Frågan ställs dock ofta om det är lämpligt att öka samarbetet med dessa auktoritära stater. I Sverige har de ofta utpekats som korrupta och på alla sätt problematiska – inte minst sedan tiden när nyhetsflödet var fullt av politiskt motiverade drev gentemot Teliasoners verksamhet i Eurasien, drev som ganska tydligt orkestrerades av aktörer som sökte ta över bolagets lukrativa tillgångar i dessa länder.

Svaret är ett entydigt ja. Det ligger i Europas intresse att utveckla relationerna till dessa länder, med ett fokus på de mellanmakter som är tongivande för regionen. En sådan relation ligger även i befolkningarnas intresse och gynnar inte enbart regimerna.

Noteras kan också att västvärldens normativt baserade utrikespolitik gentemot regionen inte varit särskilt framgångsrik. Under många år försökte USA och EU påverka länderna genom att fokusera på att kritisera deras interna angelägenheter, och begränsa samarbete i andra områden, såsom det säkerhetspolitiska. Detta

skedde samtidigt som väst uppmuntrade till protester som kullkastade auktoritära stater i arabvärlden, med kaos och inbördeskrig som följd. Detta ledde till ökad misstänksamhet mot västliga intentioner, och skapade motstånd mot den kritik och krav som kom från väst. Västmakternas ekonomiska stöd till länderna är så litet att det inte är en faktor att räkna med, och tendensen att föreläsa för ländernas ledare har bara skapat irritation utan att bidra konkret till att förbättra något.

Under senare år har dock USA och EU engagerat sig mer konstruktivt i reformprocesserna, vilket varit mer lyckosamt. Om

man på allvar vill förbättra situationen är den framkomliga vägen inte att kräva omedelbar demokratisering, vilket är orealistiskt givet hur utsatta länderna är för ryska och kinesiska påtryckningar – och att Moskva och Peking lärt sig påverka demokratiska system inifrån. Istället bör man samarbeta med reformvänliga krafter i frågor som är mindre politiskt känsliga, såsom korruptionsbekämpning och förbättring av MR-situationen, exempelvis polisstyr-

kors behandling av befolkningen eller situationen i fängelser. På sikt kommer denna typ av reformer att skapa förutsättningar för långsiktig demokratisering, som bara kan vara framgångsrik om den drivs av interna krafter snarare än påbjuds utifrån.

Framöver kommer vi att behöva tänka mer strategiskt kring vilka Sveriges och Europas intressen är i olika världsregioner, och hur vi kan främja dessa. I Centralasien är det tydligt att våra intressen ligger i att utveckla relationerna till regionens mellanmakter, för att hjälpa dem att motverka både radikala ideologier och revanschistiska stormakter.

*”Följdfrågan blir då:
Vad har mindre länder
i Centralasien för chans
att stå emot stormakter
som Kina och Ryssland?”*

Svante Cornell är docent i statsvetenskap och medgrundare av Institutet för säkerhets- och utvecklingspolitik.

Makten framför allt

De centralasiatiska staterna är personcentrerade och korrupta.
De politiska ledarna anpassar sig efter eliternas intressen.

Av Kristiina Silvan

Avsaknaden av fria och rättvisa val i auktoritära stater innebär att auktoritära regeringars utrikespolitik primärt utgår ifrån preferenserna hos dem som är investerade i regimen – den auktoritära politiska och ekonomiska eliten. Befolkningens intressen i stort är inte helt irrelevanta för ledaren (med andra ord: den allmänna opinionen har fortfarande viss betydelse), men eftersom det först och främst är eliten och inte medborgarna som har makten att upprätthålla ledarens position eller avsätta honom, så är han mer benägen att tjäna elitens intressen.

Man skulle kunna hävda att många demokratiska ledare också tar intryck av den ekonomiska och politiska elitens lobbyarbete. Storföretag och andra osynliga intressenter har viss makt att påverka politiken, trots förekomsten av fria val. Skillnaden mellan de auktoritära och de demokratiska ledarna är emellertid att de senare accepterar en eventuell valförlust (åtminstone i teorin har de sedan en chans att i kommande val återerövra sin position), medan de förstnämnda inte gör detta. Tvärtom kommer de att på alla sätt försöka behålla makten. Det är inte en tillfällighet att det som utmärker ett auktoritärt styre är användandet av repression mot verkliga och potentiella hot. Användandet av repression kan möjliggöras genom lagar, men sker typiskt genom systematiska övergrepp och en generell försvagning av lagstyret.

Ett försvagat lagstyre innebär i sin tur att det finns rikligt med utrymme för korruption. Ledarnas oförmåga – eller, menar jag, ointresse – att motverka korruptionen är ett av de tydligaste exemplen på hur elitens snäva intressen går före folkets breda nationella intressen. Det är självklart att det borde ligga i varje regerings intresse att stärka lagstyret och hejda korruptionen. Det skulle inte bara stärka det folkliga stödet för regeringen, utan också stärka intresset hos externa aktörer att investera i landet och potentiellt leda till ekonomisk tillväxt.

Men i Centralasiens personcentrerade auktoritära stater är det eliten som tjänar på korruptionen. Ledarna för dessa stater försöker övertyga befolkningen om att man strävar efter att bekämpa laglöshet, samtidigt som man låter eliten komma i åtnjutande av systemets ekonomiska fördelar. Pengar och makt hänger samman, men det beror på den politiska kontexten om den politiska makten tillåter fördelssökande och om de ekonomiska resurserna kan omsättas i politisk makt. I Centralasien finns det exempel på båda fenomenen. I Kirgizistan, tidigare Centralasiens ”ö av demokrati” är det en mindre konsoliderad och mer populistisk regim som sitter vid makten, medan Turkmenistan har regionens mest konsoliderade, repressiva och inåtvända styre, där presidentfamiljen

Berdimuhamedow agerar grindvakt och styr över möjligheterna att berika sig.

Målet för den auktoritära ledaren (och de som ger honom sitt stöd) är att behålla makten och konsolidera sitt styre. Detta sätter ramarna för de utrikespolitiska alternativ som står till buds för ledaren. Utrikespolitiken i Centralasiens auktoritära stater tenderar att vara kortsiktig och utgå ifrån eliternas intressen.

Medan eliternas inskränkta intresse ges företräde framför de breda nationella intressena på grund av de auktoritära staternas maktstrukturer, inom vilka medborgarna är maktlösa trots förekomsten av formellt demokratiska institutioner, så är det personcentringen som är anledningen till den kortsiktiga politiska horisonten. Ledare i personcentrerade auktoritära stater ägnar sällan mycket eftertanke åt de långsiktiga resultaten av sina politiska beslut, eftersom deras primära intresse gäller regimens överlevnad i nuet. Det finns ledare som tänker på det arv de kommer att lämna efter sig – till exempel Kazakstans tidigare president Nursultan Nazarbajev – men även för dessa är det nuet som har första prioritet. Det finns vissa belägg för påståendet att de auktoritära stater som styrs av ett kollektiv (ibland ett formellt parti) snarare än av en individ är mer inriktade på långsiktigt politiskt planerande, men det behövs mer forskning för att avgöra frågan.

Vad innebär dessa två kännetecken – kortsiktigheten och orienteringen mot eliternas intressen – för de fem centralasiatiska staternas utrikespolitik?

Formellt bedriver fyra av de fem staterna en ”multivektoriell” utrikespolitik. (Undantaget, Turkmenistan, utgår ifrån en princip om positiv neutralitet, som i viss mån även den är ”multivektoriell”, eftersom den är alliansfri i relation till alla externa aktörer). I praktiken betonar man i sin utrikespolitik emellertid de nära banden till Ryssland liksom, i allt högre utsträckning, till Kina. Med undantag för Uzbekistan är de centralasiatiska staternas samverkan med stormakterna Ryssland och Kina i ekonomiska frågor och säkerhetsfrågor så omfattande och maktasymmetrin så stor att samarbetet kan beskrivas som avhängighet.

Andra partner har en roll som kanske inte är helt irrelevant men heltigenom sekundär. USA var en viktig tredje partner under det tidiga 2000-talet i efterdyningarna av 11 september och inledningen av kriget i Afghanistan, men dess intressen i regionen minskade påtagligt under 2010-talet. Fram till nu har engagemanget från Europeiska unionen och dess enskilda medlemstater, inklusive Sverige, varit alltför begränsat för att göra någon skillnad.

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Independence Monument i Ashgabat i ett av världens mest slutna länder.

FOTO: ALAMY

Relationerna till de regionala aktörerna, framförallt Turkiet, har stärkts, men är långt mindre betydelsefulla jämfört med relationerna till Kina och Ryssland.

Rysslands betydelse för utrikespolitiken har framförallt att göra med spårbundenheten och arvet efter Sovjetunionen efter självständigheten 1991, medan Kinas tilltagande betydelse har att göra med dess intresse av att göra konkreta ekonomiska investeringar i regionen. Men även auktoritarismen är en faktor. Geopolitiskt kan de centralasiatiska staterna beskrivas som små auktoritära stater på gränsen till två stora auktoritära stormakter. Att de har ett gemensamt styrelsesätt innebär att ländernas politiska eliter talar samma språk och generellt förstår bakgrunden till varandras politiska beslut. Detta innebär emellertid inte att bilateralt samarbete mellan dem kan utgå ifrån att det föreligger tillit. Tvärtom är de centralasiatiska eliterna oroad över att deras stor-

maktspartner kan komma att använda tvång och utnyttja deras svagheter. Omvänt oroar sig de ryska eliterna för sina ”juniora” partners lojalitet, givet ett perspektiv på den internationella politiken säger att små staters allianser tenderar att utgå ifrån vem som bjuder högst för tillfället.

Även om relationerna med länderna i väst har haft sina upp- och nedgångar, eftersträvar alla de centralasiatiska staterna fungerande relationer med både EU och USA. Skillnaden när det gäller typ av regim leder emellertid till bristande tillit. Även om västmakternas demokratifrämjande interventioner har avtagit sedan 1990-talet och det tidiga 2000-talet, så oroar sig de centralasiatiska ledarna för att de inte ska betraktas som 100 procent legitima partner, eftersom de inte tillsatts genom fria och rättvisa val. För många västerländska politiker är det obekvämt att samarbeta med regeringar som man vet torterar och mördar företrädare för oppositionen.

En del forskare, även jag, har uppmärksammat försvagningen av Rysslands inflytande i Centralasien under det senaste decen-

»

niet och framhållit att kriget i Ukraina kommer att påskynda denna process. Samtidigt som detta fortsatt framstår som sannolikt, är det viktigt att notera att förändringen inte är något som sker över en natt. Särskilt Kazakstan, Kirgizistan och Tadzjikistan har nära politiska, ekonomiska och militära relationer med Ryssland. Även om det är uppenbart att dessa tre länders regeringar vidtar vissa åtgärder för att minska sin sårbarhet gentemot Ryssland, så fortsätter samarbetet med Moskva och har tidvis också fördjupats.

Auktoritarismen är en av faktorerna som kan förklara detta fenomen. Ett av de tydligaste exemplen på Rysslands betydelse för regionens auktoritära ledare är den ryskdominerade säkerhetsalliansen CSTO:s intervention i Kazakstan i januari 2022. Strax efter nyår ökade bensinpriserna avsevärt, vilket ledde till folkliga protester mot regeringen. Protesterna spred sig snabbt över landet och det ekonomiska missnöjet utvecklades till slagord mot regimen som sådan. Samtidigt uppstod splittring inom landets styrande elit. Sammantaget var krisen en allvarlig utmaning för president Toqajevs regim. För att hantera krisen godkände presidenten användandet av dödligt våld mot demonstranterna och skickade en begäran till Moskva om understöd från CSTO i form av en "fredsbevarande styrka" som skulle upprätthålla ordningen. Trupper anlände snart, och denna intervention i kombination med den våldsamma repressionen mot protesterna gjorde det möjligt för regimen att återetablera stabiliteten. Händelserna blev kända som "blodiga januari" eftersom de resulterade i 238 döda.

Under två år av fullskaligt krig i Ukraina har de centralasiatiska staterna hittills försökt att inte "provocera" Ryssland, samtidigt som man signalerat till både västmakterna och den egna befolkningen att de fördömer Rysslands angrepp. Detta har inneburit ett motsägelsefullt budskap: Länderna i regionen har intagit en neutral hållning i FN, samtidigt som de både har lovat att respektera västmakternas sanktioner mot Ryssland (och vidtagit vissa åtgärder för att säkerställa detta) och deltagit i regelbundna möten med representanter för Ryssland, även Putin själv, för det mesta i vänskapliga former.

Intressegemenskap? Tadzjikistans president Emomaly Rahmon med Vladimir Putin. FOTO: GETTY IMAGES

Denna balansakt är ett uttryck för att de centralasiatiska regeringarna försöker uppnå maximal fördel för sina eliter i nuet och den närmaste framtiden.

Deras första prioritet är att säkerställa regimen överlevnad och konsolidering, vilket är motivet för att eftersträva socioekonomisk stabilitet. Ryssland kan välja antingen att bistå denna strävan (som de gjorde med regimen i Kazakstan i januari 2022), eller att förvärpa problemen (till exempel genom att skicka tillbaka runt en miljon arbetsmigranter till sina hemländer, vilket kanske är den främsta oron hos regimerna i Kirgizistan, Tadzjikistan och Uzbekistan).

Deras andra prioritet är att möjliggöra för eliterna att berika sig. Handel med ryska företag ger stort utrymme för korruption, och smuglandet av varor under sanktion från väst till Ryssland kan vara mycket lönsamt. Om sanktioner skulle införas även mot de centralasiatiska staterna, såsom man gjort mot Belarus, skulle dessa penningflöden minska och eliterna skulle bli missnöjda, vilket innebär att det ligger i regimen intresse att inte alltför öppet bryta mot sanktionerna. Men de centralasiatiska finansiella systemen och marknaderna är så uppbundna till Ryssland att en eventuell handelskonflikt med Moskva snabbt skulle drabba ländernas ekonomier, vilket i sin tur skulle kunna leda till folkliga protester och destabilisering av regimerna.

Det skulle vara felaktigt att påstå att de centralasiatiska regeringarna dragit direkta fördelar av Rysslands krig i Ukraina. Men det skulle vara lika felaktigt att påstå att de inte tjänat något alls på situationen.

Om man inte är medveten om regimernas primära inriktning mot eliternas intressen och deras relativt kortsiktiga politiska horisont, kan delar av den pågående politiska utvecklingen i regionen framstå som mycket märklig. Ta till exempel idén att samarbeta med det ryska statliga bolaget Rosatom för att bygga Kazakstans nya kärnkraftverk. Som omedelbara grannar till Ryssland är medborgarna i Kazakstan kanske de i Centralasien som känner mest sympati för ukrainarna. Närvaron av en etnisk rysk minoritet längs landets norra gräns och de ofta återkommande uttalandena från olika ryska politiker om norra Kazakstan som historiskt ryskt territorium har väckt oro över Kazakstans möjliga öde som nästa offer för den ryska imperialismen. Regeringen har vidtagit vissa åtgärder för att minska landets sårbarhet för Moskvans påtryckningar, till exempel genom att försöka etablera handelsvägar som inte går genom ryskt territorium.

Mot bakgrund av kriget kan det framstå som överraskande att Kazakstan överväger ett samarbete med Rosatom för att bygga sitt första postsovjetiska kärnkraftverk. Kärnkraft är ett kontroversiellt område i sig, givet den mörka historien om Sovjetunionens användande av Kazakstans territorium som testområde för kärnvapen. Även om Kazakstans energiminister, Almassadam Satkaliyev, öppet sagt att "byggprojektets geopolitiska aspekter måste erkännas", så har han också påstått att "det är ett kommersiellt projekt, inte ett politiskt".

Det är förmodligen sant att Rosatoms offert ser lovande ut ur ett rent ekonomiskt perspektiv. Dessutom är det uppenbart att de ryska representanterna gör sitt bästa för att övertyga sina motparter i Kazakstan om att detta är en bra affär. Men det vore ändå anmärkningsvärt om man skulle välja Rosatom, givet det lång-

"Utrikespolitiken i Centralasiens auktoritära stater tenderar att vara kortsiktig och utgå ifrån eliternas intressen."

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Maktspelare och samarbetspartner: ryska Rosatom.

FOTO: ALAMY

siktiga samarbete ett sådant projekt skulle innebära och tillgången till andra möjliga partner. Inom EU har Finland och Slovakien sagt upp sina kontrakt med Rosatom om att bygga nya kärnkraftverk och reaktorer. Det är fortfarande möjligt att Kazakstan väljer en annan samarbetspartner för byggprojektet, men just nu verkar det mest sannolikt att Rosatom får uppdraget. Som jag ser det är förklaringen till detta att Rosatom har starkt stöd inom en elit i Kazakstan som inte har ett perspektiv som sträcker sig så långt som några decennier framåt.

Et annat exempel på en centralasiatisk ledare som valt att stärka snarare än avbryta samarbetet med Ryssland är presidenten för Tadzjikistan, Emomaly Rahmon. I oktober 2022, på ett möte med ledare från Centralasien, framförde Rahmon klagomål till Vladimir Putin över att Ryssland visade ”bristande uppmärksamhet” för de mindre länder de samverkar med – man får anta att han framförallt syftade på Tadzjikistan.

Detta klagomål var märkligt om man ser till det nationella intresset, eftersom Tadzjikistan redan är starkt beroende av Ryssland. Men om man utgår ifrån Rahmons intresse av regimen överlevnad och konsolidering framstår det som mer begripligt. Att efterlysa ”större uppmärksamhet” från Ryssland är förmodligen att be om mer stöd och investeringar, vilka Rahmon som president kan allokera som fördelar för de eliter som stöttar honom.

”Handel med ryska företag ger stort utrymme för korruption, och smugglandet av varor under sanktion från väst till Ryssland kan vara mycket lönsamt.”

Att ta rollen som en stark ledare och säga åt Putin att bli bättre på att ”visa respekt” för sina allierade, var samtidigt ett bra budskap för publiken i det egna landet. Videon med Rahmons uttalande blev mycket riktigt viral i Tadzjikistan, liksom på andra ställen.

Sammanfattningsvis är auktoritarism som ett drag hos en viss typ av politisk regim något som har betydelse för både inrikespolitik och utrikespolitik, även om det sistnämnda är något som sällan diskuteras.

De fem centralasiatiska staterna har alla auktoritära regeringar som i olika grad är konsoliderade och repressiva, men de är också alla personcentrerade system och tenderar därför att orientera sig mot eliternas intressen och bedriva en relativt kortsiktig utrikespolitik. På det hela taget är dessa staters utrikespolitik utformad för att uppnå det inrikespolitiska målet att upprätthålla och konsolidera den sittande regimen. En konsekvens av detta är att regeringarna i regionen kan ta politiska beslut som är irrationella om man ser till det nationella intresset, men helt rationella utifrån den auktoritära elitens perspektiv. Detta är något externa betraktare behöver lära sig att ta med i beräkningen.

Att ta rollen som en stark ledare och säga åt Putin att bli bättre på att ”visa respekt” för sina allierade, var samtidigt ett bra budskap för publiken i det egna landet. Videon med Rahmons uttalande blev mycket riktigt viral i Tadzjikistan, liksom på andra ställen.

Kristiina Silvan är forskare vid Utrikespolitiska Institutet i Finland och specialiserad på Centralasiens politik och samhälle.

Översättning från engelskan: **Christian Nilsson**

Krig eller fred?

Efter att Azerbajdzjan lagt under sig Nagorno-Karabach kan den långvariga konflikten mellan Armenien och Azerbajdzjan vara över. Men Rysslands krig mot Ukraina riskerar att komplicera fredsprocessen.

Av Jakob Hedenskog

Rysslands fullskaliga invasion i Ukraina i februari 2022 har kommit att i hög grad förändra förutsättningarna för länderna i Rysslands närhet – de före detta Sovjetrepublikerna – som Moskva traditionellt ansett tillhör sin exklusiva intressesfär. Detta gäller såväl länderna i Centralasien som i Sydkaukasien – alltså regionen som består av Armenien, Azerbajdzjan och Georgien.

Ryssland var länge den enda externa makten med både militära resurser på plats och avsikt att kunna ingripa militärt i Sydkaukasien. Men med en stor andel av sina militära resurser fastlåsta i Ukraina kan inte längre Ryssland agera som regionens polis. Detta har öppnat möjligheter för länderna själva att ta egna initiativ, men också för andra stater att flytta fram sina positioner.

Sett utifrån detta perspektiv var det ingen tillfällighet att den långvariga konflikten mellan Armenien och Azerbajdzjan om Nagorno-Karabach blossade upp igen i september 2023. Å ena sidan kan Azerbajdzjans attack den 19–20 september ha gjort att den långvariga konflikten kan ha nått sin lösning. Genom sin attack uppnådde Azerbajdzjan det man eftersträvat i många år, det vill säga återupprättade sin territoriella integritet. Samtidigt tömdes i praktiken regionen på armenier. Å andra sidan öppnas också nya perspektiv för konflikter mellan länderna kopplade till gränsdragning, enklaver och öppnande av transportleder.

Ursprunget till konflikten mellan Armenien och Azerbajdzjan härrör från 1900-talets början, då det ryska Tsarrikets fall 1917 i kombination med nationellt uppvaknande bland armenier och azerbajdzjaner ledde till motsättningar och inbördeskrig. När Sovjetmakten hade stabiliserats i regionen 1921 – och först efter att frågan diskuterats fram och tillbaka – bestämdes att Nagorno-Karabach med sin helt övervägande armeniska befolkning (94 procent) skulle vara kvar som en armenisk exklav inom den azerbajdzjanska Sovjetrepubliken.

Orsakerna till detta beslut är omtvistade. Det var visserligen inte ovanligt i Sovjetunionen att centrum (Moskva) kontrollerade periferin genom en taktik att ”söndra och härska”. Gränser kunde dras för att balansera olika folkgrupper utan sammanhängande territorier för att spela ut lokala och regionala grupper mot varandra och göra dem lättare att kontrollera för Sovjetmakten. Ett annat sådant exempel är Ferganadalen i Centralasien som delades upp mellan tre Sovjetrepubliker – Uzbekistan, Kirgizistan och Tadzjikistan.

En annan orsak kan ha varit en eftergift till det lojala kommunistiska ledarskapet i Baku och en önskan att tillfredsställa Sovjet-

unionens nya allierade i kemalisterna i Osmanska riket, under ledning av Mustafa Kemal (senare Atatürk), vilka stödde Azerbajdzjans krav och som skulle komma att utropa det nya Turkiet 1923.

Men ett tredje motiv, som kanske ändå var det starkaste, var strikt rationellt ekonomiskt. Genom att låta ”Höga Karabach”, som Nagorno-Karabach betyder, hänga ihop med ”Låga Karabach”, det vill säga slättlandet öster därom, skapades bättre förutsättningar för en sammanhängande ekonomisk enhet. Samma resonemang låg bakom överförandet av Krimhalvön från den ryska till den ukrainska Sovjetrepubliken drygt 30 år senare. Krim var redan beroende av Ukraina för sin vatten-, el- och livsmedelsförsörjning eftersom den enda landförbindelsen var med Ukraina.

1923 fick Nagorno-Karabach status som autonom *oblast* (län) i det sovjetiska Azerbajdzjan. Under en stor del av Sovjettiden rådde i stort sett fredliga förhållanden även om lokala armenier klagade på en tilltagande ”azerbajdzjanisering” av oblasten och vid flera tillfällen krävde att regionen skulle överföras till den armeniska Sovjetrepubliken.

Under perestrojkan på 1980-talet fick dessa krav större verkan. 1988 krävde det regionala parlamentet i huvudstaden Stepanakert (azerbajdzjanska Chankändi) återigen att Nagorno-Karabach skulle överföras till den armeniska Sovjetrepubliken. Detta ledde till oroligheter och upplöpp i Armenien och Azerbajdzjan. Sovjetmakten stod valhant inför det tilltagande problemet. Hösten 1991 utropade sig både Armenien och Azerbajdzjan som självständiga och mot slutet av året upphörde Sovjetunionen att existera. Även Nagorno-Karabach utropade sig som en självständig republik. I en folkomröstning den 10 december 1991 godkändes självständigheten av Nagorno-Karabachs armeniska befolkning – de azerbajdzjaner som fanns kvar bojkottade omröstningen. Då utbröt fullt krig – det första Karabachkriget – vilket ledde till cirka 30 000 döda och att tiotusentals drevs i exil till följd av etnisk resning på båda sidor.

När det första kriget upphörde 1994 efter medling från Moskva inleddes en lång period av utdragen konflikt som kom att fortsätta att skörda många offer årligen. Efter det första kriget var läget på marken förändrat. Armenien ockuperade nu i praktiken hela Nagorno-Karabach, som styrdes av den formellt självstyrande Republiken Nagorno-Karabach, men som levde på ekonomiskt och militärt stöd från Armenien. Dessutom ockuperade Armenien sju distrikt, helt eller delvis, av Azerbajdzjan runt Nagorno-Karabach.

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Rysk soldat vid gränsen mellan Nagorno-Karabach och Armenien.

FOTO: TOFIK BABAYEV/GETTY IMAGES

De avsågs ursprungligen att kunna komma att användas av Armenien som förhandlingskort i en eventuell fredsuppgörelse, men de blev efter hand mer och mer integrerade med Nagorno-Karabach.

Under nästan tre decennier fördes i praktiken resultatlösa fredsförhandlingar genom den så kallade Minskgruppen under Organisationen för samarbete och säkerhet i Europa (OSSE). Samtidigt använde Ryssland, som var en av Minskgruppens så kallade medordförande tillsammans med Frankrike och USA, den olösta konflikten som ett medel för att behålla sitt inflytande över både Armenien och Azerbajdzjan. Under flera år exporterade Ryssland vapen till båda sidorna.

Det andra Karabachkriget utbröt den 27 september 2020. De militära styrkeförhållandena var nu helt omvända än de varit under det första Karabachkriget på 1990-talet. Baku hade under längre tid byggt upp sin krigsmakt med intäkter från exporten av olja och gas. Azerbajdzjans försvarsbudget var sex gånger större än den armeniska. Därtill backade Turkiet upp Azerbajdzjan med militär expertis och materiel, inte minst med moderna och effektiva drönare.

När kriget upphörde efter 44 dagar hade Azerbajdzjan återerövat de södra delarna av Nagorno-Karabach och delar av de distrikt som Armenien ockuperat. I det stilleståndsuttalande som Ryssland förhandlade fram återfick Azerbajdzjan kontrollen också

över resterande distrikt runt Nagorno-Karabach som ockuperats av Armenien sedan det första kriget.

Ryssland stärkte initialt sina positioner i konflikten. Moskva kunde som enda fredsförhandlare tvinga parterna Armenien och Azerbajdzjan att skriva under ett stilleståndsuttalande den 9 november 2020. Ryssland fick också möjlighet att för första gången hysa fredsbevarande trupper i konfliktzonen under en period

av fem år. Nagorno-Karabach kom därefter att fungera som ett ryskt protektorat där Ryssland stod för säkerheten och delade ut ryska pass till lokala armenier. Den så kallade Latjin-korridoren, som bevakades av ryska fredsbevarande trupper, kom att bli den enda förbindelselänken mellan Armenien och Nagorno-Karabach.

Med sitt angrepp mot Nagorno-Karabach den 19–20 september 2023 uppnådde Azerbajdzjan, inom blott 24 timmar, i praktiken

målet att återupprätta sin territoriella integritet och kontrollera hela sitt territorium. De armeniska separatistmyndigheterna i Nagorno-Karabach tvingades upplösa sig själva och regionen tömdes inom några dagar på i stort sett all armenisk befolkning, nästan 120 000 personer. Attacken utgjorde inte bara den logiska fortsättningen på det andra Karabachkriget tre år tidigare. Mycket talar alltså för att detta var slutet på en mer än 100 år gammal konflikt, som existerade i mer än 30 år i sin moderna postsovetjiska form.

Men man kan fråga sig varför detta hände just nu. Den bakomliggande faktorn var Rysslands upptagenhet med sitt krig i »

Ukraina och den degradering av Ryssland som militärmakt som följt av detta. Men det fanns också andra faktorer som samverkade till förmån för Azerbajdzjans attack.

Den första var Armeniens närmande till väst och de tilltagande problemen i Armeniens relation med Ryssland. De sistnämnda började bli ansträngda redan 2018 i samband med omfattande protester i Armenien som gjorde upp med den korrupta Rysslandsvänliga politiska eliten och förde oppositionsledaren Nikol Pashinyan till makten. Därtill hade Armenien alltsedan andra Karabach-kriget känt en tilltagande frustration över att varken Ryssland eller den kollektiva säkerhetsavtalsorganisationen (CSTO), som både Ryssland och Armenien är medlemmar i, levat upp till sina åtaganden gentemot Armenien när Azerbajdzjan under upprepade tillfällen attackerat armeniskt internationellt erkända territorium. Efter en större attack den 12–13 september 2022, vilken ledde till azerbajdzjansk ockupation av ett armeniskt gränsområde, vände sig Jerevan istället till EU för få till stånd en gränsmmission längs gränsen till Azerbajdzjan. Armenien har också kritiserat Ryssland för att inte ha agerat mot azerbajdzjanska brott mot stillståndsuttalet den 9 november 2020 eller för att inte ha förhindrat den nio månader långa blockad av Nagorno-Karabach som föregick den azerbajdzjanska attacken i september 2023. Armeniens närmande till EU intensifierades ytterligare efter Azerbajdzjans attack i september och Armenien har också frusit alla sina relationer med CSTO och börjat diversifiera sin vapenimport eftersom Ryssland inte längre levererar några vapen.

Den andra faktorn var en tilltagande samsyn mellan Ryssland och Azerbajdzjan. Dels har Rysslands försvagning i regionen gjort Moskva mer beroende av Azerbajdzjan och Turkiet, inte minst ekonomiskt, dels finns det en ömsesidig respekt mellan de båda auktoritära regimerna i Moskva och Baku. Båda vurmar för vad som skulle kunna kallas för en "auktoritär konfliktlösningsmodell", som strävar efter att minimera västerländska demokratis inflytande i regionen. Båda är därför också kritiska mot EU:s gränsmmission (EUMA) i Armenien.

Läget efter Azerbajdzjans attack den 19–20 september 2023.

FOTO: UTRIKESPOLITISKA INSTITUTET

Redan den 22 februari 2022, blott två dagar före Rysslands invasion av Ukraina, slöt Ryssland och Azerbajdzjan ett gemensamt avtal om "allierad interaktion", som föreskriver militärt samarbete och möjligheter till ömsesidigt militärt stöd. Azerbajdzjan har länge försökt stigmatisera Armenien som "Rysslands allierade" i västmakternas ögon, men nu har Ryssland valt en allians med Azerbajdzjan före sin traditionella partner Armenien.

Givetvis har Azerbajdzjans självförtroende också stärkts av de ömsesidiga försvars- och säkerhetsgarantier som slutits med den nära allierade partnern, Natolandet Turkiet. Relationen mellan Azerbajdzjan och Turkiet beskrivs officiellt i termer av "en nation, två stater".

Den tilltagande regionala samsynen mellan Moskva och Baku omfattar också prioriteringarna bland de föreslagna handels- och transportkorridorerna i regionen. Detta gäller främst den så kallade nordsydliga transportkorridoren, en sedan länge prioriterad fråga för Ryssland, som ska förbinda Ryssland med Iran och Indiska oceanen.

Där utgör Azerbajdzjan en omistlig länk. Men det handlar också till viss del om transporter i östvästlig riktning. Ryssland föredrar den så kallade "Norra korridoren" från Kina genom Kazakstan, Ryssland och Belarus. Rysslands krig i Ukraina och de sanktioner som västmakterna infört mot Ryssland och Belarus gör dock denna rutt mycket oattraktiv. Därför framstår den så

kallade "Mellankorridoren", även kallad den transkaspiska internationella transportleden, som ska förbinda Sydostasien och Kina med Europa via Centralasien, Kaspiska havet, Sydkaukasien och Turkiet som ett bättre alternativ.

Samtidigt har Ryssland ett intresse av att minska isoleringen och försöka kringgå sanktionerna genom tredje land till följd av kriget med Ukraina. Det är skälet att Ryssland idag stödjer en tänkbar sträckning av "Mellankorridoren", den så kallade "Zangezurkorridoren", som går genom Syunik (Zangezur på azerbajdzjanska), den sydligaste provinsen i Armenien. För Azerbajdzjan är denna korridor av stor vikt eftersom den skulle förbinda Turkiet och Azerbajdzjan genom den azerbajdzjanska exklaven Nachtitjevan. Rysslands intresse består främst i att ryska gränstrupper från säkerhetstjänsten FSB redan idag patrullerar gränsen mellan Armenien och Iran, vilket skulle ge Ryssland en möjlighet att kontrollera åtminstone en länk av en transportled i östvästlig riktning, som egentligen går förbi Ryssland.

Armenien befarar dock att öppnandet av Zangezurkorridoren skulle innebära att landet förlorar kontrollen av sin gräns till Iran och den viktiga handeln men detta land. Jerevan förespråkar istället andra alternativ för transit genom Armenien som inte riskerar att ge avkall på dess suveränitet och territoriella integritet. Armenien hyser också farhågor om att Azerbajdzjan avser att genomdriva Zangezurkorridoren med våld, om så krävs. En azerbajdzjansk retorik om "västra Azerbajdzjan" tolkar dessutom Jerevan som ett hot om att Baku, starkt efter att ha vunnit kriget om Nagorno-Karabach, planerar att ockupera delar av eller hela Armenien, något Azerbajdzjan förnekar.

De pågående förhandlingarna om ett fredsavtal är också något som paradoxalt skulle kunna leda till nya konflikter mellan Armenien och Azerbajdzjan. Rysslands invasion av Ukraina

UT UR STORMAKTERNAS SKUGGA?

Evakuering: Armenisk flykting från Nagorno-Karabach i staden Goris i Armenien.

FOTO: DIEGO HERRERA CARCEDO/GETTY IMAGES

skapade ett vakuum i fredsprocessen eftersom Minskgruppen i praktiken sattes ur spel. Det fanns inte längre förutsättningar att Ryssland och västmakterna skulle kunna sitta vid samma förhandlingsbord. I detta prekära läge trädde EU in under ledning av Europeiska rådets ordförande Charles Michel och nådde inledningsvis framgångar med förhandlingar som också backades upp av USA. EU:s medlingsinitiativ var dock svårsmält för Ryssland som drog igång ett parallellt trilateralt förhandlingsspår. Armenien förespråkar tydligt EU-spåret, medan Azerbajdzjan än så länge spelar ut EU mot mer regionalt baserade förhandlingsformat. Både Armenien och Azerbajdzjan beskyller varandra ömsesidigt för att förhålla fredsprocessen.

”Rysslands krig i Ukraina skapar en ny geopolitisk situation i Eurasien.”

E mellertid finns också positiva signaler. Den 7 december 2023 tillkännagavs ett gemensamt uttalande från parterna, utan inblandning från några medlare, där parterna slår fast att de ”delar uppfattningen att det finns en historisk chans att uppnå en efterlängtat fred i regionen”. I slutet av februari 2024 möttes också de båda ländernas utrikesministrar i Tyskland, kort efter att Tysklands förbundskansler Olaf Scholtz träffat både Armeniens premiärminister Nikol Pashinyan och Azerbajdzjans president Ilham Aliyev i marginalen till säkerhetskonferensen i München.

Rysslands krig i Ukraina skapar en ny geopolitisk situation i Eurasien. Nya transportleder över Kaspiska havet förbinder Asien med Europa. Regionerna Centralasien och Sydkaukasien,

som under flera decennier levde separata liv, upplever nu att det finns en gemensam dynamik som binder dem samman.

Länderna i Sydkaukasien har också möjlighet att dra viktiga lärdomar från Centralasien vad det gäller risken med att låta regionen bli en arena för konfrontation för externa makter. Ett nyligt exempel från slutet av 2023 är framgångarna i gränsförhandlingarna mellan Kirgizistan och Tadjikistan. Med bilaterala förhandlingar är parterna på god väg att lösa sina tidigare infekterade gränsproblem, vilka så sent som i september 2022 krävde hundratals dödsoffer.

En annan jämförelse med Centralasien är vikten av att undvika utdragna konflikter. I motsats till Sydkaukasien – där olösta konflikter i Georgien över Sydossetien och Abchazien och mellan Armenien och Azerbajdzjan över Nagorno-Karabach länge gett Ryssland chansen att kontrollera fredsförhandlingsformat och skapa oro i dess upplevda intressesfär – har de centralasiatiska länderna lyckats undvika eskalering av konflikterna inom regionen.

Ryssland må vara en försvagad aktör i sitt närområde på grund av invasionen i Ukraina, men tillbakagången kan vara temporär. Historien visar att Ryssland inte behöver vara uträknat och även i perioder av svaghet kan Ryssland ha tillräckligt mycket resurser som krävs för att hävda sina intressen i sitt närområde, framförallt med hybridmetoder, men också om så krävs med militära medel.

Jakob Hedenskog är analytiker vid Centrum för Östeuropastudier.

Den tjeckiska guldåldern

200-årsminnet av tonsättaren Bedřich Smetanas födelse firas i år stort i hans hemland.

Av Henry Larsson

I år är det 200 år sedan tonsättaren Bedřich Smetana (1824–1884) föddes i Litomyšl i östra Böhmen. I Tjeckien firar man stort. I Ostrava och Plzeň (Pilsen), landets tredje och fjärde största städer, framför man Smetanas alla åtta operor. På Nationalteatern i Prag ges hans opera *Hemligheten* (*Tajemství*), komponerad under den sista svåra tiden, och i Brno riddardramat *Dalibor*, i regi av en av vår tids främsta kännare av tjeckisk opera, den brittiske regissören David Pountney.

Smetanas ställning i musikhistorien som en av de mest profilerade nationalromantikerna är grundmurad. Hans ryktbarhet vilar på främst på den geniala operakomedin *Brudköpet* (*Prodaná nevěsta*), av någon kallad en "apoteos över böhmiskt bondeliv", som fick sitt internationella genombrott efter ett gästspel av Pragoperan i Wien 1892.

Även orkestercykeln i sex delar, *Mitt fosterland* (*Má Vlast*), med de berömda *Moldau* och *Från Böhmens ängar och lunder*, är sedan länge införlivad i den internationella orkesterrepertoaren. Knappt någon annan kompositör har lika storslaget hyllat sitt hemlands väl och ve i toner som Smetana i detta praktfulla verk. Fortfarande internationellt gångbara är även kammarmusikverk som den tidiga pianotrioin i g-moll (komponerad efter äldsta dotterns död i tidig ålder) och den självutlämnande stråkkvartetten i e-moll (*Ur mitt liv*) från 1876.

I samband med 150-årsjubileet 1974 gav det tjeckiska skivmärket Supraphon ut alla Smetanas verk på 45 lp-skivor fördelade på fyra tjocka boxar, en satsning som även gick på export.

Trots att salongskomedin *Två änkor* (*Dvě Vdovy*), en opera Richard Strauss prisade, var den första av Smetanas operor som framfördes utomlands (Hamburg 1881), och även gavs ut i tryck, så har varken den eller någon av hans övriga operor tillnärmelsevis haft samma framgång som *Brudköpet*.

Ett nymornat intresse för *Dalibor*, Smetanas livslånga sorgebarn och på flera sätt hans mest säregna opera, kan dock skönjas. Operan, som i slutet av 1960-talet fick viss internationell spridning med framföranden i Wien, München och New York (Carnegie Hall, med Nicolai Gedda i titelrollen) och även spelades in av BBC, har på sistone fått en viss *revival* i Tyskland.

Den tjeckiske författaren Milan Kunderas skriver vackert i *De svikna arven* (på svenska 1995) om hur Smetanas yngre landsman Leoš Janáček (1854–1928) "offrade sin musik för ett näst intill okänt språk". Kanske kan man säga att även Smetana, åtminstone delvis, offrade sin musik för en näst intill okänd nation? Efter den postuma framgången med *Brudköpet* i Wien blev han av en tongivande kritiker stämplad som "böhmisk musikanter". Det var sedan länge en nedlåtande beteckning på musiker som kom från Böhmen, och inte sällan gick på eftertraktad export till något av hoven i Tyskland.

"Smetanas ställning i musikhistorien som en av de mest profilerade nationalromantikerna är grundmurad."

PHILIP V BOHLMAN menar i sin bok *The Music of European Nationalism* (2004) att kompositörer "befläckade av den nationella andan" länge ansågs som mindre talangfulla

och "oförmögna att stiga upp till den panteon av tonsättare vilkas storhet härrör från förmågan att göra konstmusiken autonom". Det finns skäl att misstänka att denna uppfattning var specifikt tysk, men inte desto mindre kan den innehålla ett korn av sanning. Även Antonín Dvořák (1844–1904), den tredje storheten i triumviratet av tjeckiska tonsättare, fick samma epitet innan han lyckades ta kontroll över sina "nationalistiska impulser och säkra sin plats i musikhistorien", skriver Bohlmán.

Brudköpet är den enda av Smetanas operor som har framförts i Sverige. När den senast gavs på Stockholmsoperan i en kongenial Miloš Forman-inspirerad uppsättning 2003 väckte den på sina håll irritation då regissören

Henry Larsson är operaskribent och före detta bibliotekarie på Sveriges Radio.

FOTO: ALAMY

Bedřich Smetana omkring år 1875.

>>

Hilda Hellwig hade förlagt handlingen inom ramen för ett kommunistiskt förstamajfirande. På scenen blängde ett jättelikt Stalinporträtt ner på publiken. I en mer "trashig" uppsättning av *Brudköpet* i Göteborg 2022 censurerade man bort den av Smetana och hans librettist Karel Sabina så kärleksfullt utformade karaktären Vašeks stamning. Vad man i själva verket åstadkom var att snöpa operan på något som för sin tid var en framsynthet.

Den moderna operaregin har på gott och ont även hittat till de tjeckiska scenerna. Efter att den brittiske regissören David Pountney bröt isen med sin nytolkning av Smetanas sista opera, den romantisk-komiska *Djävulsvägen* (*Čertova stěna*) på Nationalteatern i Prag 2002, har även andra av hans operor blivit föremål för mindre pietetsfulla insceneringar. Också tjeckiska regissörer har med tiden förmått svära i Smetanakyrkan med lätt ironiskt distanserade tolkningar av traditionstyngda verk som *Dalibor* och *Libuše*. Men ännu inte tillräckligt högt ändå för att på allvar reta upp operapubliken.

Smetanas operor har med få undantag länge utgjort en fast del av repertoaren i de tjeckiska operahusen, men framförs numera mer sällan. Inte minst har ett utvidgat samarbete med operahus i utlandet också medfört ökad konkurrens om repertoarutbudet.

Bedřich Smetana var en utpräglad orkestertonsättare. Hans estetik sammanföll med vad man då uppfattade som framtidens musik; nytyiska skolan (ett tämligen lösligt begrepp lanserat i *Neue Zeitschrift für Musik* 1859) med den karismatiska Franz Liszt som informell ledare. Även Wagners operaestetik stod högt i kurs, men dennes inflytande på Smetana får nog trots allt betraktas som mer lösligt. Smetana omsatte så småningom Wagners idéer om det genomkomponerade dramat, men inte den om "den oändliga melodin" och vokalstämmornas inordnande i orkesterflödet. Tjeckerna var "ett sjungande folk", menade han, och när anklagelser om "wagnerism" (som också insinuerade politisk tyskvänlighet) haglade som värst hänvisade han till sin egen "smetanism".

Trots det är den patriotiska festspelsoperan *Libuše*, som invigde den nybyggda Nationalteatern 1881, hans mest Wagnerska opera, ämnad för förhöjda tillfällen i nationens liv. *Libuše* är i mytologin en böhmisk prinsessa, tillika Prags grundare som tar sig en man av folket för att säkra successionen. Ett klassöverskridande sätillvida som under sent 1800-tal stod i överensstämmelse med den tjeckiska nationalsångens krav.

Häromåret gav Supraphon ut tredje akten av en vad man länge trodde var en förkommen upptagning av *Libuše* från den 29 maj 1939, några månader efter nazisternas intåg i Prag. Václav Talich (som dessförinnan också hade varit chefdirigent i Stockholms konserthus) dirigerade. Tjeckiska radion beordrades att makulera ljudrullarna 1941, men tack vare sopranen Marie Podvalová som debuterat i titelrollen och ville ha avsnitt ur operan för egen del, har den sent omsider dykt upp i hennes kvarlåtenskap. I slutscenens apoteos, där *Libuše* profeterar om sitt folks framtid, kan man höra operapubliken spontant sjunga tjeckiska nationalsången. Inom kort förbjöds vidare framföranden av *Libuše*.

Sex år tog restaureringsarbetet av denna äldsta bevarade ljudupptagning från Nationalteatern i Prag, därtill Talichs enda operainspelning. (För några år sedan räddade för övrigt Carl-Gunnar Åhlén via norska radion en upptagning av *Má Vlast* med Václav Talich på Nationalteatern i juni 1939.)

De folkloristiska miljöerna i Smetanas "glada" operor – utöver *Brudköpet* även *Två änkor*, *Kysen* (*Hubička*) och *Hemligheten* – ansågs under kommunisttiden inte vara något större problem än att de kunde införlivas i den förhärskande socialrealismen. Inte heller utgjorde den nationella mytbildningen i hans historiska operor något hot. För trots det kommunistiska förtrycket så förelåg faktiskt inga hinder för de sovjetiska lydstaterna att slå vakt om det egna kulturarvet.

Inom musikvetenskapen har det länge rätt stiltje på Smetanafronten. För den engelskspråkige är det också fortfarande Brian Larges och John Claphams biografier från tidigt 1970-tal som får guida den vetgirige in i Smetanas liv och verk. Vill man däremot ta del av

1870-talets tjeckiska kulturstrider med Smetana som nav är den amerikanska musikforskaren Kelly St. Pierres *Bedřich Smetana – Myth, Music, and Propaganda* (2017) ett faktadigert tillskott. St. Pierre, som uppenbarligen behärskar tjeckiska, har grävt i arkiven till de två mest tongivande organisationerna under den "tjeckiska pånyttfödelsern", *Umělecká beseda* (Konstnärforum, grundat 1863), där Smetana var centralfigur, och musikförlaget *Matice Hudební* (1871).

Till en början var *Umělecká beseda* ett forum där de politiska fraktionerna "gammaltjecker" och "ungtjecker" (Smetana tillhörde de senare) kunde samsas under samma tak, men allteftersom "tjeckiskheten" som idé fick större betydelse tilltog de ideologiska diskussionerna. I synnerhet debatterades samtidens nya musikaliska innovation, den symfoniska dikten med dess programmusik – och potential för skapandet av en tjeckisknationell musik. Men också vad i musiken som är specifikt tjeckiskt respektive tyskt.

DET EXCEPTIONELLA med "tjeckiskheten" framhävdes. Efter uruppförandet av *Má Vlast* 1882 skrev en recensent: "Och även om utlänningar då och då kan förvånas av de magiska klangerna i dessa symfoniska dikter, är *Má Vlast* skrivet för tjecker, och tjecker kommer aldrig att upphöra att i tacksamhet hylla Smetana som ägnade sina största krafter åt att hylla nationen."

En politisk fingervisning alltså om att visst kan utlänningar uppskatta Smetanas musik, men själva magin är endast förunnad tjecker. Problemet för ytterlighetsivrarna var dock att själva musikformen var tysk. Förvisso förekom liknande kulturdispyter även på andra håll i Europa när "folksjälén" i den egna nationen skulle dansas.

Vad som är glädjande ur ett musikvetenskapligt perspektiv är också att Nationalmuseet i Prag (där Smetanamuseet med dess forskningsavdelning ingår) är i färd med att ge ut en komplett utgåva av Smetanas bevarade brev och dagböcker. Sedan 2016 har två volymer av planerade sex (den sista med kumulerade index) sett dagens ljus. Utgivningen har komplicerats av att tjeckiska musikvetare känt sig obekväma med hur man ska hantera fakta som varit störande för den länge idealiserade bilden av Smetana. Särskilt problematiskt har det varit hur man ska handskas med tonsättarens korrespondens på tyska och hans bristfälliga tjeckiska stavning. Det "högre" språket under Smetanas uppväxt var ju tyska även om tjeckiska talades i hemmet. Men också diverse privata uppgifter rörande familjen har ansetts känsliga.

I den vackra och påkostade utgåvan ingår, förutom planschbilder, en detaljerad levnadsbeskrivning och en lingvistisk analys av Smetanas bruk av tjeckiskan i en dåtida kontext. Det var först i fyrtioårsåldern som han mer målmedvetet övergick till att också använda språket i skrift – och helt bekväm blev han aldrig med det.

En lika gedigen utgivning av Smetanas dagböcker har också påbörjats 2022. Den första volymen omfattar ungdomsåren i Plzeň och Prag (1840–1847). Den andra, tänkt att innehålla åren i Göteborg (1856–61),

Smetanahallen i Prag.

FOTO: ALAMY

torde väcka särskild svensk uppmärksamhet. Kanske kastas där, liksom i breven, också nytt ljus över Smetanas förhållande till pianoeleven Fröjda Benecke (född Gumpert) som kan råta ut diverse frågetecken? Den tredje och avslutande volymen (1862–1883) kommer att innehålla Smetanas dagboksanteckningar från återkomsten till Prag och fram till hans död 1884.

Smetana flyttade till Göteborg från småskurenheten och försörjningsproblem i Prag, liksom sorgen efter förlusten av tre små barn. Lockad av pianistkollegan Alexander Dreyschock, som hade hållit konserter i Göteborg, kom han att tillbringa fem av sina bästa manår i staden, som då knappt hade vuxit utanför vallgravarna.

Anders Carlsson ger en utförlig skildring av Smetanas närvaro i sin avhandling om stadens musikliv på 1800-talet *"Handel och Bacchus eller Händel och Bach?"* (1996). Det var här han skrev han sina första verk i större skala, de Liszt-inspirerade symfoniska dikterna *Wallensteins Lager*, *Richard III* och *Hakon Jarl* (alla uruppförda efter hemkomsten till Prag). Om somrarna återvände han till Böhmen, med undantag för 1858 då han och hans kroniskt lungsjuka hustru Kateřina vistades på Särö ute i havsbandet. Det blev hennes sista sommar. På hemresan våren därpå dog hon i Dresden.

CARLSSON AVLIVAR myten om att Smetana och staden Göteborg skulle ha haft någon större ömsesidig betydelse. Visst vitaliserades musiklivet av att en centraleuropeisk musikpersonlighet av Smetanas kaliber verkade i staden. Han ryckte upp Harmoniska sällskapet med dess blandning av professionella och amatörmusiker, och introducerade dittills mer eller mindre okända verk av kompositörer som Beethoven, Mendelssohn, Schumann och Liszt, till och med Wagner (körer ur *Tannhäuser* och *Lohengrin*), för den provinsiella Göteborgspubliken. Smetana var en omtyckt, och kanske också i viss mån omsusad pianolärare åt stadens borgardöttrar – och visst bibehöll han brevkontakt med några av sina vänner. Men något avgörande inflytande på stadens musikliv hade han inte.

Carlsson avfärdar också myten om att Smetana skulle ha använt sig av "Värmlandsvisan" i *Moldau*, komponerad nästan tretton år efter att han definitivt lämnat Göteborg. Som bland andra författaren Arthur Koestler har visat (i essäsamlingen *Europa, mitt Europa*) är den i själva verket en vandringsmelodi som går tillbaka till italienskt 1600-tal och senare dyker upp i diverse folkmusiksammanhang, inklusive Israels nationalsång.

I Göteborg finns ingen påminnelse i gatubilden om Smetanas närvaro i staden, med undantag för en minnesplatta på husfasaden till en av hans adresser, Stora Nygatan 11. Ingen gata och inget torg har ännu uppkallats till hans minne i staden, som trots allt nog varit mer av "Handel och Bacchus" än "Händel och Bach".

Vid sidan av ett par pianostycken är det *Hakon Jarl* (efter Adam Oehlenschlägers sorgespel) som blivit Smetanas svenska (eller skandinaviska) tribut. Under en konsertresa till Stockholm 1861 klagar han i ett brev till sin andra hustru Bettina över Stockholmsaristokratis ovilja att bjuda in honom i sina salonger – och sin egen dito att därför dedicera *Hakon Jarl* till den svenske kungen (Carl XV).

"Stadens verkliga underbara läge står i gruvlig kontrast till människorna", skriver han vidare. Han hade just tagit del av intrigskvallor från den avgående operakapellmästaren Ignaz Lachner som var i färd med att lämna över dirigentpinnen till August Söderman.

Lockad av nyheterna om en operatävling och den förestående invigningen av Nya Provisoriska teatern återvände Smetana till Prag. Familjen flyttade in i Lažanskýpalatset vid Moldaustranden. I samma hus mitt emot Nationalteatern ligger idag det legendariska *Café Slavia*.

Först 1866 fick han posten som dirigent vid teatern, samma år som han ledde premiären rum på sin första opera *Brandenburgarna i Böhmen* (*Braniboři v Čechách*), som slutgiltigt hade vunnit tävlingen. Operan blev en veritabel framgång (som snart lade sig), men också en

chockartad upplevelse för den konservativa delen av operapubliken med ett på scenen trasproletärt upplopp under ledning av Prags tiggarkung: *"Uhodila naše hodina!"* ("Timman är slagen!")

Trots att *Brandenburgarna i Böhmen* är Smetanas minst spelade opera är den i jämförelse med flera andra operasättares förstagångsoperor (inklusive Verdis och Wagners) ett redan högst personligt verk. Vid krigsslutet 1945 ackompanjerade operan de dåtida brandenburgarnas sorti ur Prag genom att spelas på två teatrar samtidigt.

HÖSTEN 1874 slog dövheten till från den ena dagen till den andra. Beethoven hade haft åtskilliga år på sig för att vänja sig vid sin tilltagande dövhet, men Smetana blev i ett slag helt hänvisad till sin inre hörsel när han under de sista åtta åren med obruten skaparkraft komponerade flera av sina bästa verk, *Má Vlast*, de båda stråkkvartetterna, operorna *Kyssen*, *Hemligheten* och den förvisso inte helt okomplicerade *Djävulsväggen*. Alla till texter av författarinnan Eliška Krasnohorská

som också levererade hans sista operalibretto baserat på Shakespeares *Trettondagsafton*. Av det blev operafragmentet *Viola*.

Kärlekens förnyelse i mogen ålder är ett genomgående tema i dessa sena operor. Smetanas vidsynhet i frågan emanerade tveklöst ur hans egna erfarenheter. Den var ett tema redan i den spirituella salongskomedin *Två änkor*, Smetanas enda fullbordade opera med en icke-tjeckisk förlaga. Änkan Anežka inkapslar teatraliskt sin sorg tills omgivningen, ledd av den levnadsglada änkan Karolina, iscensätter en välgörande komplot. Här har handlingen med dess småborgerliga inramning en internationell potential.

I *Kyssen* återförenas efter diverse komplikationer änkingen och ensamstående pappan Lukáš med sin ungdomskärlek Vendulka. Handlingen är nästan otillätligt enkel, men den genomkomponerade musiken med dess naturstämningar och utbroderade orkesterdräkt ger den ett skimmer som till och med den geniala *Brudköpet* saknar.

Hemligheten, på temat "gammal kärlek rostar aldrig", är iscensatt i en lantlig *Romeo och Julia*-miljö med två släkter i en segdragen fejd. I den komiskt seriöst ambivalenta *Djävulsväggen*, byggd på böhmiska folksagor, intervenerar "djävulen" i topografin genom att styra om floden Moldaus lopp för att sätta ett kloster under vatten. Operan, som anses som Smetanas "svåraste", innehåller hans enskilt mest radikala musiknummer: en skruvad wienervals som för tankarna en bra bit in på 1900-talet. Och nej, det har inte det minsta med hans dövhet att göra.

Sina sista år framlevde Smetana hos dottern Žofie och hennes man i Jabkenice utanför Prag. Den lantliga stillheten där stod i skarp kontrast till storstaden med dess långt ifrån bilagda kulturstrider – och den plågsamma tinnitus som oavbrutet råddebråkade hans inre.

Vid en rekonstruktion av Smetanas grav 1987 gjordes även en omfattande genomgång av de, vad det visade sig, kvicksilverbemängda kvarlevorna. Då kunde slutgiltigt fastslås att tonsättaren hade lidit av syfilis. Ett ödesdigert datum, av Smetana själv nedtecknat som den 12 april 1874, finns angivet i anteckningsböckerna. Den rättsmedicinska expertisen kunde dock inte utesluta att Smetana redan tidigare hade ådragit sig sjukdomen.

Smetana var nationalist och kosmopolit. Hans konstnärliga mission var att lyfta tjeckernas status som musiknation till europeisk nivå. Man kan säga att han lyckades. Den guldålder av tjeckisk musik- och operakultur som infann sig från *Brandenburgarna i Böhmen* 1866 till Janáček's *Döda huset* 1928 saknar motstycke hos något annat folk med motsvarande folkmängd.

För att återgå till Milan Kundera. Hans resonemang om "de egna landsmännen i den svartsjukt bevakande nationella familjen som omedvetet bakbinder sina begåvningar", äger i högsta grad sin giltighet. Det tröliga är dock att Smetana, liksom även Janáček, förmodligen inte skulle ha haft någonting däremot. ✱

ROMARRIKET

Försynens finger

Cicero och Seneca har översatts till svenska. Samtidigt skapar modern teknik möjligheter att läsa antika skrifter som tidigare varit otillgängliga, skriver **Martina Björk**.

”O ATT DET ALDRIG hänt att fuornas stammar fällts till marken av yxor i Pelions lund!”

Cicero (106 f Kr–43 f Kr) sitter i sitt hus utanför Neapolis (nuvarande Neapel) och citerar diktaren Ennius (239 f Kr–169 f Kr), som skrev en romersk variant av Euripides drama *Medea*. Om inte träden fällts hade Jason aldrig byggt den båt som förde honom till Medeas hemstad vid Svarta havets östkust. Då hade han heller aldrig träffat den mordiska kvinnan och inlett en relation med henne. Om fuorna hade fått stå kvar hade aldrig katastrofen behövt inträffa. Så ungefär lyder resonemanget hos tragediförfattarna.

Dumheter, menar Cicero. Om det inte hade vuxit några träd alls i Pelion, hade Jason då sluppit eländet? Inte behöver föregående händelser vara orsaker till det som följer!

Men i antika skönlitterära berättelser ses händelser gärna som delar i en lång orsakskedja. Inte sällan är de ödesbundna. Hur mycket än kung Oidipus hade velat undgå sitt öde hade det inte varit möjligt, eftersom det var förutbestämt att han skulle döda sin far och gifta sig med sin mor.

Bättre att hålla sig till filosofin, verkar den store politikern, advokaten, talaren och författaren Cicero tänka. Filosofin övar förnuftet, håller tankarna klara och ger tröst i en kaotisk tid. I sin skrift *Om ödet* (på latin *De fato*) sammanställer han vad antikens tänkare, i synnerhet stoiker och epikuréer, har att säga om öde, slump, fri vilja och hur händelser står i relation till varandra. Själv väljer han en medelväg mellan stoikernas ödestro och epikuréernas idé om en gudlös värld där slumpen härskar. Texten har nu, tillsammans med *Om försynen* (*De providentia*) av Seneca den yngre (4 f Kr–65 e Kr), utkommit på Bokförlaget Augusti. Översättare är Lars Nyberg, som också har försett texterna med kommentarer och skrivit ett lärt och upplysande förord.

När Cicero författar *Om ödet* år 44 f Kr är det under den mest dramatiska perioden i romersk republik. Inbördeskrig har rasat. Caesar har just mördats. Sedan ett par år tillbaka har Cicero dragit sig undan det politiska livet och vistas på sina olika lantgårdar där han ägnar sig åt studier och för-

fattarskap. En epikuré hade betraktat en sådan självvald reträtt från världens larm som något berömvärt. Detta förhållningssätt stred egentligen mot Ciceros ideal. Han förordade ett aktivt politiskt liv, och skulle också strax, under det sista året av sin levnad, engagera sig politiskt mot Marcus Antonius.

Det är under de här sista åren av hans liv som hans filosofiska skrifter tillkommer. Enligt Cicero sker ämnesvalet i *Om ödet* på uppmaning av vännen Hirtius, som tänks sitta bredvid och lyssna. Hirtius hade deltagit i Caesars fälttåg i Gallien. Han var

Den vise ser olyckor som övningar och möter svårigheter med stoiskt lugn.

den som åtog sig att skriva den avslutande delen av Caesars redogörelser därifrån, *De bello Gallico*. Som den Caesars medarbetare han var, stod han på diktatorns sida i den politiska maktkampen, medan Cicero valde att hålla på Pompejus. Trots olika ståndpunkter behöll Cicero och Hirtius sin vänskap.

ETT PAR MIL därifrån låg Herculaneum, en av de städer som begravdes i aska och pimpsten genom Vesuvius utbrott år 79 e Kr. I Herculaneum låg en enorm fyravåningsvilla, som man tror ägdes av Caesars svärfar Piso. Piso var jämn gammal med Cicero och hade under sin tid som konsul hamnat i konflikt med honom. Cicero var inte sen att angripa Piso offentligt. Talet *In Pisonem*, som hölls i senaten, är ett rent karak-

The Getty Villa i USA, en rekonstruktion av villan i Herculaneum. FOTO: ALAMY

Tegnér som teolog

64 Tommy Olofsson läser Sten Hidal

Det stora i det lilla

66 Torsten Rönnerstrand om Erich Auerbach och Birgitta Holm

En blodig lek

68 Erik Jersenius läser en riddarroman

Den optimala gruppen

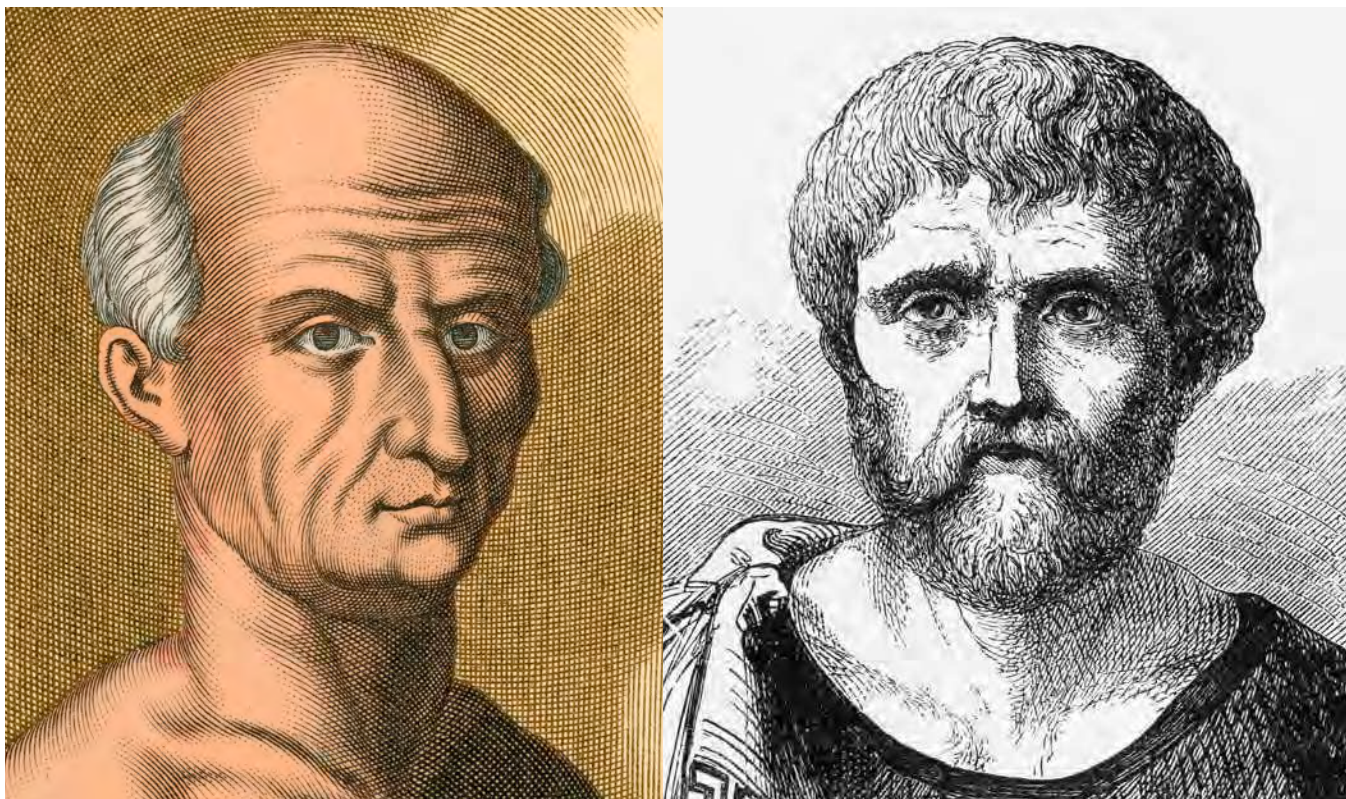
70 Peter Gärdenfors om evolutionära förklaringar till religionerna

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson går på museum i Istanbul

I korthet

71 Jakob Sjövall läser Sándor Márai

Cicero och Seneca.

FOTO: ALAMY

tårsmord. I talet förekommer flera gliringar som gäller Pisos epikureiska intressen. Till skillnad från Cicero var Piso nämligen övertygad epikuré. Pisos filosofiska inriktning märks av hans bibliotek, som till stor del består av epikureisk litteratur.

Under utgrävningar på 1700-talet hittade man cirka 1800 papyrusrullar i villan. Det är en unik och ovärderlig skatt innehållande åtskilliga verk som troligen aldrig har lästs sedan antiken. Problemet är bara att bokrullarna har blivit förkolnade. Varje försök att rulla upp ett papyrusblad riskerar att orsaka skada. Men med ny teknik har man lyckats få fram text utan att behöva röra rullarna. Genombrottet blev en världsnöhet i februari i år. De första meningarna som man lyckades avkoda är hämtade ur en skrift av den romerske epikurén Philodemus (110–35 f Kr).

Tanken svindlar över vad dessa handskriftsdetektiver kommer att gräva fram. Vanligtvis jublar forskarvärlden när ett nytt fragment hittas, men här handlar det om hela verk. Det ser ut att bli gott om arbete framöver för teknologer, arkeologer och filologer. En av de involverade forskarna har uttryckt förhoppning om att få fram något av ovan nämnde Ennius, vars texter annars bara finns bevarade som fragment eller citat, som hos Cicero. Av stoikern Chrysippos (280–207 f Kr), vars idéer diskuteras i *Om ödet*, finns ingenting bevarat åt eftervärlden – men han finns representerad i Pisos bibliotek, bland annat med sitt verk *Om försynen*.

Därmed kommer vi in på Seneca den yngres traktat med samma titel. Att Seneca hade läst Chrysippos kan vi vara någorlunda säkra på, men i vilken utsträckning han hämtade sina tankar från honom, lär vi få veta först när texten har dechiffrerats.

Stoikern Seneca, som nog är mest känd som Neros lärare, tror på ett lagbundet universum med en närvaro av en gudomlig kraft, en *försyn*. Frågan som Seneca besvarar i *Om försynen* är ställd av vännen Lucilius: Varför drabbas goda människor av olyckor om det nu finns en försyn? Senecas svar lyder: Inget ont kan drabba en god människa.

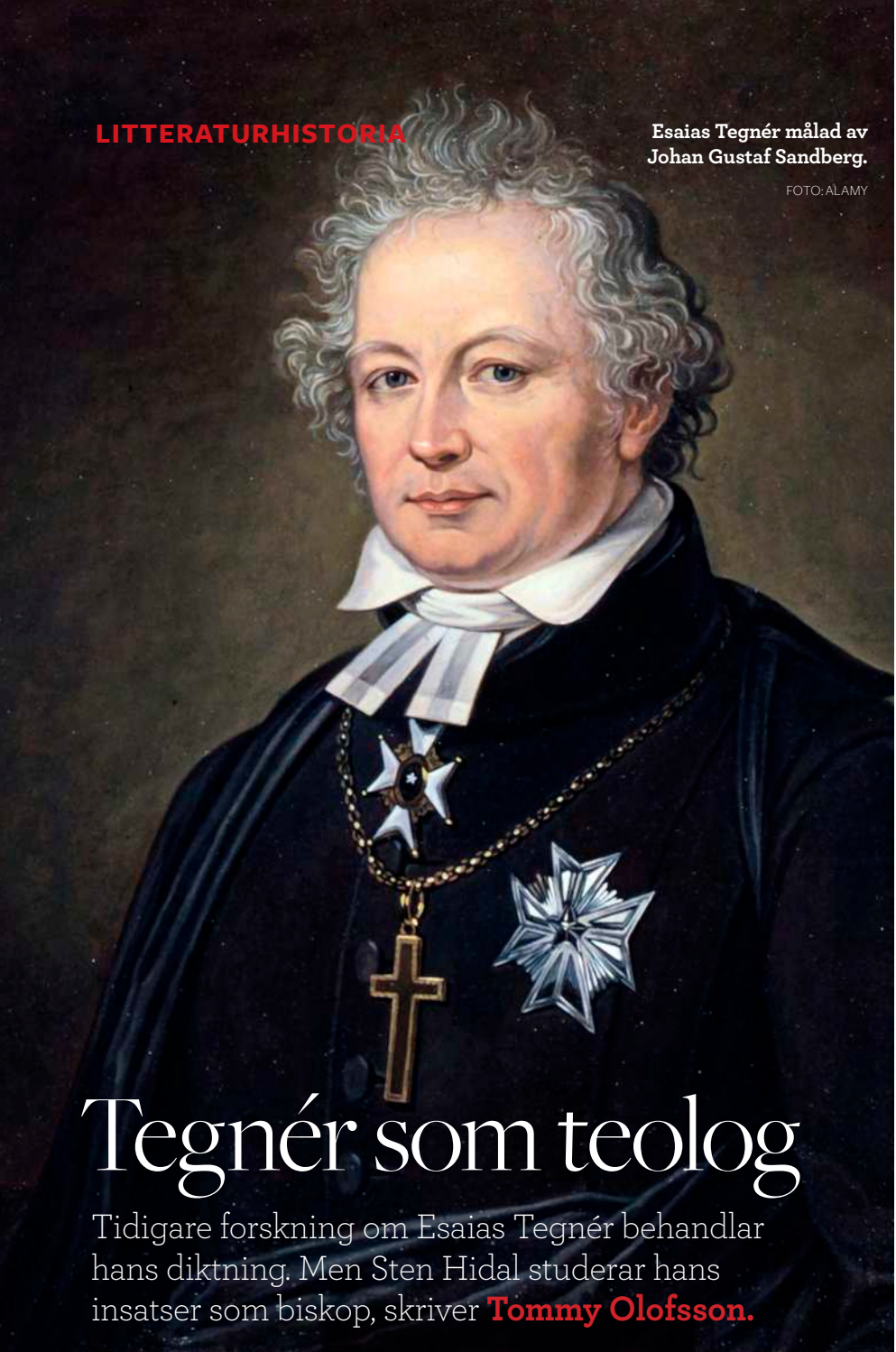
FÖR ATT BLI GOD och vis måste man nämligen utstå motgångar. Den vise ser olyckor som övningar och möter svårigheter med stoiskt lugn. Att människan provas är helt och hållet enligt försynens vilja: människan måste fostras i att uthärda vedermödor. Ödet väljer sina offer bland de tappaste. Det som utmärker en god och tapper man är att han erbjuder sig själv åt ödet.

Försynen representeras av en *deus*. Ordet *deus*, som vanligtvis översätts med ”en gud” eller ”guden” har här översatts med ”Gud”, vilket oundvikligen ger associationer till kristendomens Gud. Vad som ligger till grund för valet vet jag inte, men det är ändå värt att nämna att den stoiska läran har flera beröringspunkter med den kristna. När det gäller prövningar är stoikernas tankegångar nära nog desamma som i kristendomen: de sker av faderlig

omsorg, i en ”gudomlig pedagogik”, som Nyberg uttrycker det. Passande nog läser jag *Om försynen* när det är den första söndagen i fastan, den söndag som har temat ”prövningens stund”. I kyrkan samma dag förkunnas budskapet att Gud prövar människan, att inte ens den mest gudfruktige går fri. Däremot har stoikerna ingen Satan som frestar.

Vulkanutbrottet i Neapelbukten var en fruktansvärd tragedi som drabbade många människor, säkert både onda och goda. Hur är en sådan förödelse möjlig om det finns en försyn? Seneca hade dött fjorton år tidigare och kunde inte kommentera Pompejis och Herculaneums undergång, men i ett av sina brev till Lucilius nämner han jordbävningar och bränder som utplånat hela städer. Alltings öde är att gå under förr eller senare, skriver han. Därför bör man alltid vara beredd på det värsta, på det oväntade, på döden. Vi vet inte något om meningen i det som sker hos den vilja som styr världen. Det bästa vi kan göra är att finna oss i och förbereda oss för att sådant händer.

Det är en ödets ironi att den naturkatastrof som ödelade de antika städerna faktiskt också bevarade dem. Tack vare den, om man får uttrycka sig så, har vi kunskaper om antik romersk kultur som annars skulle ha varit fördolda för oss. Och snart får texter som varit begravda nytt liv. Oavsett om det är ödet eller slumpen som har ordnat det så är det frestande att tänka att en välvilig försyn haft ett finger med i spelet. ✨

Tegnér som teolog

Tidigare forskning om Esaias Tegnér behandlar hans diktning. Men Sten Hidal studerar hans insatser som biskop, skriver **Tommy Olofsson.**

DET ÄR I ÅR 200 år sedan Esaias Tegnér anno 1824 utnämndes till biskop vid Växjö stift och då drog sig tillbaka från den professur i grekiska vid Lunds universitet som han skött med glans under tolv mestadels lyckliga år. Han ägnade sig inte åt språkvetenskap i modern mening utan åt att undervisa i grekiska, huvudsakligen för blivande präster, och åt att skriva lyrik samt hålla bejublade akademiska festtal, allra helst på vers. Merparten av den storvulna poesi han skrev är avsedd att deklameras muntligt från en kateder eller ett altare och inte tänkt för privat bokläsning i hemmets vrå. Detta är viktigt att komma ihåg när man bedömer Tegnér's lyrik och det förklarar en del av dess blankslipade reto-

riska framtoning.

Tegnér föddes och växte upp i Värmland, där hans far var präst. Fadern var smålänning och kom ursprungligen från Tegnaby, ett kort stycke söder om Växjö. Fadern hade tagit familjenamn efter sin hemort, vars namn i sin tur kommer från det fornnordiska ordet "tegn". Enligt de flesta språkhistorikerna lär det ha betytt krigare eller soldat, men betydelsen är omstridd. Hursomhelst har författaren till *Frithiofs saga* stilenligt nog ett fornnordiskt ord i sitt efternamn.

Med publiceringen av *Frithiofs saga* 1825 nådde Tegnér en formidabel framgång. Han blev ryktbar i hela Norden och även i Tyskland. Redan under sin livstid

började han kallas Sveriges nationaldiktare, men hans lyriska produktion efter 1825 är inte särskilt omfattande och även i konstnärligt hänseende skral, i varje fall i jämförelse med den rikhaltiga och himlastormande kreativitet han varit mäktig under de tidiga mannaåren i Lund, fram till 42 års ålder.

Som biskop blev Tegnér också politiskt aktiv i tidens frågor, detta som en av företrädarna för prästerskapet i ständsriksdagen. Istället för att resa med hästdroska i ett par dagar för att hälsa på hos de nära vännerna i Lund blev han nu tvungen att bli dragen i vagn hela den flera dagar långa resan upp till Stockholm, där han ofta vistades under långa perioder och utöver riksdagsarbete ägnade sig åt möten och komplicerade intriger inom Svenska Akademien. Uppenbarligen fick Tegnér så mycket att göra att han sällan hade någon tid över för sin diktning.

VAR DET DÅ VÄRT att bli biskop? Ja, det var det. Lönen som universitetsprofessor var på den tiden usel, så till den grad att han som biskop avsevärt kunde öka sina inkomster. Han tycks aldrig ha tvekat och var för övrigt redan prästvigd för att i Lund med omnejd kunna utöka sin professorslön med kyrkopredikningar då och då.

Hur insatt i kristendomens lära var Tegnér? Var han inte bättre hemmastadd i intrigerna på den grekiska Olympen eller i detaljerna inom fornnordisk asatro? Den som mer inträngande än någon annan har utrett dessa frågor är den lärde Sten Hidal, professor emeritus i bibelvetenskap vid Lunds universitet och sedan många år ordförande i Tegnér'sällskapet. Han har gjort det i en bok som heter *Tegnér och kristendomen* (2020). I den går han igenom predikningar, skoltal, dikter och inte minst brev för att utröna Tegnér's uppfattning i en rad trosfrågor.

Det visar sig att biskopen knappast kan sägas ha haft någon konsekvent eller ens riktigt sammanhängande syn på den kristna läran. Inom teologin var han helt enkelt en sökande livet ut och prövade med friskt mod olika ståndpunkter för att sedan byta ut dem mot andra ståndpunkter. Ju mer han förkovrade sig i sin samtids teologi, desto mer vilsen tycks han ha blivit. "Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta" är ju Tegnér's eget bevingade visdomsord. Och den som följde en sådan princip, vilket Tegnér alltid försökte göra, ställdes inför stora problem vid läsningen av den teologi som var på modet och som han å ämbetets vägnar tyckte sig behöva orientera sig i.

Hidal finner hos Tegnér en uppriktig fromhet, men utöver detta mest bara insatser till att på fullt allvar sätta sig in i de teologiska härklyverier som upp-

Det är i år 200 år sedan Esaias Tegnér anno 1824 utnämndes till biskop vid Växjö stift.

tog hans samtida kolleger. Att diktarens insats som biskop var ansevärd och tog en stor del av hans kraft i anspråk är däremot odiskutabelt. För att i monografisk form visa hur stor del av Tegnér's livsgärning som har sin rot i biskopsåren och hur stor del som härrör ur åren som produktiv diktare och lärare i grekiska i Lund har Sten Hidal nu skrivit en ny bok, *Esaias Tegnér. Skalden och biskopen* (Artos). Titeln säger allt. Här är det fifty-fifty som gäller, så som det enligt Hidal också var i Tegnér's eget liv.

Tidigare levnadstecknare som Fredrik Böök och Algot Werin har ägnat lejonparten av sina biografier åt att skriva om sådant som belyser Tegnér's diktkonst och i någon mån hans brev, men har ägnat sig mindre åt hans gärning som biskop. Hidal eftersträvar att ge de olika delarna av Tegnér's gärning rätt proportioner inom ramen för sin framställning. Det gör han i en behändig och påfallande välskriven bok på ett par hundra sidor, alltså i ett mycket mindre format än Bööks och Werins mastodontiska luntor och fjärran från deras detaljrikedom.

ÄVEN OM TEOLOGIN och kyrkohistorien är Hidal's eget primära kunskapsområde, vinnlägger han sig om att på ett överskådligt sätt presentera Tegnér's diktning. Han skriver fint om "Det eviga", "Flyttfågeln", "Skidbladner", "Skaldens morgonpsalm", "Karl XII" och "Mjältsjukan", dikter som länge ansågs vara omistliga klassiker och uppfattades som odödliga mästerverk. De var obligatorisk läsning på svenska gymnasier i ett hundratal år, men håller numera på att falla i glömska.

Hidal medger att tidens tand har sargat några av dem hårt och att den högröstade patriotismen i exempelvis "Karl XII" numera framstår som endera anstötlig eller skrattretande. Ett utförligt avsnitt ägnar han åt versepöset *Frithiofs saga*, extra intres-

Frithiofs saga illustrerad av Anders Lundquist.

sant eftersom han där försöker urskilja vilka delar av denna sångcykel som han tycker borde kunna te sig medryckande för läsare även i vår tid och vilka han själv dömer ut som stendöda. Hans argument är intressanta att följa, men man kan inte låta bli att undra vad någon litterärt omdömesgill person skulle tycka om ytterligare hundra år, om något alls i detta mästerverk längre kan anses var mästerligt. Många av Tegnér's formuleringar har blivit bevingade ord och finns som sådana med i vårt språk utan att vi ens är medvetna om deras ursprung. Kommer de att kunna flyga ännu om 100 år?

Esaias Tegnér var den förste svenske författare som blev internationellt känd och han var den förste som kom att uppfattas som nationaldiktare, konstaterar

Hidal, som ändå för egen del framhäver breven som den Tegnér-läsning han för egen del helst ägnar sig åt. Till och med Strindberg, som avskydde den

skald som i slutet av 1800-talet uppfattades som svensk nationaldiktare, beundrade Tegnér's brev. De är också något annat med sin spänstiga och temperamentsfulla prosa, med sin elaka humor och sina fyrverkerier av snilleblixtar. Vid det här laget finns Tegnér's brev utgivna i 13

band. Det är den mest omfattande brevsamling som någon svensk författare har lämnat efter sig.

I KAPITLEN om Tegnér's 20 år som biskop i Växjö ser Hidal till att sammanfatta och popularisera de rön om Tegnér's insikter i och synpunkter på den kristna tros läran som han gav ut en monografi om 2020, den första verkligt inträngande specialstudien inom detta område. Men han beskriver också Tegnér's syn på skola och utbildning. Detta helt enkelt därför att det fram till folkskolereformen 1842, då obligatorisk skolplikt infördes i Sverige, faktiskt var biskopen som var ansvarig för skolan i sitt stift. I pedagogiska frågor var biskopen i Växjö mycket mer engagerad än i teologiska, visar Hidal och sammanfattar sina synpunkter i en uttrycksfull formulering. "Skolan var för honom även som biskop det viktigaste; någon djupare uppfattning om ämbetets andliga sida kom han aldrig fram till."

Med stor inspiration ägnade sig Tegnér åt att förbättra skolväsendet i sitt stift. Hans i efterhand mest omtalade kyrkliga insats var rent praktisk. Han lät riva en rad av stiftets medeltida kyrkor för att på deras plats bygga så kallade "Tegnér-lador". Dessa nya kyrkor gjordes rymliga så att kyrkplikten, stadgad i svensk lag, skulle kunna upprätthållas. Det fanns regeringsdirektiv som fastslog att en kyrka skulle kunna rymma minst två tredjedelar av en församlings medlemmar. Nuförtiden är det glest med folk i Tegnér-ladorna. Och hur många läser numera den store skalden, den ende nationaldiktare vi väl någonsin har haft? ✨

Tegnérstatyn i Lund.

FOTO: ALAMY

Birgitta Holm.

FOTO: TT

Det stora i det lilla

Erich Auerbach litteraturhistoriska verk *Mimesis* har haft ett stort inflytande. Bland lärjungarna finns litteraturvetaren Birgitta Holm, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

LITTERATURVETAREN Birgitta Holm har berättat om en läsupplevelse som har varit så hänförande att den kommit att styra hela hennes liv som läsare, lärare och skribent. Upplevelsen orsakades av en bok vars dramatiska tillkomsthistoria vore förtjänt av en egen bok.

Boken påbörjades i 1930-talets turbulenta Tyskland och fullbordades många år senare i andra världskrigets Istanbul. Författaren var en tysk litteraturhistoriker som på grund av sin judiska börd

hade tvingats lämna sin professur i Marburg. Hans namn var Erich Auerbach, och bokens titel var *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländischen Literatur*.

Då *Mimesis* kom ut – i Schweiz 1946 – hade Auerbach lämnat det Europa han en gång älskat för att istället bli amerikansk professor vid Pennsylvania State University. Där blev han snabbt en ryktbar företrädare för den judiska diaspora som under efterkrigstiden bidrog till att

göra USA till en intellektuell och konstnärlig stormakt. Det skulle inte heller dröja länge innan *Mimesis* började väcka den hänförelse som Birgitta Holm vittnar om, då hon i inledningen till boken *Tusen år av ögonblick* (2002) skriver: "Till mina stora läsupplevelser i livet hör Erich Auerbachs *Mimesis*."

HOLMS REAKTION var långt ifrån ovanlig. *Mimesis* har varit en uppenbarelse för generationer av litteratörskare. Påminnelser om det fick vi 1996, då man firade femtioårsminnet av den första upplagan, och 1998 då den utkom i svensk översättning av Ulrika Wallenström med titeln *Mimesis. Verklighetsframställningen i den västerländska litteraturen*.

Sedan dess har *Mimesis* blivit en del av det västerländska kulturarv som boken berättar om. Där om vittnar också böcker som till exempel Daniel Mendelsohns *An*

Odyssey. A Father, a Son, and an Epic (2017), Conny Svenssons *De läste Dante* (2019), Lydia Sandgrens *Samlade verk* (2020) eller Lars Noréns *En dramatikers dagbok* (2020). Andra vittnesmål kom i samband med de välbesökta konferenser, till exempel i Köpenhamn, som man arrangerade 2021 med anledning av att det då var 75 år sedan boken första gången kom ut.

Att Auerbach har blivit en del av kulturarvet har säkert flera skäl. Det viktigaste är nog att han med stilistisk briljans och svåröverträffad sakkunskap målar upp ett vidsträckt panorama över den västerländska litteraturen från Homeros till Virginia Woolf.

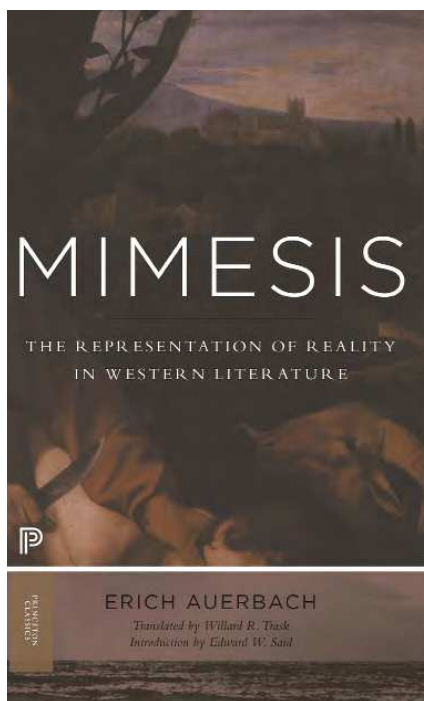
Auerbachs metod var att se det stora i det lilla. Genom närläsning av korta utdrag från representativa författare fick han deras texter att öppna sig mot världen. Utifrån en liten passage ur Boccaccios *Decamerone* kunde han fånga in det centrala i en hel epok utan att för ett ögonblick tappa texten ur sikte.

Metoden var visserligen inte särskilt lätt att kopiera – den krävde djupa kunskaper på vida fält – men det gjordes många spännande försök. ”Att se det stora i det lilla” kunde därför i goda händer bli ett välbehövligt korrektiv till de riktningar inom litteraturvetenskapen som hävdade att man borde ”hålla sig till orden på sidan”.

Men det finns säkert också ett annat skäl till Auerbachs ryktbarhet. Genom sitt sätt att berätta om den västerländska litteraturens historia ville han förse sina läsare med ett motgift mot alla former av fanatism och fundamentalism. Den tolkningsstrategi han utvecklade var nämligen bland mycket annat ett sätt att överbrygga ideologiska motsättningar, först och främst mellan judiskt och kristet men i förlängningen också mellan det sakrala och det sekulära.

HOS AUERBACH fanns alltså mycket att ta till sig för unga lustläsare som inte bara var intresserade av böcker utan också av livet och världen utanför litteraturen. Till de mest mottagliga hörde Birgitta Holm. Den hänförelse hon upplevde, då hon på 1950-talet läste *Mimesis*, har satt otaliga spår i hennes författarskap.

Ett vittnesbörd om det var redan hennes doktorsavhandling, *Gösta Oswald. Hans liv och verk och hans förbindelser med det svenska 40-talet* (1969). Längre fram skulle läsningen av Auerbach bli vägledande för den undersökning av kvinnliga författarskap som blev huvudspåret i hennes fortsatta verksamhet som forskare och essäist. Ännu tydligare blir Auerbachs närvaro i den tidigare nämnda *Tusen år av ögonblick*. Här berättar hon att boken är resultatet av en dröm hon burit med sig ända sedan ungdomen – att skriva en hel

bok som skulle likna *Mimesis*. Dittills hade hon bara tillämpat Auerbachs metod på enstaka författarskap, men nu ville hon liksom mästaren själv skapa ett översiktsverk, där analyserna av de enskilda författarskapen fungerade som avsnitt i en sammanhängande litteraturhistoria. I bokens

*Jag har en dröm
som jag bär med mig
sedan gammalt, en
dröm som kanske
förutsätter just att
få bli gammal.*

inledning skriver hon sålunda:

”Jag har en dröm som jag bär med mig sedan gammalt, en dröm som kanske förutsätter just att få bli gammal. [...] Den starka läsoplevelsen av att läsa Auerbach får färg också av hans metod. Varje kapitel börjar i ett textavsnitt, utifrån vilket de större sammanhangen rullas upp. Litteraturens plats i historien blir synlig. [...] Ingen gör väl honom det efter, men det var min dröm att på mitt sätt få följa honom i spåren. Att på svensk botten undersöka var och hur en ny verklighetsgestaltning tar form.”

REALISERINGEN AV denna dröm blev den hittills mest givande av Holms många böcker. Inspirerad av Auerbach tecknar hon den svenska kvinnolitteraturens historia genom närläsningar av ett antal tidstypiska författarskap. Dit hör bland andra Heliga Birgitta, Agneta

Horn, drottning Kristina, Hedvig Charlotta Nordenflycht, Märta Helena Reenstierna, Anna Maria Lenngren, Fredrika Bremer, Victoria Benedictsson, Ellen Key, Selma Lagerlöf, Elin Wägnér, Maria Sandel, Moa Martinson, Sara Lidman och Birgitta Stenberg.

Auerbachs ande vilar också över Holms nyligen utgivna *Mnemosyne. Nio essäer om skapande* (Ellerströms). För en gångs skull nämner hon honom inte vid namn, men hans metod – att se det stora i det lilla – ligger genomgående till grund för analyserna.

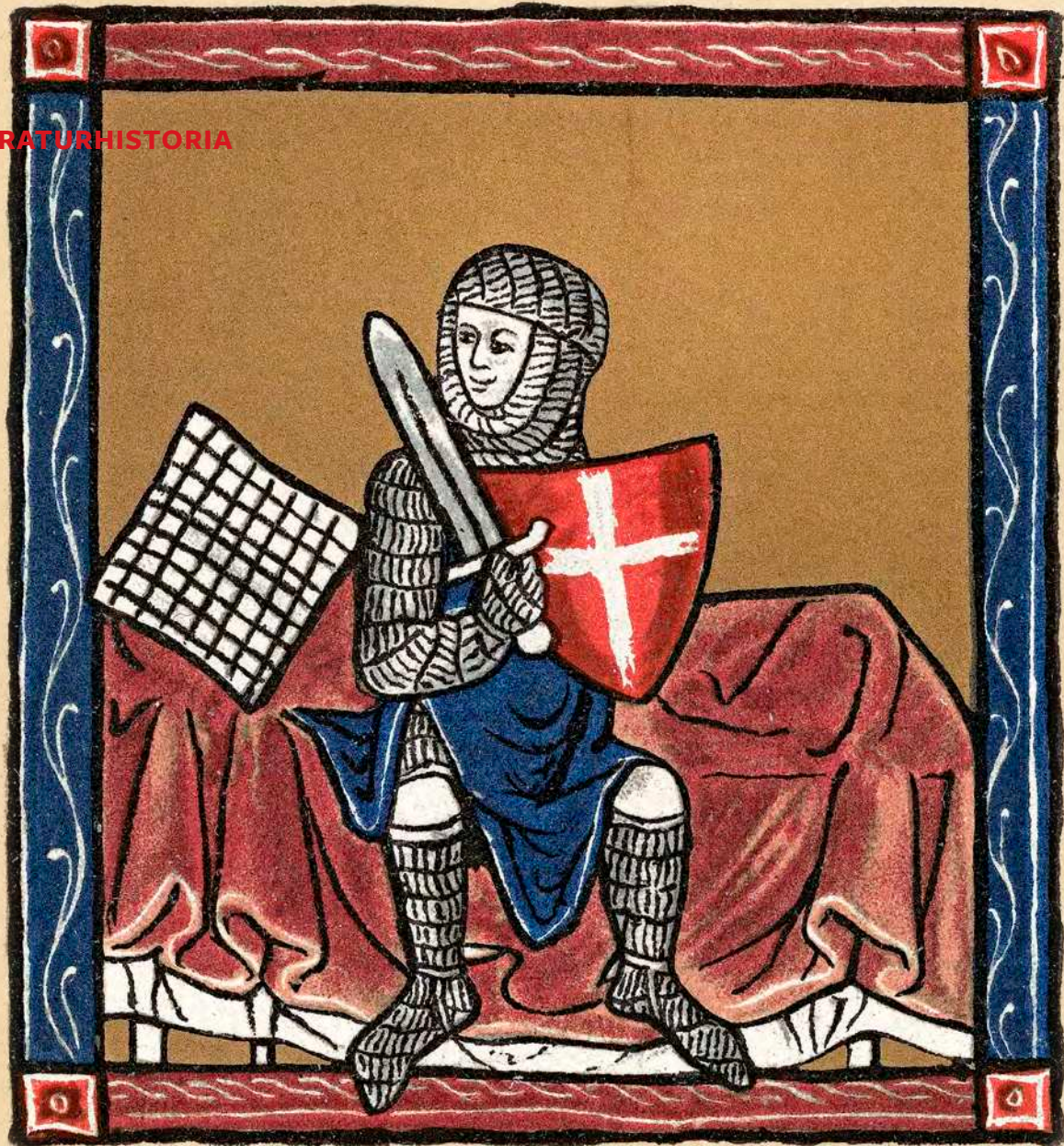
Särskilt tydligt är detta i kapitlet om Christa Wolf, dissidenten i tidigare DDR som på grund av kritik mot kommunistpartiet tidvis hamnade i onåd hos de styrande. I *Mnemosyne* fokuserar Holm på det självbiografiska i Wolfs författarskap, men hon ser det också mot bakgrund av kalla kriget, kärnvapenhotet, Sovjetunionens branta väg mot sönderfall och marknadsliberalismens segertåg i USA och England.

Viljan att se det stora i det lilla manifesterar sig i *Mnemosyne* också på flera andra sätt. Proust, Eliot, Duras, Beckett och Borges tolkas där som delar av en större helhet. De blir till länkar i en kedja som sträcker sig från antiken till vår egen tid.

Men här finns också mer specifika likheter med Auerbach. Exempel får vi i inledningskapitlets jämförelse mellan *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf* och Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*. Här fokuserar Holm på ett tema som hon måste ha mött i *Mimesis* – upplevelsen att befinna sig i en situation där skilda tidsplan möts eller till och med sammansmälter.

Sådana möten är ett återkommande tema hos Auerbach. Ett välkänt exempel hittar vi redan i upptakten till *Mimesis*. Där analyserar han förhållandet mellan de båda tidsplanen i den episod i *Odysseen* där Odysseus gamla amma ska tvätta hans fötter. Plötsligt upptäcker amman det ärr som han många år tidigare fått under en vildsvinsjakt. Denna episod får sin laddning genom en lång tillbakablickande exkurs som börjar med hjälten spädbarnsår och fortsätter till dess han någon gång i övre pojkåren får det bett av vildsvinet som orsakar ärrret. Men ett liknande möte mellan skilda tidsplan diskuteras också i slutkapitlet i *Mimesis*. Där är det inledningen av Virginia Woolfs roman *Mot fyren* som är exemplet.

Viktigast är ändå den vilja till överblick och vidsyn som Holm tagit i arv från Auerbach. I *Mnemosyne* finns ingenting av den närsynthet eller tränga sekterism som stundom hotat att göra litteraturanalysen till ett reservat för lärda specialister eller världsfrånvända skönandar. ✨

Sir Gawain.

FOTO: ALAMY

En blodig lek

Den engelska medeltidsromanen *Gawain och den gröne riddaren* har nu kommit på svenska, skriver **Erik Jersenius**.

I SURA 18:65 i Koranen slår Mose följe med en egendomlig andlig läromästare. Denne genomför tre obegripliga handlingar som profeten lovar att inte ifrågasätta. Han sänker ett skepp med passagerare ombord, slår helt sonika ihjäl en yngling de möter på vägen och lagar en vägg som är på väg att störta in, trots att husets ägare ogästvänligt förvägrat dem mat. Mose bryter löftet och ställer mästaren till svars bara för att förvånat finna att alla de tre handlingarna faktiskt har tjänat Gud.

Vägledaren nämns inte vid namn,

men har identifierats som den omstridde al-Khidr, "Den gröne". Han förekommer i haditherna (sedelärande berättelser om Muhammed) och beskrivs ömsom som profet, helgon och till och med ängel. Ofta uppträder al-Khidr som en persisk motsvarighet till profeten Elia och påminner om mytiska figurer i äldre religioner som den Noaklike Utnapishtim ("Den som funnit livet") i den mesopotamiska Gilgamesh-eposet.

al-Khidr kan vara en av förebilderna till den gåtfulle gröne riddare som gör entré i

den engelska riddarromanen *Sir Gawain and the Green Knight* från slutet av 1300-talet, för att sedan återvända i olika skepnader i de yngre Artursagorna. Motivet tros ha spridits i Europa genom korstågen. En spansk grön riddare dyker upp i legenderna om sultanen Saladin och hans kamp mot de kristna korsfararna. Balian av Ibelin, som ledde det kristna försvaret av Jerusalem när staden föll i muslimernas händer 1187, hävdade att just en uppseendeväckande grönkädd spansk riddare stridit vid hans sida.

ENLIGT J R R TOLKIEN är *Sir Gawain and the Green Knight* den mest sammansatta och svårtydda av myterna om Artur och hans riddare. Tolkiens vän och kollega C S Lewis

fann den gröne riddaren både levande och skrämmande gåtfull, så god som någon av världslitteraturens mest framträdande karaktärer.

I *Sir Gawain and the Green Knight* rider han objuden in i Camelots hovsal mitt under julfestligheterna, en enorm gestalt, helt grön, till både hud och rustning. Han bjuder in de tappra riddarna av runda bordet till en blodig lek. Den som vågar ska få hugga honom med hans yxa. Villkoret är att han själv får slå tillbaka om ett år och en dag. Den som antar utmaningen får behålla vapnet.

När ingen av hans män träder fram är Artur på väg att göra det själv, men hans unge systerson Gawain vill provas som riddare och ber om att få slå i morbroderns ställe. Den gröne jätten böjer sig ner och Gawain hugger huvudet av honom. Men riddaren faller inte ihop utan plockar istället upp sin skalle. Han påminner Gawain om att han om drygt ett år ska söka upp honom i hans gröna kapell. Yxan hängs upp på väggen som en trofé. Artur och resten av hovet tar förvånansvärt lätt på det som hänt, men för den unge riddaren väntar nu en andlig hjälteresa och en fruktansvärd prövning.

Verket är skrivet av en okänd men uppenbart litterärt och teologiskt bevärd författare. Nu har det översatts till svenska av förläggaren Mårten Ericson som *Gawain och den gröne riddaren* (Bokförlaget Augusti). Ericson lyckas göra blandningen av anglosaxiska, gammal engelska och franska och till och med lite fornordiska tillgänglig för oss i en böljande poetisk modern svensk språkräkt.

Den kärleksranke Gawains dygd provas i olika frestelser, både av kvinnans list och den rena dödsskräcken. Riddartradi-

tionen, med både romerskt och germanskt ursprung, når sin fulländning genom kristendomen. I *Gawain och den gröne riddaren* möter vi den under dess höjdpunkt med en rik hovkultur som centrum för dess civilisation, även om berättelsen utspelar sig många århundraden tillbaka i tiden.

Artur omnämns först i walesiska *Historia Brittonum* från 800-talet som en fyra sekler äldre härförare för britannerna (de kelter som bebott ön sedan åtminstone 3 000 år) i kampen mot de invaderande anglosaxarna. Det finns inga belägg för att den mytiske Artur funnits, men under medeltiden växer en flora av berättelse om honom fram som framförallt skrivs av franska normandiska författare – anglosaxarna är av begripliga skäl då inte lika fascinerade av en keltisk sagokung.

GAWAIN SJÄLV PÅMINNER OM hjälten Cú Chulainn i keltisk (irländsk) mytologi, som efter känt mönster är han född av en jungfru och är en son till gudakonungen Lugh. Gawain är son till Lot (en walesisk variant av Lugh), Orkneyöarnas kung och en av riddarna kring det runda bordet. Cú Chulainn blir också inbjuden i en "hals-huggningslek" av den övernaturlige krigaren Cú Roí.

Gawain är samtidigt en kristen idealrid-dare, hans sköld pryds av Jesu och jungfru Marias anleten i ett pentagram likt den som den bibliske kung Salomo fick av ärke-ängeln Mikael för att skydda sig mot demoner.

Den gröne riddaren representerar naturen. Han är lika kaotisk, laglös, rå och likgiltig, han utgör ett hot mot Camelots civilisation. För medeltidens människor var inte naturen någon romantiserad plats för kontemplation och återhämtning, tvärtom är det något man är i ständig kamp med. De våld-samma händelser som utspelar sig under hovets julfest är helt i strid med ridderliga och kristna seder.

Gawain söker den gröne riddarens kapell (som mer påminner om en hem-sökt hednisk kultplats och i själva verket är en port till hel-vetet) i västra Midlands, trakten mellan England och Wales.

Den gröne riddaren har ibland tolkats som fan själv, men en lustig detalj är att hans yxa är dansk.

Det är ett gränsland mellan civilisation och barbari, kristendom och hedendom, en plats befolkad av trolska väsen. Den yttre resan Gawain gör för att möta döden är en kamp för att sätta sin tro på prov och övervinna sin inre mänskliga natur, böjelse och rädslan, och bli en sann kristen.

Romanen speglar tidens gång och årstidernas växlingar. Den tar sin början på nyårs-afton, Gawain ger sig ut på sin resa under all-helgonahelgen och möter sitt öde på nyårs-dagen. Det här kan läsas som världens förfall i riktning mot domedagen, den gängse tids-uppfattningen under medeltiden. De starkt romerskt influerade britannernas nämns i romanen som härrörande från Troja och redan där förstår vi att denna uråldriga kultur som Artur representerar är på upp-hållningen.

Grönt är en hednisk färg, i engelsk folk-tro symboliserar den fertilitet och födsel, liksom människans amorösa begär, i kel-tisk mytologi står den för olycka och död. Därför har grönt också förknippats med andeväsen och troldom, liksom ungdomens flyktighet och ålderdomens förfall. Samtidigt är "den gröne mannen" ett motiv som dyker upp i engelsk och fransk bildkonst (inte minst i kyrkor) under medeltiden, en växtliknande människa som tros vara en gammal hednisk bild för våren och pånyttfödelse, men som inte sällan framstår som ett slags Kristus-gestalt. Likt de andra Artursagorna inte-grerar romanen det hedniska i det kristna, på det vis som kristendomen framgångs-rikt spreds genom Europa.

Den gröne riddaren har ibland tolkats som fan själv, men en lustig detalj är att hans yxa är dansk. Det understryker hans främlingskap och förbinder honom med de danska vikingar som först 400 år efter Arturs förmodade död invaderade Eng-land.

Gawains resa handlar om att Kristus-lik omvandla förödmjukande och död till en triumf. Han genomgår syndafallets process och mänsklighetens frälsning från Adams frestelse i Edens lustgård till Jesu död och uppståndelse på Golgata.

Den som fortfarande lever i villfarelsen att medeltiden var en oupplyst tid kan genom *Gawain och den gröne riddaren* resa i tiden till den andligt frodiga kristna högkultur som idag kan göra oss gröna av avund. ✨

Kung Artur och riddarna.

Gudstjänst i Röke kyrka.

FOTO: DAVID CASTOR/WIKIMEDIA

Den optimala gruppen

I en ny bok försöker Robin Dunbar ge en evolutionär förklaring till religionerna, skriver **Peter Gärdenfors**.

RELIGION ÄR ETT universellt mänskligt fenomen. I alla kulturer finns skapelsemyter om olika andliga väsen som är orsaker till liv och död, till universums uppkomst och till många naturfenomen.

Vetenskapen har inte låtit religionen vara i fred. Det finns flera sociologiska teorier om vilken roll som religion har i ett samhälle – bland de mest kända är Webers och Durkheims. Eftersom de religiösa fenomenen är universellt mänskliga bör de kunna förklaras evolutionärt. Kärnproblemet blir att identifiera den överlevnadsfördel som religionen bidrar med. Psykologen Robin Dunbar tar sig an problemet i boken *Om religionernas uppkomst* (översättning Lisa Sjösten, Fri tanke).

Man kan skilja mellan fem olika typer av evolutionära förklaringar av religion: som en tidig form av vetenskap, som hälsofrämjande, som en metod att öka sammanhållningen i ett samhälle, som ett sätt att stödja samar-

bete och som en mekanism för politisk makt. Dunbar argumenterar för att funktionen att stödja sammanhållningen är det som ger den bästa förklaringen till religionens uppkomst, men han ser också att de andra funktionerna kan bidra.

Tesen om att religionen ökar sammanhållning är inte unik. Brian Sloan Wilson argumenterar i boken *Darwin's Cathedral* (2002) för att religion höjer överlevnadschanserna hos en grupp människor genom att öka samarbetet mellan dem. Religiositetens mekanis-

Man har kunnat visa att det finns en korrelation mellan inlevelseförmåga och religiositet.

mer gör att små samhällen kan fungera som självorganiserande system som inte behöver andra lagar. Ritualer fyller en viktig funktion som påminnelser om vad som håller en grupp samman. Dunbar ägnar ett kapitel åt dem och noterar bland annat att ritualer kan frisätta endorfiner, vilket är en neuropsykologisk mekanism som stärker sammanhållning.

Robin Dunbar har energiskt argumenterat för att det finns en "naturlig" storlek på mänskliga grupper, och detta ligger bakom uttrycket "Dunbar's number". I ett samhälle med 150 personer kan man organisera avancerade sociala interaktioner, men fortfarande hålla reda på alla individer i gruppen. Dunbar påstår att detta är en optimal storlek på en församling. Han använder talet också för att förklara varför religioner har en tendens att splittras i sekter. Han ger otaliga historiska exempel på splittringar. Men det finns kyrkor, exempelvis den katolska, som har bevarats som en enhet trots ett väldigt stort antal medlemmar. Hans teori är inte heltäckande.

FOKUS I DEN NYA boken ligger på socialpsykologi, vilket är naturligt med tanke på Dunbars tidigare forskning. Men en teori om religionernas uppkomst måste också säga något om individernas religiösa upplevelser. Dunbar säger att vi vill tro på en transcendent värld, såsom den dyker upp i drömmar och i förändrade medvetandetillstånd. Han ägnar ett kapitel åt varför man inom så många kulturer strävar efter att försätta sig i trans – som en del av vad han kallar "det mystiska perspektivet". Dunbar säger att denna strävan efter det mystiska kan vara en exaptation – det vill säga en biologisk funktion som utvecklats ur det mänskliga medvetandets sätt att fungera – men utvecklar tyvärr inte denna idé.

En originell idé i boken är att Dunbar argumenterar för att religiösa föreställningar förutsätter en relativt avancerad inlevelseförmåga, det som på engelska kallas "theory of mind". Man har kunnat visa att det finns en korrelation mellan inlevelseförmåga och religiositet. Detta kan förklara varför kvinnor i genomsnitt är mer religiösa än män och varför personer med autism inte är benägna att tro på en gud.

En annan faktor är att människan har en betydligt rikare föreställning om framtiden än andra djur. Det samarbete som enligt honom ger religionen överlevnadsvärde förutsätter att människorna kan dela visioner om framtiden – ofta även visioner om evigheten. Filosofen Friedrich Schleiermacher (som Dunbar tyvärr inte tar upp) föregrep detta när han skrev att religion bygger på människans "sinne och smak för det oändliga".

Sammanfattningsvis presenterar Dunbar en intressant och välskriven översikt av forskningen om vad som kan ligga bakom religioners uppkomst, men jag finner inte hans teser särskilt banbrytande. ✨

Istanbuls öga

MODERNA MUSEET i Istanbul ligger vackert vid en fashionabel strandpromenad längs Bosporen. I ingången till strandområdet finns den allestädes närvarande säkerhetskontrollen med väskröntgen.

Kanske är det ett uttryck för en oroväckande trötthet i mig, men de stora metropolerna känns alltmer likartade.

Till och med i Shanghai tyckte jag snart att allt var samma-samma H&M-blink och Starbucksslurp som i London, New York och Paris. Men så skymtade jag en klunga skabbigare hus i slutet av kvarteret. Där fanns ett fik som var mer i min smak: stråtak, finurliga deviser på griffeltavlor, The Cure i högtalarna. Först när jag satt och drack mitt kaffe i mormorskopp insåg jag att även såna här minutiöst "alternativa" fik finns i alla metropoler. Och är i stort sett lika utbytbara som Starbucks.

Jag har löst biljett till moderna museer i många städer, och bland besökarna finns vissa konstellationer som återkommer med en vemodig regelbundenhet.

Vi har skolklassen med elever i tolvårsåldern som vallas runt av sin tappra (och alltid kvinnliga) lärare. Barnen rör sig storögt mellan alla varianter på geten med bildäcket runt magen. Ett stråk av uppgivenhet kan anas i deras ansikten, som om de just insett att det här hör vuxenlivet till, och det är inte sista gången vi kommer att träda in i en spegellabyrint med lila strålkastare, eller stå framför ett hundratal pingisbollar i snören som arrangerats så att det ska forma planeten Jorden.

Läraren vill förmedla: det här är också konst, förstår ni.

Och hos barnen stiger paniken för varje get och pingisboll.

En annan hjärtskärande konstellation är tjugoplusparet som har kommit till stadiet när de kopulerat sig hyggligt mätta, och de har träffat varandras föräldrar och godkänts av dem och pratat lite löst om att flytta ihop.

Nu har hon överrumplat honom med förslaget att de ska gå på Moderna museet, och han är ännu inte tillräckligt trygg i relationen för att säga att han hellre stannar i soffan och ser sammandraget av gårdagens omgång i allturkiskan, och han kommer förmodligen aldrig att bli det heller. Men det vet han inte än. Så han lommar pliktskyldigt bredvid sin flickvän och dröjer exakt lika länge vid getterna och pingisbollarna som hon, och när jag ser hur desperat han famlar efter något "djupt" att säga vill jag gå fram och omfamna honom och säga: välkommen till vuxenlivet, polarn.

Men så: på väg mot utgången skymtar jag några fotografier i en sal.

Fårade män drar kärror lastade med vattenmeloner. En gestalt balanserar på ett ankare som hänger från ett fartyg. Daglönare sitter hopsjunkna på trottoaren och väntar på påhugg. Två vänner vilar i gräset utanför en ruin, den ene knäpper på sin saz (långhalsad luta).

Bilderna är från femtio- och sextiotial. Jag känner igen miljöerna från mina strövtåg genom Istanbuls gränder, och det är samma slit nu som då, samma skiftet mellan sol och regn, mellan arbete och fritid, mellan umgänge och ensamhet. Och när jag rör mig mellan bilderna vet jag att när jag lämnar museet och börjar knoga uppför backen mot hotellet, då kommer staden att ha ytterligare ett lager.

Fotografen heter Ara Güler. Han dog 2018, 90 år gammal. Han började som korrespondent för *Time Life*, hängde med Henri Cartier-Bresson och Marc Riboud och kom att kallas "Istanbuls öga".

Alla länder har sin Ara Güler: skäggiga män med milda ögon som har världen som arbetsfält och tagit konstfulla porträtt av sin tids celebriteter.

Men det gör honom inte sämre.

På vägen ut möter jag nya tjugopluspar, men nu vill jag gå fram till de olyckliga unga männen och säga tappa inte modet – du kan bli glatt överraskad förr än du anar. ✨

I korthet Márais kärlek till böckerna

När Sándor Márai (1900–1989) började skriva dagbok 1943 var han en uppburen författare i besittning av ett älskat bibliotek med 5 000 volymer i sin våning i Budapest. När han fem år senare lämnade Ungern hade han med sig fem böcker i väskan: Goethes *Italienska resa*, Stendhals *Italienska berättelser*, Homeros *Odysséen*, Marcus Aurelius *Självbeträktelser* samt en liten volym poesi av den ungerske författaren Árpád Tóth. Han hade inte bara förlorat nästan alla sina böcker utan också sin inkomst och stora delar av sin familj.

Nyligen gavs den tredje och sista delen av Márais dagböcker ut i fransk översättning, *Journal. Les années d'exil 1968–1989* (Albin Michel). Ungefär samtidigt kom också del två ut i en billig pocketupplaga (den första delen finns redan i pocket sedan några år). Det är en välgärning. Dessvärre finns dagböckerna varken i engelsk eller svensk översättning (med undantag för åren 1984–1989).

Läsningen och kärleken till böcker som genomstrålar hela detta storverk är i sig skäl nog att ta sig an dagböckerna: Márai var en uppmärksam läsare som ständigt återkom till den västerländska litteraturens klassiker.

Men dagböckerna är också mycket mer. Inte minst bildar de en lika intim som episk historieskildring av en stor del av 1900-talet: Márai genomlevde på nära håll andra världskriget, flera regimskiften i sitt hemland, och därefter ett liv i exil i Italien och USA. Han var i lika mån miss-tänkliggjord av ytterhögern som av extremvänstern. Själv definierade han sig som borgerlig och som europé, han var en individualist med kritisk blick.

En av hans hjältar var renässanshumanisten Erasmus, som av sina samtida anklagades för feighet när han vägrade välja sida mellan katolicismen och protestantismen. Men, skriver Márai, inget hade varit lättare för honom än att välja sida: hade han till exempel ställt sig på påvens hade han belönats med en kardinalshatt och lantegendomar. "Men den 'fege' Erasmus tillhörde aldrig något parti, just för att han var humanist och visste att ett parti alltid är ett svek mot helheten, att en fraktion alltid förblir en fraktion och det kränker själens frihet."

Det är ord som kunde beskriva Márai själv. ✨

Jakob Sjövall

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Martin Lagerholm romantiserar; **Helena Granström** räknar bakifrån; **Blanche Sande** blir krismedveten; **Erik W Larsson** sukter efter magrutor; **Svend Dahl** går i Chicagoskolan; **Pär Cassel** Kinabevakar på nytt sätt; **Lars Åke Augustsson** konfronterar stora frågor; **Andreas Åkerlund** bevittnar en nation komma till världen; **Mats O Svensson** rehabiliterar en förbigången.

En man för alla tider

Kitschig eller sublim? Den omstridde målaren Caspar David Friedrich glömdes snabbt efter sin död men efter återupptäckten många decennier senare vill många se honom som sin egen. Martin Lagerholm uppmärksammar en romantikers 250-årsjubileum med hjälp av nya böcker.

Caspar David Friedrich/
*Vandraren över dim-
havet*: Men det är förmod-
ligen inte Strindberg.

FOTO: ALAMY

Är det inte Strindberg som står där? Jag har fortfarande svårt att släppa min första spontana reaktion vid betraktandet av den tyske romantikern Caspar David Friedrichs berömda målning *Vandraren över dimhavet*. Har det möjligen med det lätt rufsiga håret att göra, måhända också med den avbildades självmedvetna hållning där han sturskt och ryggvänd (som så ofta hos Friedrich) står och tittar ut över dimhöljda bergstoppar från sitt klippkrön?

Men nej, konstverket är från 1818, tre decennier innan den svenske titanen föddes, så tänkbara modeller får man söka på annat håll. Goethe, har man föreslagit, vilket i ärlighetens namn inte alls verkar sannolikt. Motivet har alltför zarathustrisk associationer för att riktigt överensstämma med det jordbundna geheimerådet i Weimar, varför Nietzsche – Strindbergs brevkompis, om än även han ofödd

vid koncipierandet av konstverket – kanske vore ett mer träffande förslag. Det troligaste är väl dock att Friedrich haft en namnlös figur i åtanke; en mer emblematisk gestalt försjunken i romantikens besjälade natur.

Är motivet och utförandet, här som i konstnärens övriga verk, emellertid kitschigt eller sublimt? Om detta har det tvistats i två sekler, och för oss idag är det svårt att riktigt greppa det faktum att Friedrich (1774–1840) – den romantiske konstnären par excellence, som gav det tyska folket nya och djupare innebörder av den vackra glosan *Sehnsucht* (längtan, begär, önskan) – kort efter sin död föll i glömska, och hans vördnadsbjudande verk med honom. I närmare ett halvt århundrade stod hans målningar övergivna och bortglömda i skrubbar och på dammiga vindar runt om i Europa. Det är först närmare sekelskiftet som Friedrichs konstgärning åter upptäcktes, och sedan dess har det inte varit någon hejd på berg och dal-banan av divergerande omdömen om hans konst. Nazisterna älskade

honom och hans anslående återgivning- ar av storslagna landskap, även om hans målningar kanske präglades av lite väl mycket melankoli och vek självförsjunkenhet för att på allvar uppbära det sant germanska kulturarvet.

Att Friedrich togs till nåder under just naziståren resulterade däremot inte i något gynnsamt öde för hans målningar och teckningar, åtminstone inte rent materiellt. Tvärtom. Efter modell av det lika olycksdrabbade Crystal Palace i London brann det väldiga Glaspalatset i Münchens gamla botaniska trädgård ner till grunden 1931. I den spektakulära byggnaden visades vid tidpunkten en nyli- gen öppnad utställning med över hundra målningar av de tyska romantikerna, från Caspar David Friedrich till Moritz von Schwind. En dryg handfull av den förstnämndes verk, inklusive två av han egna personliga favoriter, uppslukades av elden. Och tolv år senare, under ett brittiskt flyganfall mot Leipzig 1943, betalade Friedrichs konst ännu ett dyrt pris för nationalsocialisternas romantiska svärmeri. En stor landskapsmålning brann upp, liksom ett flertal teckningar med naturmotiv från Rügen och den sachsiska bergskedjan Elbsandsteingebirge, två av konstnärens älsklingsplatser.

Att de nazistiska potentaterna fick upp ögonen för Friedrich hade också att göra med att han hade närt ett avgrunds- djupt hat mot Napoleon och dennes erö- ringskrig runt om i Europa i början av 1800-talet. När franska soldater i mars 1813 besatte Friedrichs hemstad Dres- den, flydde han. Den franske kejsaren var i konstnärens ögon djävulen inkar- nerad, en apokalyptisk ryttare som med sina fälttåg, kanonader och allmänna larm ödelade den vackra tyska naturen, Friedrichs själva näringsfång. Som andlig moteld förfäktade han, förutom sin dju- pa kristna tro, idén om ett enat och åter- fött Tyskland.

Som från ingenstans hade den frid- samme målaren blivit en brinnande patriot som lidelsefullt försvarade idén om en germansk-luthersk-nordisk kul- tursfär mot det antikristliga Frankrike. Ljuv musik för nasseöron och verknings- fullt bränsle åt planerna på att en gång för alla, 130 år senare, hämnas på fransosen med anfall och ockupation. Och hurra för Friedrichs ”tyska innerlighet”!

Lyckligtvis upphörde den udda konst- närens chauvinistiska spasmer tämligen omgående, efter det att preussiska och ryska trupper ett drygt halvår senare hade fördrivit de franska inkräktarna. Så kunde konstnären i lugn och ro åter bege sig ut i naturen på jakt efter nya blickfångan- de motiv.

Erövraren Napoleon:
I Friedrichs ögon
djävulen själv.

Caspar David Friedrich/Självporträtt: En enstöring.

FOTO: ALAMY

Det blåste helt andra vindar i det delade Tyskland några decennier senare. Medelst semantiska kullerbyttor i den ideologiska fraseologins tjänst försökte såväl radikala vänsterintellektuella i väst som kulturpolitiska pampar i DDR tillrättalägga Friedrichs gärning och tolka hans motiv som ett föregripande av den socialistiska konstdoktrinen. Dessutom hade ju mästaren trots allt bott i *östra* Tyskland under hela sitt liv!

J a, varje tid upptäcker – och uppfinner – sin egen Caspar David Friedrich, inte sällan för sina egna syften och behov. Det enda som tycks förena de olika ”kapningsförsöken” är deras fullständiga brist på verkligt konstantintresse. För närvarande tycks Friedrich dock vara tämligen fredad från alltför politiserade uttydningar. Hur det än må vara med diskrepansen mellan olika konstfraktioners förhållande till hans verk, är det inte många större konstmuseer och konsthallar runtom i västvärlden som har glömt eller negligerat årets nyligen påbörjade jubileumsår – 250 år sedan Friedrichs födelse – och omfattande utställningar kommer att visas i städer som Hamburg och Greifswald, Dresden och Weimar, Berlin och

”Att de nazistiska potentaterna fick upp ögonen för Friedrich hade också att göra med att han hade närt ett avgrundsdjupt hat mot Napoleon och dennes erövringskrig.”

New York.

Allt började i den obetydliga lilla hamn- och handelsstaden Greifswald, ännu en liten tid tillhörande Svenska Pommern. Här föddes alltså Friedrich 1774, och bortsett från att modern dog redan när pojken var sju år, tycks uppväxten ha varit trygg och utan alltför dramatiska eller traumatiska händelser. Relationen mellan den strängt pietistiske men uppenbarligen också ömsin-

te fadern och

Caspar David och dennes många syskon var huvudsakligen god. Fadern drev ett tvålkokeri och ljusstöperi som de andra sönerna så småningom övertog. Men konstnären in spe var tidigt mer intresserad av att med penna och block vandra omkring i nejderna.

Han ville bli konstnär, och efter visst muttrande motstånd gav fadern inte bara med sig utan rentav bekostade sonens studier vid det än idag existerande Det Kongelige Danske Kunstakademi i Köpenhamn, som på Friedrichs tid hörde till norra Europas främsta konstskolor. Här skulle den unge kandidaten, 20 år gammal, ägna sig åt fyra års studier. Från den här tidiga utlandsperioden finns en del bevarade teckningar och laveringar, särskilt med park- och naturmotiv från Köpenhamn med omnejd. Redan här skymtar hans förkärlek för ruinmotiv fram, liksom något slags estetisk programförklaring hos den löftesrike studenten, och som snarare liknar ett utkast till vad som skulle kunna utgöra den romantiska konstströmningens första tongivande manifest: ”Det är inte den trogna återgivningen av luft, vatten, berg och träd som är bildkonstnärens uppgift, utan att återspegla sin själ, sina sinnesintryck i verket.”

Halvtannat sekel senare skulle en helt annan typ av konstnär, Pablo Picasso, följa ett liknande yttrande: ”Det är inte trädet som skall avbildas, utan känslan av trädet.”

Bland det flertal böcker som med anledning av jubileumsåret kommit ut det senaste halvåret hör den rikligt färgglustrerade lilla introduktionsboken *Auf den Spuren von Caspar David Friedrich* av det renommerade veckomagasinet *Die Zeits* mångårige konstkritiker Gottfried Sello. Trots det blygsamma formatet presenterar han här konstnären i helfigur, med initierade kommentarer om såväl liv som verk.

Kort efter hemkomsten från Danmark lämnade Friedrich åter familjen och den lilla trånga hemstaden Greifswald, där utsikterna till en konstnärskarriär var obefintliga. Istället drog han vidare till den arkitektoniska juvelen Dresden – ”Tysklands Florens”, enligt den samtida filosofen Johann Gottfried Herder – dit många och långväga besökare också tog sig, lockade inte minst av stadens grandiosa konstsamlingar.

Redan året efter ankomsten deltog Friedrich i den återkommande och vid tiden uppmärksammade Dresdner Akademische Kunstausstellung. Han började så smått göra sig ett namn i konstnärskretsarna, vilket också bidrog till att han stannade kvar i staden livet ut. Samtidigt sågs han av sina samtida som något av en kuf, som gärna höll sig för sig själv och av många uppfattades som trumpen och vräng. Sello beskriver för sin del hans fysionomi som en blandning av spefullhet och svärmod, ”som sprungen ur en roman av E T A Hoffmann eller Ludwig Tieck”.

O m man ett ögonblick betänker i vilken tid och på vilken plats Friedrich levde och verkade, svindlar det nästan till vid anblicken av alla de prominenta namn som i den romantiska konstens, litteraturens och filosofins tjänst kom att prägla såväl sin samtid som eftervärld med sina skapelser och idéer. Under 1700-talets sista år skrevs många av den tyska förromantikens främsta verk av namn som Novalis, Schelling, Tieck, Fichte, Hölderlin och bröderna Schlegel. Men Friedrich vara bara flyktigt bekant med och överhuvudtaget inte involverad i de här huvudsakligen litterära kretsarna. I hans brev och efterlämnade anteckningar finns så gott som inga yttranden om litteratur, och det enda man bevisligen vet är att han vid något tillfälle träffade och samtalade med Tieck.

I övrigt, om alls, höll han sig till sina målarkolleger, men utan att ingå i några bildkonstnärliga fraktioner. I grunden var >>

han en enstöring som trivdes bäst på egen hand, med penna och ritblock vid havet, i skogen och i bergen. Vid enstaka tillfällen greppade han ändå skrivpennan, och i en kort prosaisk "dikt" beskriver han sin egen skygga och lätt misantropiska karaktär på följande finurliga, om än metriskt klumpiga, vis:

*Ni kallar mig
människofrämde
Eftersom jag undviker
sällskap.
Ni misstar er,
Jag älskar henne.
Men för att inte
människan hata,
Jag umgänget
måste rata.*

Humor och självinsikt på sex otympliga rader!

På Friedrichs tid, i början av 1800-talet, var det betydligt svårare än vid slutet av seklet att sälja sina konstverk. Konsthandlar och gallerier var sällsynta, varför privata köpare och mecenater var viktiga figurer i det konstnärliga kretsloppet. Och även om högdjur som kungen av Preussen och den ryske tsaren skulle komma att höra till hans välgörare och konstspekulanter, befann sig Friedrich allt som oftast i ekonomiskt trångmål. När Goethe tidigt fick upp ögonen för den unge målarens alster och köpte in flera verk till hertigens konstsamlingar i Weimar, ljusnade situationen något. Geheimerådets välvilja skulle senare emellertid upphöra. I likhet med en del andra figurer i kulturmaktens boningar reagerade han slutligen på Friedrichs alltför intima "känslösvall" (*Gefühlsüberschwang*), men först efter att 1805 ha korat honom till vinnare av den allra sista *Weimarer Preisauflagen*, en konståvling som årligen hade delats ut sedan 1799.

Priset var förstås en rejäl fjäder i hatten för den 31-åriga Friedrich, men frågan är om han inte fick betala ett ännu högre pris för de direkta följderna av sin triumf. Anledningen till att tävlingen lades ner efter detta år berodde nämligen på att de andra medtävlade konstnärerna upprört hävdade att Friedrich aldrig ens borde ha nominerats eftersom hans belöna-

de verk inte höll sig inom ramen för tävlingens fastställda tema (om Herkules).

Denna Weimarstorm förflöt dock i ett relativt litet vattenglas jämfört med den bittra kontrovers som tre år senare, 1808, skulle svämma över alla bräddar. Den förhållandevis korta men produktiva period på runt femton år då Friedrichs mest ikoniska målningar skapades (såsom *Korset i bergen*, *Munk vid havet*, *Kritklippor på Rügen* eller nämnda *Vandraren över dimhavet*) inleddes nu. Förstnämnda verketitel, som även går under namnet *Tetschener Altar*, satte omedelbart igång en bitter fejd i konstvärlden (Ramdohrstriden), vilket i sin tur också innebar upptakten till Friedrichs berömmelse.

Målningen var ett uppdragsverk till en greve von Thun-Hohenstein och skulle hänga i dennes kapell i slottet Tetschen vid gränsen mellan Sachsen och Böhmen.

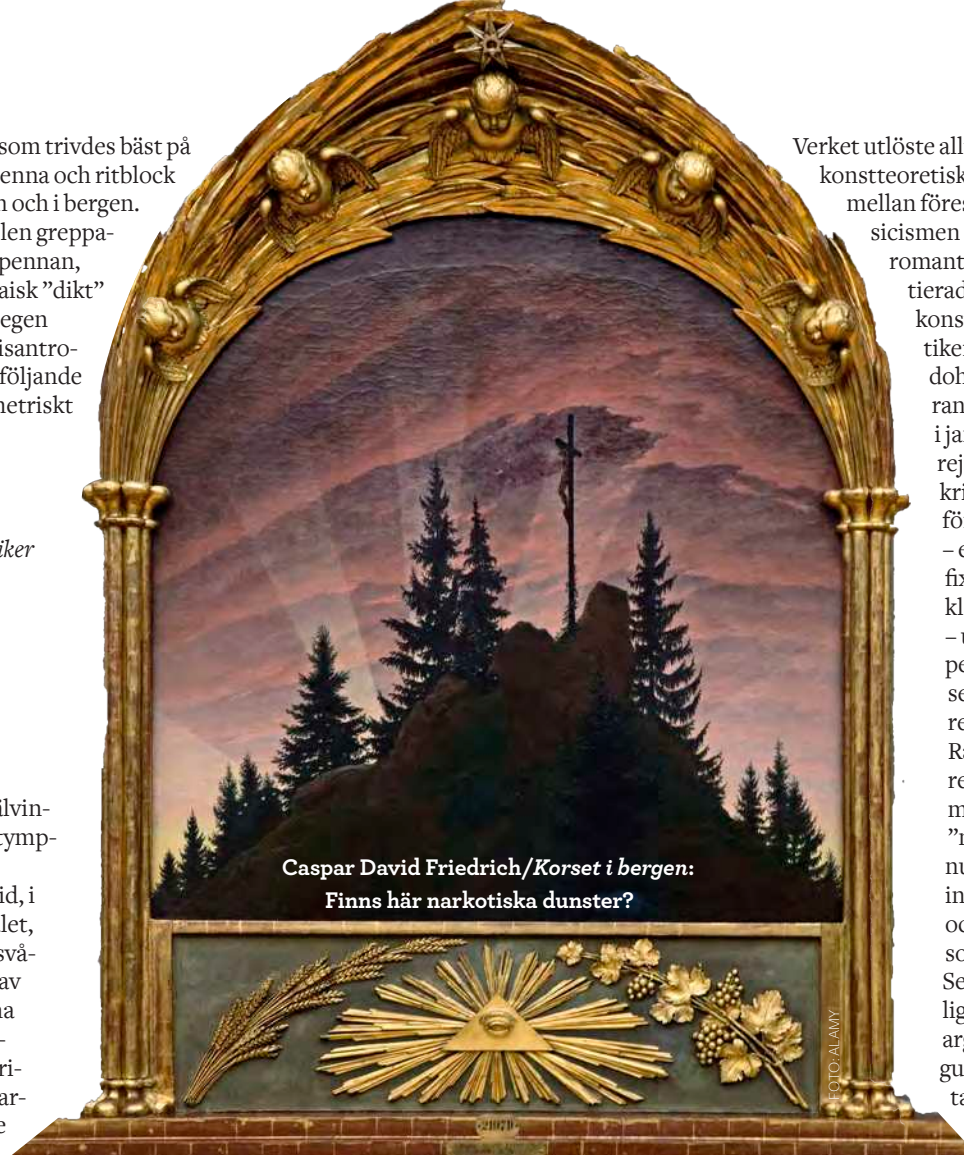
"Medelst semantiska kullerbyttor i den ideologiska fraseologins tjänst försökte såväl radikala vänsterintellektuella i väst som kulturpolitiska pampar i DDR tillrättalägga Friedrichs gärning."

Verket utlöste alltså en häftig (och konsteoretiskt intressant) dispyt mellan förespråkare för nyklassicismen respektive den romantiska skolan, och initierades av diplomaten, konstpublicisten och kritikern Basilius von Ramdohr. Dennes nedgörande tidningsartikel i januari 1809 var en rejäl tilltufsning och kritiserade Friedrich för att med sitt motiv – ett högre krucifix på en granklädd klippa i solnedgång – utnyttja landskapet som en "allegoriserings av en bestämd religiös idé". Vad Ramdohr mer generellt fördömer är den mysticism som likt "narkotiska dunster" numera smyger sig in över allt, i konsten och vetenskapen, filosofin och religionen. Sello redogör grundligt för debattens argument och motargument, och sammantaget är den utdragna meningsstriden en tydlig illustration av ett omvälvande

konsthistoriskt epokskifte.

"Det är ett stort misstag att hålla Friedrich för en konstnär som målade naturtroga tyska landskap", kompletterar författaren och konsthistorikern Florian Illies i sin i höstas utgivna bok *Zauber der Stille* (Stillhetens förtrollning). Vad Friedrich gör, menar han, är att i sina målningar "bygga abstrakta collage ur naturtroga förlagor". Konstnären vandrade gärna runt med ritblocket i omgivningarna, men hur mycket vi än önskar och tror att han har "avbildat just den kritklippan eller strandremsan, så gjorde han inte det". Han är egentligen en konceptkonstnär, ingen naturalist, argumenterar Illies. "Vi skall alltså inte förstå Friedrichs landskap som en avbildning av verkligheten, utan som dess upplösning", lyder hans träffande karakteristik.

Illies, som för ett antal år sedan gjorde sig ett internationellt ryktbart namn

med det flyhanta collage- och översiktsverket *Århundradets sommar: 1913*, använder sig av ett snarlikt upplägg i den här boken om *Caspar David Friedrichs resa genom tiderna*, som undertiteln lyder. Det innebär blixtbelysta scener och dramatiserade ögonblicksbilder i korta kapitel som omsider bildar något slags essäistisk mosaiktavla av konstnärens liv, verk och två sekler långa receptionshistoria. Och allt är inordnat under rubriker namngivna efter de fyra klassiska elementen – eld, vatten, jord, luft – kring vilka Friedrichs motiv ständigt rör sig.

Rent dramaturgisk-litterärt är berättargreppet ett snilledrag, även om Illies stundom tar sig rejäla friheter ifråga om de historiska personernas tankar och tal; kryper gärna och ofta under skinnet och in i hjärnan på dem. Det konstfärdiga greppet leder till att läsaren från stycke till stycke kan välja mellan att sluka redogörelserna med hull och hår eller skeptiskt hålla det återberättade på ett visst avstånd, allt efter behag.

Illies separata textstycken är utan tvekan elegant hopfogade och fyllda med många kloka insikter och intressanta reflektioner om Friedrichs teknik, motiv och drivkrafter, och om hur eftervärlden alltså har förhållit sig till hans konst. Å andra sidan är Illies i sina självsvåldigt iscensatta framställningar i det närmaste provokativt mån om att samla in alla tematiska bitar till ett komplett pussel utan minsta tillstymmelse till skarv. Vilket då också leder till att han emellanåt och paradoxalt nog tvingas göra just detta – skarva – för att få allt att perfekt passa ihop.

Friedrichs vittberömda målningar har dykt upp i många andra sammanhang genom årens lopp, inte minst i filmvärlden. Illies erinrar läsaren bland annat om att Walt Disney i inledningen till filmen *Bambi* låter titelfiguren vandra runt i Elbsandsteingebirges granskogar, till förväxling lika Friedrichs förevigande av landskapet i exempelvis målningen *Morgondimma i bergen*. (Nyligen blev jag själv upprymt förbluffad när jag i ett avsnitt av tv-serien *The Mandalorian* upptäckte att en liten klippformation på en avlägsen planet i solsystemet hade nästan exakt likadan gruppering som de spetsiga isflaken på Friedrichs dramatiska målning *Ishavet*.) Exempelen är hur som helst många.

Friedrichs målningar har som regel mörka förgrunder och något slags öppningar eller uppsprickande ljuskällor i målningarnas fjärrzon, gärna i form av solnedgångar eller månljus genom dramatiska molnformationer. Det ligger nära till hands att tolka denna dualism

mellan dunkel och ljus i kompositionerna som den djupt religiöse Friedrichs syn på det mörka jordelivet här och nu, närmast betraktaren, och ljuset i fonden som ett löfte om det hinsides.

Flera av hans konstverk präglas ofta dessutom av sin liksom disiga, nebulösa karaktär som osökt leder tankarna till en annan av tidens stora romantiska målare, den samtida engelsmannen William Turner, vars drömligt töckniga och solrökiga motiv blivit nog så klassiska som den tyske generationskamraternas. Glädjande nog nämner Illies också 1815 års förödande vulkanutbrott i Indonesien som med sina magmamängder och askmoln ändrade klimatet över stora delar av världen, även i Europa. Svalmolnens små partiklar fördelade sig över jorden med vindens hjälp, och när de därigenom dämpade solstrålarna väl lyckades tränga igenom dessa partiklar uppstod ett liksom spritt ljus, som särskilt om morgnar och kvällar förvandlade himlen till ett blekgult och ockrarött färgskådespel. I det här fallet, gällande de båda konstnärernas ”brinnande himlar” på målningar från 1815 och 1816, rör det sig alltså om ”ren realism”, sammanfattar Illies.

Hur Friedrich själv såg på såväl sin egen som andras konstgärning, liksom på skapandet som gudomlig kraft, och i någon liten mån också om sitt privatliv, får man en uppfattning om i den nyligen publicerade textantologin *Die Kunst als Mittelpunkt der Welt*. Boken består av ett urval brev och småskrifter av Friedrich och är utgiven av konsthistorikerna Johannes Grave och Johannes Rösler samt konservatorn Petra Kuhlmann-Hodick, verksam vid Staatliche Kunstsammlungen i Dresden, där en handfull av målarens mer berömda verk numera hänger.

Någon litterat var han som sagt inte, och hade på det hela taget inte något närmare förhållande till litteraturen. Att konstnären var tillfälligt upptagen med att läsa Schillers drama *Rövarbandet*, Goethes lyrik eller skriva ner citat av Jean Paul hör till undantagen. Icke desto mindre greps han periodvis av en lust att skriva av sig, och inte minst sätta sina rent teoretiska tankar om bildkonsten på pränt. I ett längre brev till kulturtjänstemannen och pedagogen Johannes Schulze, daterat den 8 februari 1809, tar han tillfäl-

let i akt att i långa resonemang kommentera den då ännu rasande Ramdohrstriden, och där han med den revanschsugnes slagfärdighet slutligen går till motat tack mot sin gemene vedersakare: ”Om K. [Kanslirådet Ramdohr] ser mörker där andra ärliga människor tydligt ser föremål, är inte målningen skuld därtill utan hans dåliga syn.”

Textsamlingen innehåller också en rad intressanta konsteoretiska betraktelser och inte sällan tämligen magsura kommentarer om andra konstnärer, levande och döda. ”Målningen är stor, men storheten saknas i målningen”, kan det kärnfullt låta när han bedömer en samtida kollegas verk på en utställning.

Den emotionella kontrasten till allt det buttra, griniga och solitära hos Friedrich yttrar sig snarare i de familjära brev han skrev till sina vänner, bröder eller till hustrun Caroline. I ett brev hem till familjen i Greifswald, den 28 januari 1818, en vecka efter giftermålet, berättar han med en närmast rörande uppsluppenhet om hur underligt och tokroligt det känns att ett ”jag” blivit ett ”vi” och att han plötsligt ”äter, dricker, sover och skrattar mer”. Sex år senare var de trebarnsföräldrar och Friedrich av allt att döma en kärleksfull far. En välbehövlig påminnelse om att alla är mottagliga för en stunds signad familjetillvaro, även en knorrande romantiker på ständig motivjakt i den natur som väl ännu ett litet tag låter skänka sin prakt åt våra trollbundna ögon. ✨

Martin Lagerholm

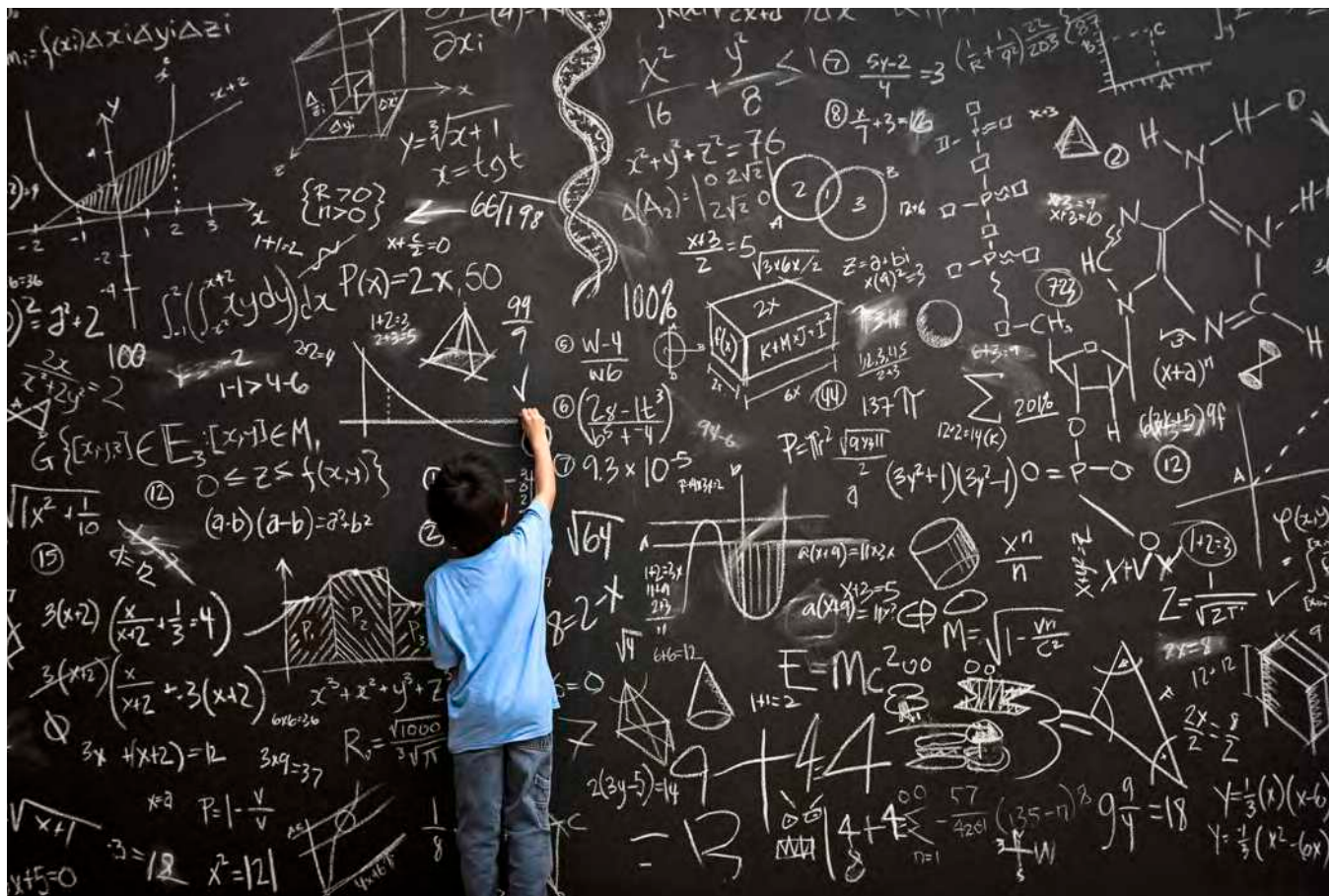
**AUF DEN SPUREN
VON CASPAR DAVID
FRIEDRICH
DER MALER DER
ROMANTIK**
GOTTFRIED SELLO
Ellert & Richter
Verlag 2023

**ZAUBER DER STILLE
CASPAR DAVID
FRIEDRICHS REISE
DURCH DIE ZEITEN**
FLORIAN ILLIES
S Fischer Verlag 2023

**DIE KUNST ALS
MITTELPUNKT
DER WELT
AUSGEWÄHLTE BRIEFE
UND SCHRIFTEN**
CASPAR DAVID
FRIEDRICH
C H Beck Verlag 2023

Ekvationer: Det är komplicerat.

FOTO: GETTY IMAGES

Det är sedan gammalt

MATEMATIK

Man får nog kalla ansatsen optimistisk: Att ge ut ett ambitiöst verk som säger sig ge en rättvisande bild av matematikens historia, detta i en tid då det är befogat att fråga sig hur många som har en bild av matematikens historia överhuvudtaget. Eller hur många som är beredda att frivilligt närma sig ämnet, för den delen: Häromåret lade till och med en rådgivare till den brittiska regeringen fram ett förslag om att byta namn på skolämnet matematik till *numeracy*, räknekunnighet, i syfte att inte skrämman bort några elever med en överdriven grad av abstraktion.

Historikern Kate Kitagawa och vetenskapsjournalisten Timothy Revell har hur som helst inte låtit sig avskräckas: i den nyligen utkomna boken *The Secret Lives of Numbers. A Global History of Mathematics & Its Unsung Trailblazers* föresätter de sig att erbjuda en inkluderande mate-

matikhistoria fri från de kulturella fördomar som vanligtvis präglar framställningar av ämnets framväxt. Matematiken ska ju vara studiet av fundamentala sanningar, braskar bokens baksida, men de historier vi fått höra om den är falska: I och med denna skrift ska läsaren äntligen tillåtas stifta bekantskap med de matematiska gränsöverskridare som har "uttraderats från historien på grund av sin ras, sitt kön eller sin nationalitet".

Vad som följer är en faktspackad och tämligen spretig redogörelse, organiserad delvis utifrån teman som till exempel tidmätning eller siffran noll, och allt eftersom boken närmar sig modern tid i allt högre grad utifrån enskilda personöden. Boken öppnar storslaget med omkring 20 000 år gamla ben som uppvi-

sar karvade märken, i mönster som märkvärdigt nog beskriver ett antal av de primtal som utgör aritmetikens själva byggstenar. Ska detta förstås som ett bevis för den tidiga människans djupa förståelse av avancerad matematik? Kanske – eller så är märkenas arrangemang helt enkelt en slump.

På motsvarande sätt är många av de tidigaste beläggen för matematisk verksamhet behäftade med en stor osäkerhet när det kommer till hur de ska tolkas, men en insikt som drabbar en om och om igen under läsning av Kitagawas och Revells bok är att mycket av den matematik vi använder – eller gör vårt bästa för att undvika att använda – idag i regel är mycket äldre än vad vi kanske föreställer oss. Ta till exempel de binära tal som ligger till grund för all digital tek-

"Som matematikern G H Hardy konstaterar är det ytterst ovanligt att den som uppvisar en verklig talang för matematik, uppvisar särskilt mycket talang alls för någonting annat."

nik, och som utforskades av filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm Leibniz, född 1646; de förekommer i den kinesiska skriften I Ching redan omkring år 1000 f Kr.

ELLER VARFÖR INTE ägna en tanke åt de indiska jainisterna, som redan några hundra år före vår tideräkning föregrep den insikt som drev 1900-talslogikern Georg Cantor till vansinnets gräns, nämligen att oändligheter kan vara olika stora. Samma jainister kom för övrigt också fram till kombinatoriska resultat som skulle återupptäckas av matematikern Blaise Pascal vid 1600-talets mitt.

Vidare gjorde babyloniska astrologer flera sekel före vår tideräkning början bruk av tekniker som matematiker i Europa trodde sig använda för första gången på 1300-talet, och medan Leibniz och Isaac Newton ägnade tidigt 1700-tal åt att träta om vem som skulle få äran för upptäckten av infinitesimalkalkylen tycks dess centrala idéer ha varit klarlagda redan på 1300-talet av den indiske matematikern Madhava.

Och visste du förresten att Pythagoras sats egentligen borde gå under namnet Gougous sats, eftersom det var denne kinesiske matematiker som först upptäckte sambandet mellan sidorna i en rätvinklig triangel?

Exemplen kan uppenbarligen göras många, men frågan är om den bristande kunskap om matematikens rötter som de flesta av oss nog kan antas uppvisa verkligen är resultatet av att dessa framstegs första upphovspersoner har "utraderats från historien på grund av sin ras, sitt kön eller sin nationalitet". Det verkar tveksamt, för att uttrycka det milt.

Pythagoras sats – som i Kina för övrigt kallas just Gougous sats – har till exempel upptäckts självständigt på alla möjliga ställen i världen, utöver Grekland till exempel Babylonien, Indien och Egypten, och man får gissa att den därmed också har fått olika namn på alla dessa håll. Knappast ett emblem för västerländskt förtryck, med andra ord. Den kvinnliga matematikern Emmy Noethers teorem som kopplar samman bevarandelagar och symmetrier är fundamentalt, och välkänt bland de flesta fysiker, en byst av Sonja Kovalevsky tronar på de (i och för sig mansdominerade) matematiska institutionerna på både Stockholms och Umeå universitet, och jag kan påminna mig att i säkert ett tiotal böcker jag läst ha påmint om att ordet algoritm – också det betecknande

en för den digitala eran avgörande företeelse – ha fått sitt namn efter den arabiske 800-talsmatematikern Al-Khwarizmi.

Vad som emellertid är uppenbart är att kvinnor, och i viss mån andra grupper, under merparten av historien haft klart sämre förutsättningar både att bedriva högre studier och att realisera en akademisk karriär, oavsett fallenhet. Dem vi känner till är förstås också dem som trots allt lyckades i någon mån: Både Kovalevsky och Noether hämmades till exempel påtagligt i sin akademiska karriär på grund av sin könstillhörighet, sin enorma begåvning till trots. Detsamma gäller i högsta grad de svarta matematiker som försökt ta sig fram inom akademien inom ramen för rasistiska system i exempelvis Sydafrika och USA.

Som arena för fördomar och förtryck är matematiken i många avseenden motsägelsefull: På andra områden är lika intimt förknippade med myten om det ensamma, manliga geniet, och få arbetsplatser så enkönade som forskarmiljöer inom matematik – själv har jag varken förr eller senare, i synnerhet inte i något professionellt sammanhang, blivit uppmärksamrad så ofta på det faktum att jag är kvinna som under de år jag tillbringade på fysik- och matematikinstitutioner. Men å andra sidan existerar nog inget annat ämne som är i grunden så befriat från all form av sociologi, i den bemärkelse att ett matematiskt bevis höjer sig bortom såväl fördomar som tycke och smak.

Annorlunda uttryckt, hade jag som doktorand i matematik lyckats bevisa Riemannhypotesen skulle mina kolleger kanske fortfarande kommenterat mina ben, men de skulle samtidigt ha gett mig Fieldsmedaljen. På samma sätt är det svårt att tänka sig andra discipliner där en lågutbildad, djupt religiös indier efter en kort brevväxling skulle bli inbjuden till en av ämnets främsta auktoriteter vid Cambridgeuniversitet – och ändå var detta just vad som hände Srinivasa Ramanujan, en av 1900-talets mest osannolika matematiker.

I det ljuset är det också intressant att betrakta författarnas påstående att matematiken för att göra framsteg är helt beroende av "människor från ett brett spektrum av bakgrunder som kan bidra med en bred uppsättning idéer och angreppssätt". Ur såväl matematikens som individens perspektiv är det tveklöst av största

vikt att människor är fria att följa sina fallenheter och intressen – som matematikern G H Hardy, för övrigt just den matematiska auktoritet som tog Ramanujan till Storbritannien, konstaterar i sin lilla skrift *A Mathematicians Apology* är det ytterst ovanligt att den som uppvisar en verklig talang för matematik, uppvisar särskilt mycket talang alls för någonting annat.

Men trots det finner jag påståendet om diversitetens betydelse tveksamt just när det gäller matematik: Att en fysiker som Albert Einstein inte skulle ha formulerat sin relativitetsteori utan inspiration av den teknologiska kultur av klockor och tåg som omgav honom är en sak, men när det gäller den rena matematiken har jag faktiskt svårt att föreställa mig vilken typ av livserfarenhet som skulle kunna visa sig oundgänglig. Matematikens sanningar kan visserligen vara både tillämpliga och häpnadsväckande användbara i relation till den fysiska verkligheten, men för att nå fram till dem är den enda förtrogenhet som krävs den med ett abstrakt universum av symboler och formler, nämligen matematikens eget.

Nyskapande bevis tenderar att sammanföra till synes skilda områden av matematiken och låta dem befrukta varandra, men ytterst sällan hör man talas om en professionell matematiker som tackar sin livserfarenhet för sina framgångar. "Min uppväxt i en polyteistisk religion gjorde det naturligt för mig att lösa problemet på en glatt mångfald"? Nej, det är helt enkelt svårt att föreställa sig hur ett sådant samband skulle se ut.

Men givet tendensen att urlaka detta rika och bråddjupa ämne till *numera-cy* är denna författarnas eftergift till tidsandan möjligen befogad: Kanske kan intresset för matematikens vittförgrenade historia faktiskt väckas till liv i breda lager genom en omformulering som berättar den i termer av rasförtryck, könsdiskriminering och ihjältagna minoriteter som förtjänar upprättelse?

Tja, om det är vad som krävs. ✧

Helena Granström

**THE SECRET LIVES
OF NUMBERS**
**A GLOBAL HISTORY OF
MATHEMATICS & ITS
UNSUNG TRAILBLAZERS**
KATE KITAGAWA &
TIMOTHY REVELL
Viking 2023

Skrivet i stjärnor:
med siffror.

Oroligt efter George Floyds död: Det gick att förutspå.

FOTO: RHODODENDRITES/WIKIMEDIA

Slutspel

POLITIK

Att få säga frasen "Vad var det jag sade?" är inte alltid så tillfredsställande som man skulle kunna tro. Så måste den rysk-amerikanske matematikern Peter Turchin ha känt det 2020, när USA såg en rekordökning i antalet mord – 30 procent på bara ett år – och George Floyds död i Minneapolis följdes av demonstrationer som i många fall urartade i våld, sönderslagna butiker och brinnande byggnader.

Tio år tidigare hade Turchin förutspått att sociala oroligheter skulle komma att skjuta i höjden omkring 2020. Ren tur, menar kritikerna. Ren matematik, menar han själv.

Turchin är en av grundarna till forskningsfältet klidodynamik, uppkallat efter historieskrivningens musa i den grekiska mytologin. Det handlar här om att samla in stora mängder historiska data och leta efter mönster. I sin senaste bok, *End Times. Elites, Counter-elites and the Path of Political Disintegration* tar Turchin sig an något som många nu tycker sig se i spå-

kulan: den västerländska civilisationens hotande kollaps.

Den som väntar sig en samhällskollaps föreställer sig ofta någon form av assisterat självmord. Antingen så har vårt materiella välstånd gjort oss svaga och dekadenta, eller också har samhällselitens avfall från västerländska värderingar underminerat hela samhällsbygget. Konsekvensen blir hur som helst att väst har stagnerat medan konkurrerande civilisationer gör vad de kan för att påskynda processen.

Andra menar att alla försök att förutse framtiden baserat på dåtiden är fäfänga, eftersom historiska skeenden påverkas av en sådan mängd detaljer att det är omöjligt att bringa ordning i överflödet av data. Somliga anser att historien över huvud taget inte upprepar sig. Men Turchin köper inte pessimismen. *Big data* har förändrat allt från meteorologi till aktiehandel – varför skulle den inte förändra historievetenskapen?

Civilisationer, skriver han, genomgår regelbundna guldåldrar och kriser. Ibland överlever de krisen och en ny guldålder inträder, ibland går de under. Kriserna drivs av fyra faktorer: geopolitik, dåliga statsfinanser i kombination med försvagad legitimitet hos staten, utarmning av befolkningen och – den viktigaste – en överproduktion av eliter. När alltför många anser sig berättigade till en toppo-

sition i samhället, på grund av exempelvis sin höga utbildning eller sina föräldrars status, blir konkurrensen om elitpositionerna så hård att många kompetenta tävlande inte längre har en chans. Turchin liknar det vid hela havet stormar, men i stället för att stolarna blir färre blir deltagarna allt fler.

En del av dessa kommer att ge upp och acceptera klassresans returbiljett. Om folk i allmänhet har det bra och tror att deras barn kommer att få det ännu bättre, är tanken på att sjunka ner i den genomsnittliga medelklassen inte alltför skrämmande. Men andra aspirerande medlemmar av eliten ser inget skäl att acceptera spelreglerna i ett system som de uppfattar som riggat emot dem själva, så de börjar bryta mot dem. Istället för att ge upp drömmen om ett lyxliv i centrala New York och flytta till vad de föraktfullt kallar "fly-over country", hyr de sängplats i trångbodd kollektiv och dedikerar sin fritid åt aktivism eller valkampanjer för radikala politiker.

Överproduktionen av eliter skapar med andra ord konflikter inom samhällseliten. Och i en situation där den breda massan samtidigt får det allt sämre blir resultatet en socialantropologisk molotovcocktail. Utarmade massor leder sällan själva revolutioner, men de flockas gärna kring en missnöjd jurist (Lenin), läkare (Che Guevara) eller välutbildad tjänsteman – till exempel Hong Xiuquan som inledde det blodiga Taipingupproret i Kina 1850–1864 efter att fyra gånger ha misslyckats med det prov som skulle öppna dörren till nästa nivå inom statsförvaltningen.

I Turchins modell pendlar civilisationer fram och tillbaka mellan stabilitet och instabilitet. I början av cykeln växer befolkningen från ett minimum långt under landsytans maxkapacitet. Samhället befinner sig i lantbrukets gyllene era: reallönerna är höga, produktiviteten är hög och mycket av överskottet konsumeras av producenterna själva. Men till slut slår folkmängden i det malthusiska taket där resurserna inte räcker till och människor börjar få det sämre.

När lönerna sjunker och priserna stiger inträder istället eliternas guldålder. Eliterna kan producera billigt, sälja dyrt och leva gott på mellanskillnaden. Denna spenderar de gärna på konsumtionsvaror, vilket skapar en marknad för hantverkare och handelsmän. Människor lockas att prova sin lycka i städerna och samhället urbaniseras, samtidigt som elitens efterfrågan på lyxvaror skapar långa handelsvägar.

I *Doom. The Politics of Catastrophe* (2021) poängterar historikern Niall Fer-

guson att smittspridning enbart till hälften handlar om själva viruset – eller för den delen ideologin. Strukturen i det sociala nätverket är lika viktig. Det tog digerdöden flera år att svepa över det medeltida Europa, medan covid-19 bara behövde några veckor för att göra samma resa i den moderna världen. Vad Turchin kallar eliternas guldålder, med urbanisering och långväga kommunikationer, gör alltså samhället känsligare för destabiliserande faktorer.

Ännu värre, skriver han, är ”välståndspumpen”. Det är Turchins term för samhällslika mekanismer som tar från de fattiga och ger till de rika. Det kan röra sig om chefer som höjer sina egna löner mer än arbetarnas, en bostadsmarknad där vanliga människor exkluderas medan de som slog sig in på marknaden i tid täljer guld, eller höga skatter på arbetar- och medelklassen medan de rika flyttar sina tillgångar till Caymanöarna. Så länge det innebär ökade ekonomiska klyftor är det en välståndspump.

En sådan har enligt Turchin varit igång sedan 1970-talet. Särskilt i USA, där personer utan högre utbildning inte bara har sett sina reallöner öka betydligt långsammare än akademikernas, utan därtill stagnera eller till och med krympa. Samtidigt har andelen högutbildade skjutit i höjden, från några enstaka procent vid första världskrigets slut till nära hälften av dagens årskullar.

Den brittiske journalisten David Goodhart, vars senaste bok *Huvud, hand, hjärta* förra året utkom på svenska, menar att den växande välfärdsstaten länge absorberade överskottet av högutbildade – men att den nu har nått en punkt där den inte kan fortsätta att växa. Tvärtom innebär digitaliseringen att dess behov av

”Antingen så har vårt materiella välstånd gjort oss svaga och dekadenta, eller också har samhällselitens avfall från västerländska värderingar underminerat hela samhällsbygget.”

personal snarare minskar. Med Turchins liknelse går det inte längre att slänga in fler stolar i *hela havet stormar*-leken, detta trots att deltagarna aldrig har varit fler. Överproduktionen av eliter är ett faktum. Breda folklager blir fattigare i antingen relativa eller absoluta termer, eller bägge. Lägg därtill att de amerikanska statsfinanserna är svaga och att geopolitiska problem inte saknas. Slutsatsen blir att USA befinner sig i en revolutionär situation.

Ett samhälle som närmar sig kris följer en tydlig bana, om man får tro *End Times*. Men när krisen väl har inträffat kan nästan vad som helst hända. En liten knuff i rätt riktning kan skapa en fjärilseffekt: en karismatisk ledare, en storm eller en förtvivlad gatuförsäljare som tänder eld på sig själv utanför en myndighetsbyggnad i Tunisien kan bli avgörande för utfallet. ”En enda gnista kan starta en präriebrand”, som Mao Zedong påpekade.

I USA:s fall kan George Floyds död betraktas som en sådan gnista. BLM-demonstrationerna var långt ifrån alltid fridsamma; dessutom är det inte helt långsökt att se en koppling mellan kampanjen för att ”avfinansiera polisen” och våldsvågen samma år. Turchin kunde förstås inte förutse att filmen av George Floyds död i samband med ett polisingripande skulle bli viral försommaren 2020, men hans modell visade att det skulle finnas gott om bränsle för en eventuell gnista att tända.

De cykler han beskriver, med stabila

och instabila perioder, är alltså inte statiska. Omständigheterna kan skynda på eller fördröja en kris. Men att dra ut på en guldålder hur länge som helst verkar vara omöjligt; mänskliga samhällen är helt enkelt inte stabila nog. Det bästa vi kan åstadkomma är en mer långsiktig stabilitet, vilket kräver att välståndspumpen stängs av – och sedan hålls avstängd, i konflikt med elitens egenintresse.

USA har under sin nästan 250 år långa existens genomgått två revolutionära situationer. Den första, på 1850-talet, ledde till inbördeskrig. Den andra inträffade i början av 1920-talet och fick en fredligare upplösning. I Turchins historieskrivning var det Franklin D Roosevelts *new deal*-politik som räddade USA genom att stänga av välståndspumpen, och hålla den avstängd ända in på 1970-talet.

Det finns dock ett problem med hans resonemang: han behandlar reallöner och relativa löner som utbytbara storheter. I USA sjunker för närvarande både reallönerna och de relativa lönerna i många branscher. Men vad händer i en situation där reallönerna stiger medan de relativa lönerna sjunker? Det vill säga: när även de fattigaste får det bättre i absoluta termer, men då eliten samtidigt berikar sig ännu mer och klyftorna därför ökar?

Enligt Turchin verkar det vara ett lika stort samhällsproblem som sjunkande reallöner. Han liknar samhällsekonomin vid en fabrik: när arbetarnas löner ökar långsammare än företagets intäkter kan toppskiktet använda överskottet till att både berika sig själva och växa i antal. Produktionen av eliter går upp. Men om reallönerna fortfarande ökar sker ingen verklig utarmning. Ändå räcker det för att destabilisera samhället, vilket måste innebära att relativ fattigdom är en lika stark drivkraft bakom kriser som faktisk fattigdom. Som Ernst Wigforss uttryckte det: ”Fattigdomen fördrages med jämnmod då den delas av alla. Den blir outhärdlig, då den dagligen kan jämföras med andras överflöd.”

Om Turchin har rätt ställer det västvärldens samhällen inför en knivig moralisk fråga. En utbredd uppfattning bland ekonomer är nämligen att verktyg som syftar till att minska ojämlikhet har en tendens att även minska välståndet. Och vad gör man i så fall – stänger av välståndspumpen och riskerar utarmning av massorna som bieffekt, eller lämnar den på och accepterar ökande klyftor? Pest eller kolera?

Ernesto Che Guevara: Missnöjd och karismatisk.

FOTO: GETTY IMAGES

FOTO: ISTOCK

Ömsint sjuksköterska: Behoven ökar.

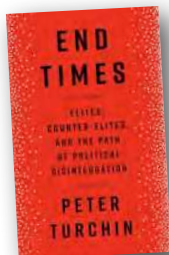
Kanske finns det ett tredje alternativ. Turchin är ingen strikt historiematerialist utan medger ibland att ledare, ideologier och värderingar spelar en roll i historien, men han underskattar betydelsen av kulturella faktorer. Till exempel skriver han att vänsterliberala professorer inte är i närheten av lika mäktiga som högern inbillar sig, eftersom få av dem ingår i den rikaste decilen. Det stämmer visserligen, men ekonomisk, social och kulturell makt går inte alltid hand i hand. Sveriges 100 mest värlönlade styrelseproffs har förmodligen bara en bråkdel så stort inflytande över nästa generations idéer och världsbild som 100 undervisande professorer.

Enligt David Goodhart är grundproblemet i den meritokratiska västvärlden att vi undervärderar praktisk och emotionell begåvning och övervärderar kognitiv förmåga. Alla tre behövs, men de senaste decennierna har både pengar och status koncentrerats till den "kognitiva eliten". Nu håller dock digitaliseringen på att minska behovet av akademiker medan den åldrande befolkningen ökar behovet av vård och äldreomsorg. Resurser kommer att behöva flyttas till den omhändertagande sektorn, och Goodhart tror att en del av statusen kan komma att följa med. Kanske tillräckligt mycket för att en kritisk massa av frustrerade elitaspiranter ska vara

beredda att överge eventuella revolutionära ambitioner och acceptera ett yrke de idag anser sig vara för fina för.

Men är det något man kan lära av historien är det att optimisterna sällan får rätt. ✨

Blanche Sande

END TIMES
ELITES, COUNTER-
ELITES, AND THE
PATH OF POLITICAL
DISINTEGRATION
PETER TURCHIN
Allen Lane 2023

HÄLSA

Har ni sett skådespelaren Hugh Jackman i bar överkropp? Vid 55 års ålder är den högreste australiern, mest känd för sin återkommande roll som *Wolverine* i filmserien X-men, i oförsämrat god fysisk trim. Hans midja rymmer inte ett uns av fett och hans *pectoralii major* hade kunnat vara mejslade av Michelangelo själv. De flesta 20-åringar kan bara drömma om att skåda något liknande i spegeln på gymmet.

Varför breder jag ut mig om Hugh Jackman och hans avundsvärda fysik? För att Jackmans personliga läkare är självaste Peter Attia, världskänd hälsoguru och författare till boken *Outlive. The Science and Art of Longevity*. Attia har skrivit boken tillsammans med journalisten Bill Gifford, men den senare gör sig aldrig påmind i texten. Doktor Attias manifest om hälsa och åldrande gavs ut i mars förra året, men ligger ännu högt upp på New York Times bästsäljarlista. *Outlive* har marknadsförts ivrigt av såväl Attia själv som av hans mest kände patient, Hugh Jackman. Budskapet är tydligt – gör som doktor Attia säger, så kan även du ha magrutor när du är 55.

Peter Attia har ett något ovanligt cv. Efter avlagd läkarexamen vid Stanford begav han sig till Johns Hopkins i Baltimore för att bli kirurg. Tre år in på utbildningen hoppade han dock av, och tog istället anställning som finansanaly-

tiker vid konsultfirman McKinsey & Company. Attia började senare intressera sig för näringslära, och blev en ivrig förespråkare för diverse livsförlängande dieter och behandlingar. Han återvände sedermera till läkaryrket, och driver numera en privat praktik i Austin, Texas.

Attias fokus som läkare handlar inte främst om att förlänga sina patienters liv, utan att hålla dem vid god vigör så länge som möjligt. Att förlänga livet så mycket som möjligt är kanske inte meningsfullt om dess sista femtedel tillbringas i en sjukhussäng. Attias kritik mot den reguljära sjukvården – vad han en smula nedlåtande kallar för *Medicine 2.0* – är att den främst befattar sig med sjuka människor. Hans egen modell – *Medicine 3.0* – handlar om att förebygga ålderskrämpor som hjärtsvikt och demens flera årtionden innan de riskerar att uppstå. Vad detta innebär i praktiken är en oerhörd massa screening, för allt mellan himmel och jord. Utöver att fotograferas kors och tvärs med MR och DT genomgår Attias patienter omfattande provtagning, oavsett deras ålder och hälsotillstånd. Ingenting får lämnas åt slumpen.

Doktor Attia förordar även läkemedel med förment livsförlängande effekter. Han är särskilt förtjust i *rapamycin*, en gåtfull molekyl som upptäcktes på Påskön i början av 1970-talet. Rapamycin används sedan länge som immunhämmande medel vid transplantationer, men har i ett par sentida studier visat sig förlänga livet på möss. Trots att det saknar godkännande som livsförlängande behandling, och därtill har en del otrevliga biverkningar, så skriver Attia frikostigt ut rapamycin till såväl sina patienter som sig själv. Man får verkligen hoppas

Hugh Jackman som Wolverine:
makalösa magrutor.

FOTO: ALAMY

att doktorn vet vad han gör och/eller att han känner en bra advokat.

Är Peter Attias verksamhet grundad i evidens? Nja, inte helt och hållet. För att kunna betraktas som evidensbaserad bör en medicinsk procedur eller behandling ha genomgått minst en *randomiserad kontrollerad studie*. Attia medger själv att vissa av hans metoder saknar den graden av empiriskt stöd. Till sitt försvar påpekar han att randomiserade studier är svåra att tillämpa på livsförlängande läkekonst av det slag han själv sysslar med. Åtgärder syftade till att avstyra sjukdom flera decennier i förväg går ju knappast att testa i studier som på sin höjd varar ett par år. Attias försvar tillfredsställer knappast alla kritiker, men han spelar åtminstone med öppna kort.

Det allra mesta som Peter Attia har att säga om hälsa och åldrande är ganska rimligt. Författaren uppmanar sina patienter och läsare att äta nyttigt, träna regelbundet, sova ordentligt och så vidare. Att Attia lyckas expandera dessa enkla råd till hundratals sidor text, fullspäckade med diagram och akademiska referenser, vittnar om hans frenetiska entusiasm för sitt ämne. För ergonomiskt intresserade läsare som vill lära sig utföra en *optimal squat*

eller *hip hinge* bjuder författaren på många sidors detaljerade instruktioner. Attias utläggning

God vigör:
Det primära.

FOTO: SHUTTERSTOCK

”Attias fokus som läkare handlar inte främst om att förlänga sina patienters liv, utan att hålla dem vid god vigör så länge som möjligt.”

är för ibland tankarna till den där tröttsamma killen på gymmet som pådyvlar främlingar oönskade träningsråd, men författaren menar förstås väl.

Ännu mer omfattande är bokens kapitel om näringslära och biokemi. Attia fokuserar särskilt på metabola rubbningar som höga blodfetter och diabetes – tillstånd som i hans ögon måste undvikas till varje pris. Han avfärdar den reguljära läkekonsultens riktlinjer som släpphänta, och förordar aggressiv behandling på ett tidigt stadium. I sin praktik går Attia så långt som att förse alla sina patienter med små manicker som mäter deras blodsocker i realtid, oavsett om de har diabetes eller ej. I vilken mån patienterna har någon nytta av alla dessa mätningar är oklart, men det håller dem åtminstone sysselsatta.

Hur har Peter Attia råd att utföra alla dessa undersökningar på sina patienter? Och i vilken mån täcks dessa av patienternas sjukförsäkringar? Boken ger inga svar, men såvitt jag kan läsa mig till på nätet så befattar sig Attias klinik inte med försäkringsbolag. Istället praktiserar de en exklusiv form av privat sjukvård, som i USA går under benämningen *concierge medicine*. För 150 000 dollar per år får Attias patienter full tillgång till klinikkens samtliga tjänster, som på ett lyxigt hotell eller spa. Detta inkluderar givetvis bara diagnostik och behandling som ingår i Attias livsförlängande vårdprogram. Patienter som blir sjuka på riktigt får vända sig någon annanstans.

Häri ligger det huvudsakliga problemet med *Medicine 3.0* – att modellen är astronomiskt dyr. Detta tycks dock aldrig bekomma Attia, vars syn på kostsamma, medicinska procedurer påminner om Marie Antoinettes syn på vetebullar. Pengar tycks aldrig utgöra ett problem, vare sig för Attia själv eller hans patienter. I själva verket har ytterst få människor råd med det slags preventiva sjukvård som författaren saluför i sin bok. Att Peter Attia likväl framhäver *Medicine 3.0* som en rimlig modell för samhället i stort framstår som en smula aningslöst.

För det då skäl att tro att doktor Attia kan förlänga sina patienters liv? Det beror på hur man ser det. De som följer författarens livsstilsråd till punkt och pricka kan nog räkna med ett par extra levnadsår jämfört med soffpotatisen i grannhuset. Vad gäller Attias medicinska experiment är jag mer skeptisk. Författarens

svärmeri påminner mig om en gammal seriestripp, i vilken dataingenjören Dilbert skryter för sin hund Dogbert om ett tidsbesparande program han skaffat till sin dator.

”Tack vare min nya mjukvara behöver jag inte sitta så länge framför datorn, och har istället mer fritid”, påpekar Dilbert stolt.

”Vad gör du på din fritid, då?” frågar Dogbert.

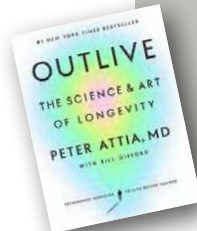
”Sitter framför datorn”, medger Dilbert skamsat.

Peter Attias medicinska trollkonster kan möjligen ge hans patienter ett par extra månader ovan jord – tid som de kommer att ägna åt ständiga läkarbesök, MR-undersökningar och grubblerier om sina blodfetter.

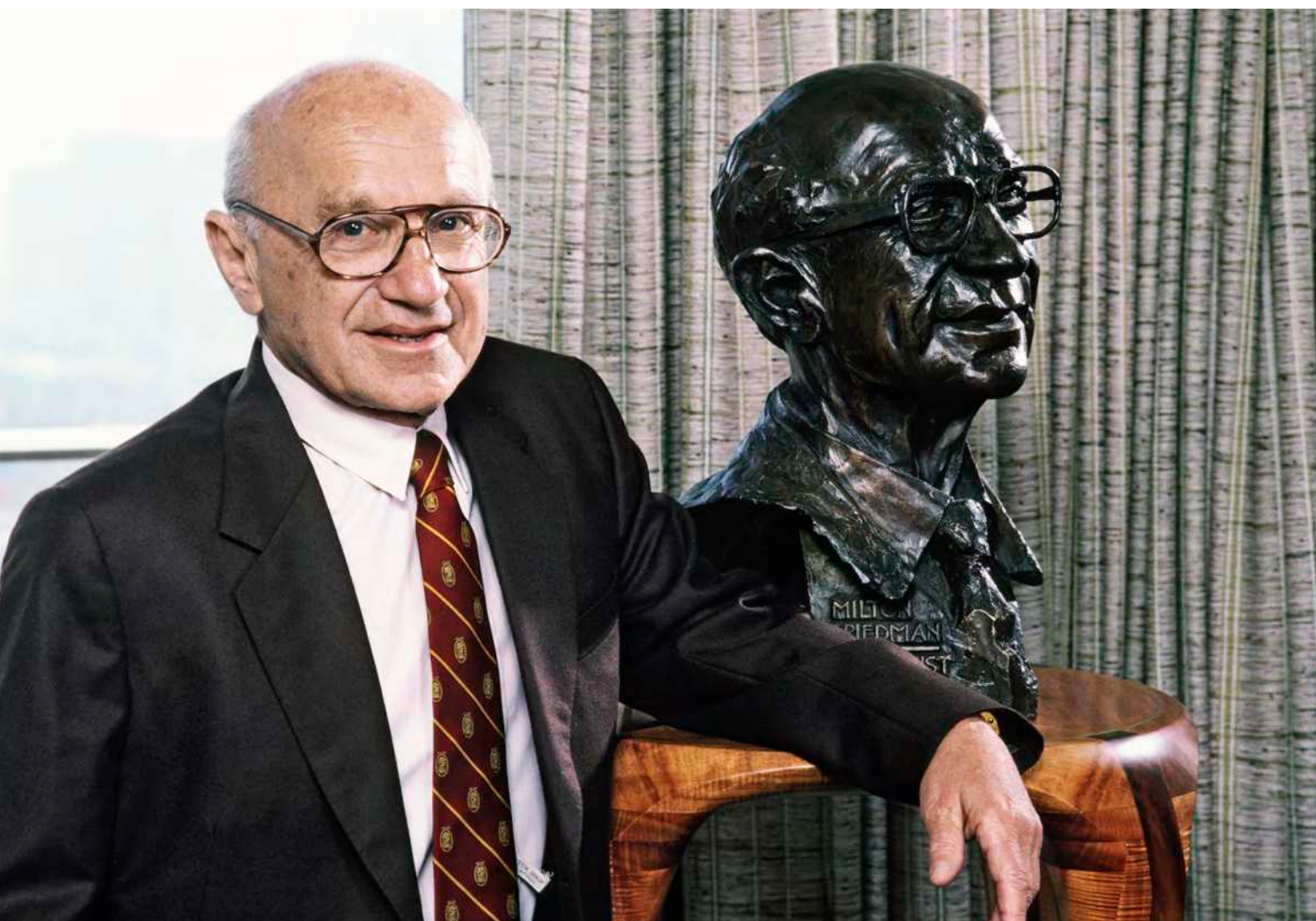
Outlive är en säregen bok av en säregen man. Såväl i intervjuer som i skrift framstår Peter Attia som oerhört driven och ambitiös. I bokens mer självutlämnande kapitel visar han färg som en kronisk arbetsnarkoman, ständigt i rörelse. Sådana individer löper en betydande risk att dö i förtid, men står också bakom många av vetenskapens stora genombrott. Attias uttalande livsmål är att undgå det förstnämnda och uppnå det sistnämnda. I sin egen livsföring kombinerar han en extrem aktivitetsnivå med en minutiös uppsikt över sin hälsa. Alla hälsomässiga parametrar antecknas, bokförs och analyseras noggrant – såväl hans egna som patienternas. Hur författaren lyckas följa sina egna riktlinjer om åtta timmars nattsömn är ett mysterium.

Så hur bör vi då betrakta denne Peter Attia? Är han en cynisk kvacksalvare och profitör eller en medicinsk pionjär före sin tid? Ingen kan säga med säkerhet. Om doktorsn djärva experiment bär frukt så kommer han onekligen att ha gjort mänskligheten en stor tjänst, särskilt om hans metoder kan göras tillgängliga för allmänheten till en rimlig kostnad. Nyfikna läsare med obegränsade finanser och ett sinne för äventyr bör kanske rentav överväga att skriva in sig på doktor Attias klinik i Texas. Förvänta er bara inte att se ut som Hugh Jackman vid 55. ✨

Erik W Larsson

OUTLIVE
THE SCIENCE AND
ART OF LONGEVITY
PETER ATTIA
BILL GIFFORD
Harmony 2023

Milton Friedman: Ett monument och symbol för en era.

FOTO: ALAMY

Vill gärna komma undan politiken

POLITIK

Mart Laar var Estlands premiärminister under de formativa åren mellan 1992 och 1994, då landet återfått sin självständighet och behövde ta steget från sovjetisk planekonomi till marknadsekonomi. Ställd inför utmaningen att bygga ett ekonomiskt system från grunden vände sig Laar, berättas det, till den enda bok om ekonomi han hade läst: Milton Friedmans marknadsliberala idéskrift *Free to Choose*. Tullar och subventioner avskaffades, statliga företag privatiserades och platt skatt infördes.

Free to Choose var naturligtvis inte den enda bok om ekonomi som Laar hade läst, men det var den första och den hade påverkat honom djupt. Senare skulle Laar berätta om första gången han hörde talas om Milton Friedman. Det var i en sovjetisk propagandaskrift, där Friedman beskrevs som en mycket farlig ekonom. Som Laar konstaterade visste han då inget om Friedmans idéer, men om kommunisterna betraktade honom som så farlig, måste det ju vara en bra person.

Anekdoten säger sannolikt en del om hur Estland kom att bli ett av världens ekonomiskt friaste länder. Men framför allt visar det hur Milton Friedman, som få andra ledande ekonomer, kom att symbolisera en tidsanda: Förhoppning-

en, och förverkligandet bör väl tilläggas i dessa dagar, om en friare och bättre värld genom liberaliseringar.

Ingen annan ledande nationalekonom har både vunnit så stor akademisk respekt att det resulterade i ekonomipriset till Alfred Nobels minne (1976) och samtidigt fått ett sådant genomslag i den politiska debatten som Milton Friedman. Det tillhör trots allt undantagen både att Nobelprisceremonin avbryts av politiska protester och att politiker vill resa statyer över ledande nationalekonomer. Det senare skedde faktiskt i Mongoliet efter kommunismens fall, då den dåvarande finansministern föreslog en staty av Milton Friedman som kontrast till den existerande Leninstatyn.

Historien om Milton Friedmans karriär, såväl akademiskt som i samhällsdebatten, berättas i den nya biografien *Milton Friedman. The Last Conservative*, skriven av historikern Jennifer Burns, som tidigare bland annat skrivit en biografi över Ayn Rand. Biografien är den första som är baserad på det efterlämnade

”När 1970-talet summerades var den kände ekonomen John Kenneth Galbraiths omdöme att John Maynard Keynes era hade fått lämna plats för Milton Friedmans.”

arkivet vid Hoover Institute på Stanford-universitetet, där Friedman var verksam efter att ha gått i pension från University of Chicago 1977, och där även Burns är verksam.

Milton Friedman (1912–2006) växte upp i en småföretagarfamilj i Rahway, New Jersey. Längre planer att han efter matematikstudier skulle arbeta i försäkringsbranschen. Men ankomsten till Chicagouniversitetet sammanföll med två för Friedmans fortsatta karriär viktiga händelser. Dels började matematiken på allvar göra sitt intåg i nationalekonomin, vilket öppnade helt nya möjligheter för den matematiskt orienterade studenten. Dels befann sig USA mitt i den stora depressionen, som skulle komma att spela en avgörande roll för Friedmans forskning och samhällssyn.

Burns skildrar ingående den intellektuella miljön i Chicago och hur Friedman kom att inspireras av den tidens ledande förespråkare av fria marknader, Frank Knight. I sina arbeten argumenterade Knight för att marknadens fria prisbildning var det bästa sättet att hantera den osäkerhet som finns i tillvaron och att vinster är ett resultat av risktagande i en värld av osäkerhet. Det var både ett försvar för kapitalismen och en kritik av politikens möjligheter att ersätta prismekanismen med planering.

I Rum 7 på den nationalekonomiska institutionen i Chicago, där Knight höll sina seminarier, skulle Friedman även komma att träffa sin blivande fru och, vilket inte minst blir tydligt i Burns bok, intellektuella samarbetspartner och medförfattare till flera böcker, Rose Director.

Precis som alla ekonomer vid den här tiden brottades Chicagoekonomerna med frågan om statens roll i ekonomin. Innebar den stora depressionen att den klassiska liberalismen spelat ut sin roll och att det framöver skulle krävas en mer aktiv stat? Det jakande svaret, i John Maynard Keynes anda, skulle relativt snabbt bli det dominerande perspektivet bland ekonomer. Men i Chicago, både som ett resultat av den starka idétraditionen kring Frank Knight och det geografiska och kulturella avståndet till östkustuniversitetet där de nya idéerna om den aktiva staten fick starkt fäste, höll man fast vid en klassiskt liberal syn på ekonomin och en begränsad statsmakt. Den forskningsmiljö var, menar Burns, oer-

hört viktig för att dessa idéer skulle överleva depressionen.

Trots sin skepsis till planeringens möjligheter förhöll sig Chicagoekonomerna inte passiva till depressionen. Exempelvis förordade man olika former av beredskapsarbeten och en avskaffad guldmyntfot. Inte minst såg man med oro på depressionens konsekvenser i fråga om fattigdomen som följde i dess spår. Milton Friedman blev långt senare känd för sina idéer kring allmän basinkomst i form av en negativ inkomstskatt som ett sätt att garantera alla en lägsta ekonomisk standard. Det är en idé som har den stora depressionen som bakgrund och som går att spåra tillbaka till en diskussion mellan Friedman och Gunnar Myrdal på en ekonomkonferens utanför New York 1939, berättar Burns.

Ären före och under andra världskriget arbetade Friedman för några av de myndigheter som bildats för att administrera först Roosevelts nya giv och sedan krigsekonomin. Denna erfarenhet tycks ha stärkt hans tvivel kring planeringens möjligheter, och då inte minst värdet av stora matematiska modeller. När han 1946 återvände till en tjänst vid University of Chicago konstaterade han i en artikel att de ekonomiska modellerna ”erbjuder formella modeller av fantasivärldar, inte generaliseringar om den verkliga världen”.

SAMTIDIGT BÖRJADE det, inte minst

som följde av genomslaget för Friedrich Hayeks *Vägen till trældom* som hade publicerats 1944, att växa fram en intellektuell motrörelse mot de dominerande idéerna om politikens möjligheter att styra samhällsutvecklingen. Friedman var en av dem, tillsammans med flera kolleger från Chicago, som reste till Schweiz 1947 och deltog i grundandet av Mont Pelerin Society för att ge de klassiskt liberala idéerna en ny start. Friedman och många av de andra mötesdeltagarna talade om *en ny liberalism* som erkände att staten kunde spela en positiv roll, exempelvis när det gällde att motverka fattigdom. Det var för övrigt ett synsätt som fick Ludwig von Mises att ilsket lämna överläggningarna med orden ”Ni är alla socialister”.

Just kritiken av den intellektuella grunden för mycket av efterkrigstidens socialism – keynesianismen – var emellertid kärnan i Friedmans akademiska arbeten under 1950-talet. En grundläggande idé hos Keynes var tanken att ju mer människor tjänar, desto mer sparar de, och att depressionen kunde förklaras med att människor inte ville spendera sina pengar. Denna underkonsumtionsteori öppnade för beskattning och omfördelning. Men datan, för övrigt insamlad av Rose Friedman i ett tidigare projekt, visade att människors konsumtionsmönster var betydligt mer komplicerade, vilket gjorde det möjligt att ifrågasätta en av grunderna för keynesianismen.

Sitt stora genomslag i samhällsdebatten fick Milton Friedman emellertid med *A Monetary History of the United States*, som gavs ut 1963 och var resulta-

Sedelpressen: Bör inte gå alltför varm.

FOTO: ALAMY >>

Mr & mrs Friedman: varandras intellektuella samarbetspartner.

FOTO: ALAMY

tet av tio års forskning tillsammans med Anna Schwartz. I boken påvisade Friedman och Schwartz en kraftig minskning av penningmängden åren efter börskraschen 1929. Federal Reserves (USA:s centralbank) beslut att strama åt under dessa år var det, konstaterade Friedman, som gjorde att kraschen utvecklades till den stora depressionen. Det som hade beskrivits som ett misslyckande för marknadsekonomin som system var i själva verket ett misslyckande för beslutsfattarna i centralbanken som låtit penningmängden krympa när ekonomin befann sig i fritt fall.

Arizonasenatorn Barry Goldwater, som i början av 1960-talet blivit den ledande partipolitiska företrädaren för motståndet mot den växande amerikanska staten, läste boken och skrev uppskattande till Friedman.

Goldwater förlorade visserligen stort i presidentvalet 1964, men ideologiskt inleddes en rörelse bort från keynesianismen. Friedman blev kolumnist i veckotidningen *Newsweek*. Boken *Capitalism and Freedom*, som byggde på Friedmans föreläsningar och som kommit ut några år tidigare, blev med budskapet om att genom privatiseringar rulla tillbaka staten något av ett manifest för den nya amerikanska höger som snart skulle få en ledare i form av Kaliforniens guvernör Ronald Reagan.

När 1970-talet summerades var den kände ekonomen John Kenneth Galbraiths omdöme att John Maynard Keynes era hade fått lämna plats för Milton Friedmans.

Keynesianismens verktyg och teo-

rier varken bet på eller kunde förklara 1970-talets kombination av hög inflation och hög arbetslöshet. Allt fler beslutsfattare anslöt sig till Friedmans grundläggande idé om att inflation alltid är en fråga om penningmängden. Att omsätta idéerna om att inflationen gick att kontrollera genom att sätta kvantitativa mål för penningmängdens utveckling – det som brukar beskrivas som monetarism – visade sig, som Burns konstaterar, emellertid vara lättare sagt än gjort i praktisk politik. I både USA och Storbritannien, där Ronald Reagan respektive Margaret Thatcher var uttryckligen inspirerade av Friedman, prövades metoden.

Modifierade lever dock Friedmans idéer kring penningpolitiken i hög grad vidare i form av inflationsmål och andra ramverk som syftar till att skapa stabilitet och förutsägbarhet i ekonomin. Och när centralbankerna reagerade på finanskrisen hösten 2008 genom massiva penningpolitiska stimulanser svävade Friedmans ande över beslutet. Det var ju detta Federal Reserve borde ha gjort i oktober 1929.

I boken diskuterar Burns också utförligt den enskilda händelse som mer än något annat skulle sätta bilden av Friedman i breda kretsar och leda till protesterna i Stockholm i samband med ekonominpriset: det sex dagar långa besöket i Santiago i Chile våren 1975.

Bakgrunden till besöket var ett långvarigt samarbete mellan Chicagouniversitetet och det katolska universitetet i

Santiago. Den chilenska ekonomin, som hade hamnat i fritt fall under Allendes socialistiska experiment, led två år efter kuppen fortfarande av en inflation på 300 procent. Ekonomerna, som gått till historien som *The Chicago Boys* och som några år tidigare utarbetat ett förslag på omfattande ekonomiska liberaliseringar, konstaterade att något behövde göras och bjöd in Friedman.

Burns påminner om att förverkligandet av det ekonomisk-politiska programmet knappast var grunden för Pinochets styre eller ett skäl för militärkuppen. Tvärtom var många i juntan positiva till en fortsättning på den statsdirigerade ekonomi som existerat även före Allendes valseger 1970.

I det 45 minuter långa samtalet med Pinochet lyfte Friedman fram behovet av snabba åtgärder för att knäcka inflationen, genom att kraftigt minska de offentliga utgifterna trots att det kortsiktigt skulle vara socialt riskfyllt. Detta blev också verklighet efter Friedmans Chileresa. Det var dock, konstaterar Burns, knappast Friedman som fällde avgörandet. Snarare bekräftade Friedmans besök det inflytande som de Chicagoutbildade ekonomerna hade hunnit skaffa sig.

Frågan om Chile skulle dock förfölja Friedman. En konsekvens av debatten blev att Friedman med åren kom att bli allt tydligare i sitt försvar för den politiska friheten som en långsiktig förutsättning för den ekonomiska friheten.

Med alla dess fel och brister är den värld Milton Friedmans idéer bidrog till att skapa – från Tallinn till Shanghai – rikare och bättre än dess föregångare. Det är värt att dra sig till minnes när det återigen talas om den stora statens återkomst, och Friedmans idéer om fria marknader och globalisering i många kretsar framställs som hopplöst omoderna.

Men att USA:s president Joe Biden, i valrörelsen 2020 deklarerade att "Milton Friedman isn't running the show anymore", säger kanske i själva verket en hel del om den fortsatta kraften i Friedmans idéer.

Ingen kommer undan Milton Friedman. Jennifer Burns läsvärda biografi hjälper oss att förstå varför. 🌸

Svend Dahl

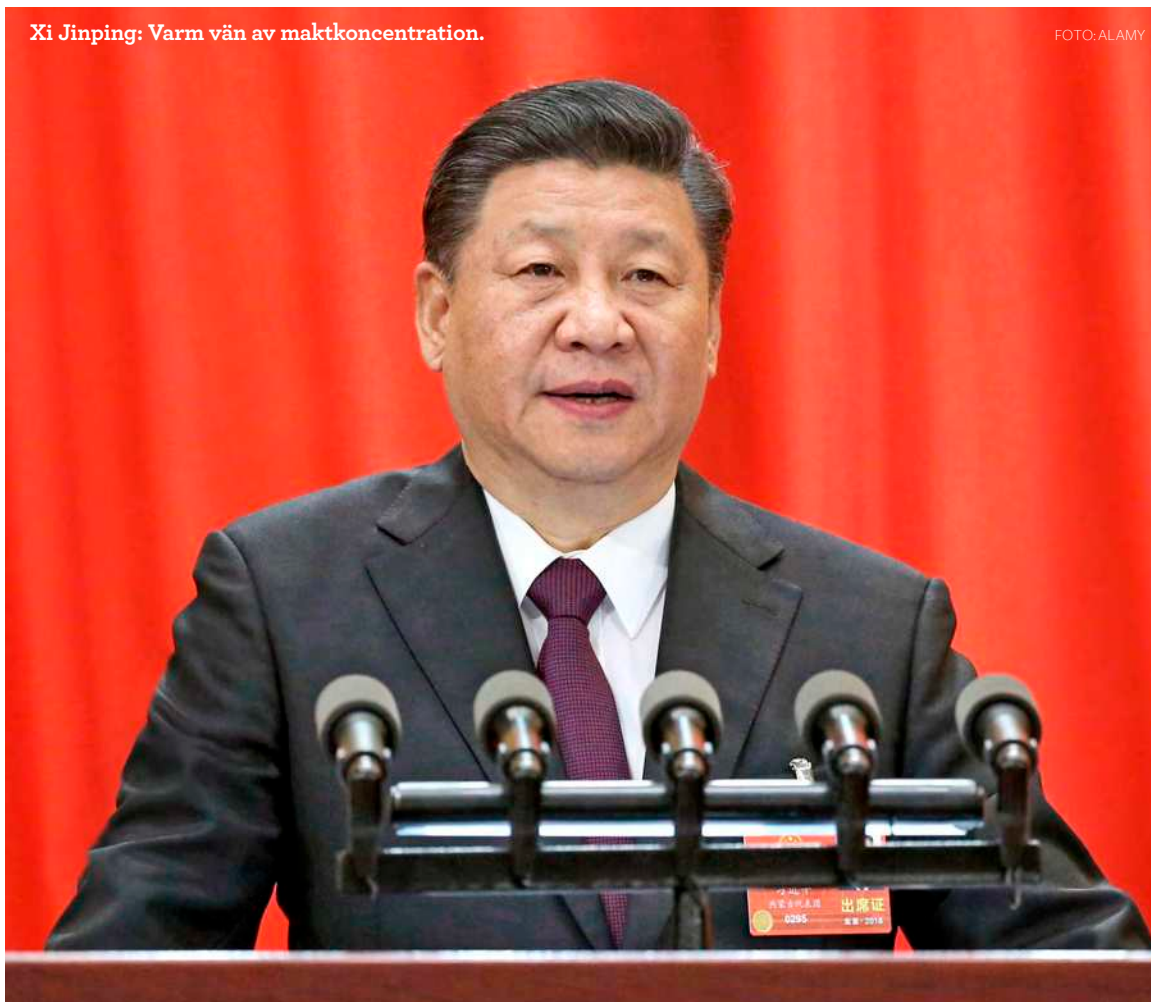

MILTON FRIEDMAN
THE LAST CONSERVATIVE
JENNIFER BURNS
Farrar, Straus and
Giroux 2023

Ledare på livstid

Xi Jinping: Varm vän av maktkoncentration.

FOTO: ALAMY

POLITIK

I en värld där nästan allt kan mätas och där algoritmer kan skriva i det närmaste felfria texter kan man fråga sig vad det egentligen finns för behov av att studera idéer och hur de påverkar samhället. Är inte vi människor inte bara chatbottar som bäst kan studeras genom frekvensanalyser och ordmoln? Och är inte våra idéer om världen ytterst bara återspeglingsbilder av fysiska realiteter som lätt kan kodas, kvantifieras och analyseras i eleganta regressionsmodeller? Men man kan även fråga sig om det verkligen är så enkelt. För drygt tio år sedan använde den amerikanske Nordkorea-experten Brian Myers en drastisk liknelse för att tydliggöra varför man inte

kan bortse från studiet av idéer, som jag fritt parafraserar här:

Tänk dig att en ny familj flyttar in i grannhuset som stått tomt ett tag. En eftermiddag får du syn på dina nya grannar när de bär in automatkarbiner, gra-

ler. Du undrar nog snarare hur din granne tänker, hur han uppfostrar sina barn.

Med andra ord kommer vi inte att förstå varför den nordkoreanska regimen beter sig som den gör om vi inte bryr oss om hur dess ledare tänker och hur

”Det fanns också förhoppningar om att välståndet skulle alstra en frisinnad medelklass som önskade politiska reformer. Men det blev inte så.”

natgevär och andra vapen i sitt nya hem. När du sedan ligger där sömnlös om natten, efter att du lagt ut ditt hus för försäljning, så tror jag inte att du grubblar över vad din granne dricker för konjak eller hur många kalorier hans frukost innehåller.

de ser världen. Myers fyndiga argument för att ägna sig åt djupstudier av idéer är något som även har tillämpning utanför det ganska snäva skräpet av Nordkorea-analytiker, inte minst för oss som bevakar Kina.

>>

Faktum är att vi aldrig har vetat särskilt mycket om hur kinesisk elitpolitik fungerar inifrån på daglig nivå. Under Mao Zedongs vælde (1949–76) sökte forskare insikter om kinesisk politik och samhälle genom närläsningar av ideologiska texter i *Folkets dagblad*, läckta partidokument, vittnesmål från flyktingar och till och med i Mao Zedongs poesi. Trots begränsningarna lyckades forskarna komma fram till förvånansvärt mycket med dessa metoder. Så fort landet öppnades för omvärlden efter Maos död och Deng Xiaopings uppstigande till makten kunde forskarna raskt gå vidare med nya metoder för att samla in data. För första gången på decennier blev det möjligt att genomföra djupintervjuer och fältundersökningar, arkiven öppnades på vid gavel och en flod av statistiska data sköljde över Kinaforskningen. Inom bara ett par år kunde Kina studeras som nästan vilket annat land som helst. Men den kinesiska elitpolitikens högsta nivå förblev hölj i dunkel.

Trots begränsningarna växte det fram ett slags expertkonsensus om att Kina styrdes av en pragmatisk regim som främst var inriktad på ekonomisk tillväxt och stabilitet för att säkra regimens egen fortlevnad. Visserligen styrdes Kina av ett parti som nominellt var kommunistiskt och som ofta använde brutala metoder för att säkra sin överlevnad, men regimens beteende kunde ytterst förklaras utifrån nyttokalkyler och pragmatiska impulser. Genom att koppla regimens intresse av fortsatt ekonomisk tillväxt till den globala ekonomin skulle omvärlden göra Kina till en ansvarstagande medintressent (eller medberoende) i den nya globala världsordningen efter kalla kriget. Det fanns också förhoppningar om att välståndet skulle alstra en frisinnad medelklass som önskade politiska reformer.

Men det blev inte så. Så snart som Xi Jinping tagit över rodret som Kinas högste ledare 2012 stod det klart att han, till skillnad från sina två företrädare, inte tänkte regera som den främste bland jämlikar, utan som landets obestridda ledare, och han vidtog beslutsamma åtgärder för att koncentrera all makt i sina egna händer. Snart började officiella förlag trycka upp påkostade verk om Xis statskonst som torgförde ”Xi Jinpings tänkande om socialismen med kinesiska särdrag i en ny era”, vilket ännu är det officiella namnet på Xis ideologi. I takt med att det har blivit svårare att bedriva fältarbete i Kina innebar skiftet att det för första gången sedan Mao-erans slut är viktigt att sätta sig in i den högste ledarens tankevärld. Kremlologin har gjort sin återkomst i Kinabevakningen.

Tillväxt och välstånd: säkrar – eventuellt – regimens makt.

FOTO: GETTY IMAGES

Ett verk som antar utmaningen att förstå ”Xi Jinpings tänkande” är Steve Tsangs och Olivia Cheungs nyutkomna bok *The Political Thought of Xi Jinping*. Båda författarna är verksamma vid den prestigefyllda School of Oriental and African Studies (SOAS) i London och de har finkammat och djupläst Xi Jinpings publicerade skrifter sedan 2012 så att vi andra slipper göra det. För enkelhetens skull utgår författarna ifrån att det är Xi Jinpings egna tankar som framträder i hans skrifter och spekulerar inte i vilken grad han använder sig av spökskrivare. Tsang och Cheung driver tesen att Xis ledarskap utgör något kvalitativt nytt i partiets historia och innebär ett brott med de senaste 30 åren av konsensusstyre. Författarna är noga med att understryka att även om Xi Jinpings föreställningsvärld har en stabil kärna, så är hans ideologi i högsta grad ett verk under uppbyggnad och han har ännu inte lyckats rubba Maos och Dengs ställning som ideologer. I sju korta kapitel går de systematiskt igenom Xi Jinpings föreställningsvärld, från hans idéer om partiets överhöghet, ekonomisk utveckling, patriotism, Kinas plats i världen och hans föreställningar om mänsklighetens ödesgemenskap.

Inledningsvis slår författarna fast att Xi omfattar vad de kallar en ”sinocentrisk marxism”, det vill säga en marxist-leninistisk doktrin som placerar Kina i världens centrum. Medan Mao Zedong och hans ideologer var medvetna om att marxismen inte var väl lämpad för

Kina och därför försökte anpassa läran till kinesiska förhållanden, så betraktar Xi Jinping tvärtom socialismen och marxism-leninismen som en naturlig utväxt av Kinas historia och ägnar sig inte åt djupare doktrinära förklaringar av varför så skulle vara fallet. Det är i huvudsak leninismen, med dess idéer om ett centraliserat elitparti som leder samhällsutvecklingen, som attraherar Xi. Detta hänger samman med Xi Jinpings likaledes sinocentriska nationalism och hans alltigenom instrumentella syn på partiets officiella marxist-leninistiska doktrin. För Xi Jinping är ”nationell pånyttfödelse” och den vagt definierade ”kinesiska drömmen” de yttersta målen för partiets arbete, inte en världsrevolution som leder till ett klasslöst samhälle.

Intimt sammanknippad med Xi Jinpings leninistiska synsätt är hans föreställning om att en av honom ledd ”rektifikation” av partiet är nödvändig för att uppnå dessa mål. De första åren vid makten ägnade sig Xi åt kampanjer mot korruption, och det var när han lagförde Zhou Yongkang, en före detta ledamot i politbyråns ständiga utskott, som man kunde skönja det första tecknet på att Xi inte var någon vanlig ledare. Enligt gängse regler åtnjöt partiledare på Zhous nivå åtalsimmunitet och Xis agerande antydde att Xi inte planerade att gå i pension efter två mandatperioder, eftersom Xi nu själv inte längre kunde räkna med rättsligt skydd. Mycket riktigt togs mandatbegränsningarna för två

av Xis viktigaste poster, som folkrepubliken president och partiets generalsekreterare, sedermera bort och idag är Xi i praktiken Kinas ledare på livstid. Här är det viktigt att betona att även om Xi Jinping uppenbarligen beundrar Maos hårda nypor och förmåga att bryta stela rutiner, så ligger han i sitt temperament mycket närmare den tidigare presidenten Liu Shaogis leninistiska styressätt. Xi utövar sin makt genom partiapparaten och det skulle aldrig föresväva honom att skapa om parti med en ny kulturrevolution.

På ett sätt som inte setts sedan Maos dagar har Xi ställt kommunistpartiet i centrum för maktutövningen och han har överfört viktiga samhällsfunktioner från statliga institutioner till partiorgan, vilket river upp flera decennier av politiska reformer under Deng Xiaoping. Xi tolererar inga fraktioner eller intressegrupperingar och han gör ingen åtskillnad mellan att lyda honom själv och att lyda partiet. Således sitter han själv som ordförande i ungefär hälften av de arbetsgrupper som leder olika aspekter av partiets arbete. Xi har omförhandlat det sociala kontraktet och satt Maos masslinje i centrum. Under det förra sociala kontraktet köpte partiet folkets lydnad genom att leverera ekonomisk tillväxt, nu förväntas vanliga medborgare ställa upp och visa sin aktiva trohet till partiet på samma sätt som reguljära partimedlemmar. För att åstadkomma detta fäster Xi Jinping stor vikt vid att leda och omforma folkopinionen genom partiets propagandaapparat.

En av de mest intressanta insikterna i Xi Jinping tankevärld finner vi i kapitlet om hans syn på ekonomin, något som aldrig har ansetts vara något av Xis starkaste kort. Tsang och Cheung motsäger inte denna bild, men betecknar honom något överraskande som en leninist som betonar utbudssidan av ekonomin. Xi Jinping lägger ned stora resurser för att stärka Kinas ekonomiska muskler och innovationskraft med målet att underbygga landets ekonomiska självtillräcklighet gentemot USA och västvärlden. Som den socialist han säger sig vara så tror han på starka statliga interventioner för att främja sociala mål som fattigdomsbekämpning och att tvinga företag till att bidra till allmänna ändamål. Samtidigt är han inte särskilt intresserad av en utjämnad inkomstfördelning i en klassisk socialistisk bemärkelse och han har uttalat sig skarpt emot att "arbetsskygga" medborgare ska kunna försörja sig på det allmännas bekostnad.

Vad betyder dock detta för omvärlden? Tsang och Cheung är försiktiga med att komma med förutsägelser, men de framhåller att Xi Jinping inte bara är en vanlig kinesisk nationalist, utan återkommer till temat att han är en sinocentrisk nationalist som är genuint stolt över Kinas historia och tror på Kinas särskilda plats i världen. Xi vill bryta upp de gamla maktblocken i världen och bygga nya allianser för att utmana USA, men han är inte intresserad av att ersätta USA:s ledande ställning, inte

för ögonblicket i alla fall. Istället har han tagit till sig det urgamla begreppet "allt under himlen" (*tianxia*), enligt vilket Kina är centrum för en universell civilisation som världen kommer att underkasta sig frivilligt på grund av dess inreboende moraliska kraft. Med tanke på att Kina besitter begränsat med "mjuk makt" i världen så ger författarna därmed lugnande besked, på kort sikt i alla fall. Samtidigt medger de att Xi Jinping är fast besluten om att erövra Taiwan, något som skulle få katastrofala konsekvenser för hela världen om han försöker genomföra det med militära medel. Underförstått ska resten av världen vara på sin vakt mot Kina under Xi Jinping och vi bör nog fundera på vad Xi egentligen menar med sitt tal om mänsklighetens ödesgemenskap.

Idéhistoria är till sin natur spekulativ och jag hade gärna sett att författarna tagit fler risker i sina tolkningar av Xis skrifter, istället för att lämna över så mycket av den bördan till läsaren. Visserligen har författarna gjort en enorm pionjärinsats genom att ta sig igenom travar av partidokument, men det tråkiga språket i originaltexterna har tyvärr smittat av sig på prosan. Jag saknar också en diskussion om i vilken grad Xi Jinping förlitat sig på ideologer och spökskrivare när han har mejslat ut sin ideologi. Den tidigare akademikern och numera topppolitikern Wang Huning, som arbetat som chefsideolog för både Jiang Zemin och Hu Jintao, nämns visserligen i förbigående, men det är förvånande att den som ser ut att bli Wangs efterträdare, Li Shulei, inte nämns alls. Li, som nyss valdes in i politbyrån, har en djup skolning i Kinas litteratur, historia och kultur och det ligger nära till hands att det är han som nu har fått Xis öra och förser honom med talepunkter om Kinas särskilda plats i världen. Det förefaller som att nästa steg i en kremlologisk analys av Kinas inre politiska liv kommer att kartlägga vilket inflytande partiideologer som Li Shulei har och kommer att få på Kinas fortsatta utveckling. Vi får hoppas att Steve Tsang och Olivia Cheung eller någon annan Kina-expert följer upp det spåret. ✖

Pär Cassel

**THE POLITICAL
THOUGHT OF XI JINPING**
STEVE TSANG OCH
OLIVIA CHEUNG
Oxford University Press 2024

Taiwans försvarsmakt: Ständigt utsatt för provokationer.

FOTO: GETTY IMAGES

Vasilij Grossman: Kände terrorns logik.

FOTO: ALAMY

Ett land av olika meningar

LITTERATURHISTORIA

Vladimir Putins krig mot Ukraina fick snabbt konsekvenser också inom kulturen. Sopranen Anna Netrebko, som tidigare hade poserat med en flagga som representerade ett av de områden som Ryssland tog från Ukraina 2014, avskedades från Metropolitan-operan och en rad framträdanden ställdes in. Stjärndirigenten Valerij Gergijev, som länge varit god vän med Putin och aktivt försvarat dennes utrikespolitik, avskedades från Münchenfilharmonin och förlorade flera andra engagemang.

Men man kan också läsa (se till exempel "Ukraine's cultural counteroffensive", *Washington Post* 10/5 2023) om hur man i Ukraina systematiskt avlägsnar spår av Ryssland från sin kultur. Böcker på ryska språket dras in och mals ner, gator och torg som har uppkallats efter ryska författare har bytt eller kommer att byta namn. Det är något som i och för sig är begripligt, också med tanke på tidigare förbrytelser, som den svältkatastrof som under Stalins tid krävde mellan tre och sju miljoner döda i Ukraina 1932–1933. Men borde man inte tvärtom ta fasta på det i rysk kultur som går tvärsenot vad de nuvarande ryska härskarna står för?

Gary Saul Morson har under drygt 40 år publicerat studier av ryska författare. Hans senaste bok, säkerligen skriven

före kriget i Ukraina, känns ändå mycket aktuell därför att den kretsar kring en motsättning som går genom den ryska och även sovjetiska litteraturen: mellan dem som tror sig sitta inne med hela sanningen och dem som istället talar för dialog, kompromiss, humanitet. Den heter *Wonder Confronts Certainty*, förundran konfronterar förvisning (titeln lånad från en annan expert på rysk litteratur, Rufus Matthewson).

Grundförutsättning är litteraturens betydelse i rysk och sovjetisk kultur. Stalin läste flitigt och hade över 20 000 volymer i sitt personliga bibliotek. När Vasilij Grossman på 1950-talet försökte få sitt storverk *Liv och öde* publicerat kallades han upp till Michail Suslov, kommunistpartiets chefsideolog, som talade om varför det inte gick för sig. (Romanen publicerades i hemlandet först 1988, långt efter författarens död.) Då Svetlana Aleksijevitj fick Nobelpriset i litteratur 2015 sade hon sig ha tre hem: Belarus, hennes fars hemland och där hon bor, Ryssland, där hon föddes och varifrån hennes mor kom, och den stora ryska kulturen.

Ty den stora ryska litteraturen väjer inte för stora frågor. I en avgörande scen

i Fjodor Dostojevskijs *Bröderna Karamazov* möts bröderna Ivan och Aljosja på en stinkande krog och diskuterar "världsgåttorna och inget annat: Finns det någon Gud, finns det någon odödlighet?" (övers. Staffan Dahl) I samme författares *Brott och straff* diskuterar en mördare och en prostituerad Nya testamentets berättelse om Lasarus uppståndelse från de döda. Samma sak i stora romaner från Sovjettiden. Centralgestalten i Boris Pasternaks *Doktor Zjivago* talar med bolsjevikern Streljnikov i timmar "som bara rysar kan tala", och Aleksander Solzjenitsyns *Den första kretsen* är full av existentiella diskussioner.

Gary Saul Morson menar att en huvudmotsättning blir tydligt urskiljbar under den relativt framstegsinriktade tsar Alexander II. Under sin tid vid makten (1855–1881) upphävde han livegenskapen, inrättade lokala styrande råd, gjorde ansatser att etablera mera oberoende domstolar. Ändå var det under denna tid som en "intelligentia" trädde fram; en term som i dess ryska mening inte betyder intellektuella, med kulturella eller vetenskapliga meriter och tänkesätt, utan betecknar något mycket smalare och radikalare. Deras bibel blev Nikolaj Tjernysjevskijs roman från 1862, *Vad*

"Det är ingen slump att Alexander Uljanov, som 1887 blev avrättad för sin aktivitet som terrorist, blev en förebild för sin lillebror Vladimir, senare känd som Lenin."

bör göras. Den må vara utopisk, hopplöst pekpinnemässig och övertydlig (Dostojevskij gör i sin *Anteckningar från källarhål* ursinniga anspelningar på den), men den fick enormt genomslag hos en elit med ”framstegsvänliga” tankar. Vladimir Lenin älskade den och lånade dess titel för en av sina egna viktigaste texter.

Inom intelligentian anslöt sig många till den populistiska rörelse som kallade sig folkvänner eller narodniker (efter ryskans narod, folk), och unga studerande människor gick ut på landsbygden för att väcka folket till uppror. Denna strömning svärmade också för en terrorism som krävde otaliga offer och till slut även tsaren själv; han avlöstes av den mycket reaktionäre Alexander III. Till intelligentian hörde skrivande människor, debattörer och journalister. En av de främsta terroristerna i början av 1900-talet, Boris Savinkov, som organiserade mordet på en inrikesminister 1904 och en storfurste året efter, som satt i en regering dominerad av revolutionärerna efter revolutionen 1917, som sedan flydde innan han återvände till Ryssland och dog 1925, skrev också romaner. Huvudpersonen i hans roman *Det som inte hände* (1912) proklamerar att ”jag lever för att mörda, endast för att mörda”.

För intelligentian har litteraturen bara ett berättigande som en del av kampen, medan för verkligt betydelsefulla författare är litteratur ett sätt att se världens och människornas komplexitet. Bättre än tsarens poliser och spioner kunde en diktare som Dostojevskij förstå att den som anser sig sitta inne med den enda rätta lösningen kan anse mordet berättigat. *Onda andar* förutser på ett kusligt sätt vad som blev verklighet efter ryska revolutionen, sedan i Kina under Mao

och Kambodja under De röda khmererna, av revolutionärt motiverade massmord. (En not till svenska läsare: Onda andar finns i två någorlunda moderna översättningar till svenska, den ena av Staffan Dahl, 1990, och den andra av Anton Karlgren, som i reviderat skick utgavs 1973. Jag föredrar den senare, eftersom den är fullständig och innehåller ett avgörande kapitel som ströks av ryska censuren, ett kapitel som utgavs först 1921 och även finns översatt som *Stavrogins brott*.)

Det är ingen slump att Alexander Uljanov, som 1887 blev avrättad för sin aktivitet som terrorist, blev en förebild för sin lillebror Vladimir, senare känd som Lenin, som ju tänkte som en terrorist. Men efter att bolsjevikerna gripit makten 1917, med en ideologi som hade många drag gemensamt med intelligentian, blev just intelligentians makt betydligt reducerad. Många av dem miste livet på grund av bolsjevikerna, andra flydde utomlands. Kommunisterna tålde inga andra revolutionärer än sig själva. Framförallt ansågs verklig realism för subversiv. Redan i en uppsats från 1905 om ”Partiorganisation och partilitteratur” förklarar Lenin krig mot ”opartiska författare” och förklarar, i typiskt leninska ordalag att dessa ”hysteriska intellektuella som ylar om frihet att uttrycka sig, att kritisera, att skapa endast uttrycker en ”borgerlig intellektuell individualism”. En verklig revolutionär hyllade våldet. Leo Trotskij hävdade att man måste ”en gång för alla sätta stopp för babblandet från papister och kväkare om människolivets helgd” och skrev i telegram till kamrater i Astrakan: ”Avrätta hänsynslöst.” Lenin skrev i telegram till bolsjevikerna i Penza: ”Kamrater! [...] Häng (absolut häng, så att folket ser) inte färre än ett hundra kända kula-

ker, rika knösar, blodsugare.[...] PS Se till att ni hittar hårdare folk.”

Terrorns logik är att tvinga motståndaren att ge upp alla tankar på frihet. Grossman skriver i *Liv och öde*: ”Underkastas människans natur en förändring, blir den en annan i det totalitära övervåldets smältugn? Mister människan den för henne karakteristiska viljan till frihet? Svaret på detta är svaret om människans öde och den totalitära statens öde. En förändring av människans själva natur förebådar statsdiktaturens triumf för all framtid och över hela världen; människans oföränderliga frihetssträvan är domen över den totalitära staten.” (övers. Hans Björkegren.) Efter kommunismens fall ursäktade sig många med att skylla på det totalitära systemet, men författaren Sergej Dovlatov ställde i en artikel i *Izbrannye* 2018 frågan: ”Vilka skrev fyra miljoner angivelser?”

Såväl den undergivne angivaren som den auktoritäre härskaren gör anspråk på att veta vad som är den korrekta linjen, medan den människa som söker friheten och en moralisk hållning måste vara en sökare. Den som läser Leo Tolstojs *Krig och fred* blir gripen av Pierre Besuchovs ständiga försök att skaffa sig en världsbild som är viss, hur han dras från den ena teorin till den andra, som då han söker ”bevisa” att Napoleon är Vilddjuret från Uppenbarelseboken genom att via en obskyr profetia översätta varje bokstav i det franska alfabetet enligt talmagiska principer till en hebreisk siffra och därigenom kommer fram till att uttrycket *L'empereur Napoleon* motsvarar odjurets tal 666. Men romanen berättar vidare om hur han genom olika öden lär sig mer om sig själv. Ivan Turgenevs *Fäder och söner* är typexemplet på sådan fiktion som de största ryska författarna var mästare i, idéromanen som handlar om en teori som befinns vara otillräcklig – vilket dess huvudpersoner Basarov och Arkadij erfar.

Morson menar att den största ryska litteraturen innehåller så mycket annat än dramatik och extremism. Lika mycket hyllas det prosaiska. Dels i meningen det ordinära, vardagliga – tänk Tjechov, tänk Levin i *Anna Karenina*. Dels i meningen att i berättande prosa finns de bästa möjligheterna att skildra människor som föränderliga varelser, inte som fixerade. *Liv och öde* låter en person visa på Anton Tjechov, som framstår som den stora humanistiska och demokratiska förebilden. ”Tjechov har sagt: Måka på Gud, låt oss vara goda och uppmärksamma mot människan vem hon än är – domprost, bonde, fabrikör och miljonär, straffänge på Sachalin, upppassare på restaurang [...] Och det är just det som

Sopranen Anna Netrebko: poserar med fiendens flagga.

FOTO: TT

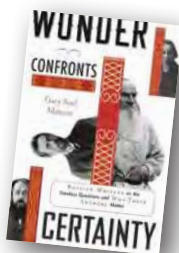
**Nikolaj Tjernysjevskij:
Utopist med pekpinne.**

kallas demokrati, det ryska folkets demokrati som ännu inte förverkligats.” (övers. Hans Björkegren)

”Till skillnad från utopier och levnadsteckningar över helgon antar inte realistiska romaner att de äger den yttersta sanningen”, summerar Morson. ”Den realistiska romanen överväger olika slags omedvetenhet, hör hemma i oviss-het och vistas i ett land av olika mening-ar. Författaren påstår sig aldrig förstå allt om en person. Hon lägger fram sina egna åsikter som utmaningar. De härrör inte från gudomliga uppenbarelser, matema-tiska bevis, vetenskapliga demonstratio-ner utan från erfarenhet. De är inte defi-nitiva och vad de erbjuder är inte perfek-ta kunskaper utan klokhet som inte går att formalisera.”

Han ger en lust att läsa om de sto-ra prosaverken. Men man klämmer ock-så på en fråga som gäller i alla fall Dosto-jevskij och Solzjenitsyn, i sina litterära verk storartade förespråkare för huma-nitet och vidsynhet, men i sina politiska uttalanden hemfallna åt mystiska utlägg-ningar om den ryska folksjälens. Hur skul-le de ha ställt sig till dagens storryska nationalism manifesterad i angreppskri-get mot Ukraina? Och om de var kritiska, skulle de få säga det öppet? Dialogisk litteratur är nog bra, men garanteras bäst också av politisk, liberal demokrati. ✿

Lars Åke Augustsson

**WONDER CONFRONTS
CERTAINTY
RUSSIAN WRITERS ON
THE TIMELESS QUESTIONS
AND WHY THEIR
ANSWERS MATTER
GARY SAUL MORSON
Belnap Press 2023**

Nationens födslovåndor

HISTORIA

DEduardo Sacheri är en argen-tinsk författare född 1967 i Castelar, Buenos Aires. Han är mest av allt känd för sin debutroman, *La pregunta de sus ojos* från 2005 som har blivit filmatiserad i både en argen-tinsk version (*El secreto de sus ojos* 2009, Oscar för bästa utländska film 2010) och en nordamerikansk remake (*Secret in Their Eyes* 2015). Därefter

har han publicerat en rad romaner och novellsamlingar. Han är även krönikör för sporttidningen *El Gráfico* där han primärt skriver om fotboll.

2022 publicerades den första delen av hans historia om Argenti-na med titeln *Los días de la revolución. Una historia de Argentina cuando no era Argentina* (1806-1820). Titeln kan översättas med Revolutionens dagar. En historia om Argentina när det inte var Argentina och är en bra sammanfattning av innehållet. Åren 1806-1820 är den turbulenta period då först staden

Gamla Buenos Aires: Här drömde man om en självständig nation.

Buenos Aires och sedan andra delar av det som idag är Argentina lämnade det spanska imperiet, men innan nationalstaten Argentina fann sin moderna form. Boken handlar alltså om startskottet för den sydamerikanska avkoloniseringen och självständighetsprocessen och därmed om händelser som är centrala för det moderna Argentinas grundande myt.

Som professionell historiker är jag initialt alltid tveksam till skönlitterära författares historieskrivning. Och då menar jag inte i första hand författare till historiska romaner eller till böcker som utger sig för att bygga på historiska personer eller händelser, där historien väldigt ofta reduceras till en kombination av bakgrund och alibi. Även när det finns anspråk på att förmedla historia så är det allt som oftast reduktionistiskt och ideologiskt vinklat innehåll.

Hur mycket jag än uppskattar Vil-

”Här blir det tydligt att den tilltänkta publiken i första hand är Argentinas befolkning och i andra hand andra sydamerikaner.”

helm Mobergs *Min svenska historia* eller Liv Strömqvists serier, så kommer man inte undan det faktum att det handlar om historieförmedling med tydliga dagspolitiska utgångspunkter och budskap där de historiska företeelser som skulle kunna störa eller komplicera budskapet utelämnas. Historiens komplexitet och en vilja att förstå historiska personers värderingar och agerande utifrån deras egen tid har med andra ord sällan en plats hos skönlitterära författare, utan de är oftast nöjda med att rasta sina samtida käpphästar i de historiska landskapen och att låta storyn vara viktigare än historien.

Sacheris bok är inte en sådan historieskrivning. Det här är tvärtom en bok som vill sammanfatta den aktuella forskningen om perioden för en bredare publik, som har ett anspråk på att förmedla historiska skeendens komplexitet och tolka händelser utifrån de deltagande aktörernas perspektiv och valmöjligheter. Det betyder inte att boken saknar samtidskoppling, men den företeelse i samtiden som Sacheri hela tiden argumenterar emot, är den i Argentina vanliga uppfattningen att det som drev revolutionärerna i Buenos Aires var drömmen om en självständig nation. Det är en förståelse av historien som han tydligt är ute efter att ifrågasätta. Formuleringen om ”Argentina innan det blev Argentina” är som sagt programmatisk.

Till saken hör att Sacheri är utbildad historielärare som trots sin författarkarriär fortfarande undervisar i en *Secundaria* – Argentinas motsvarighet till högstadiet och gymnasiet – i Buenos Aires. Hans självförståelse och historiesyn som den framkommer i bokens förord utgår också från lärarrollen. Den argentinska historievetenskapen har sedan decennier varit både innovativ och produktiv, skriver Sacheri. Man har studerat komplexa kulturella, sociala och politiska processer utifrån en rad olika perspektiv, men resultaten har stannat i akademien. En lärares roll är, så menar Sacheri, att förmedla dessa kunskaper till den som är villig att lära. Han vill dock inte skriva en ny och modernare historia om Argentina, utan beskriver sin bok som en inbjudan till läsaren att ompröva sina tidigare kunskaper. En möjlighet att förstå revolutionens dagar utifrån nyare forskning. Här blir det tydligt att den tilltänkta publiken i första hand är Argentinas befolkning och i andra hand andra sydamerikaner. Jag tror näm-

ligen att ytterst få personer från andra delar av världen har några tidigare kunskaper att ompröva.

Det är mycket historia Sacheri får in på bokens totalt 287 sidor, indelade i tre delar, eller akter om totalt 16 kapitel. Den första akten, ”Hur man konstruerar ett imperium”, tar avstamp i det spanska imperiets historia och struktur och omorganisationen av de sydamerikanska vicekungadömena under huset Borbón under slutet av 1700-talet.

Det var en omorganisation som gjorde den dittills obetydliga hamnstaden Buenos Aires, belägen i imperiets sydöstra utkant, till säte för vicekungen av Rio de la Plata och därmed maktcentrum för området från La Paz i nordväst till Buenos Aires i sydost, från Cobija vid Stilla-havskusten till Montevideo vid Atlanten.

Bokens andra akt, ”Revolutionens dagar”, innehåller en genomgång av handelns betydelse för staden Buenos Aires, en stad där lagen inte bara gjorde skillnad på fria och slavar, män och kvinnor, vita, urinvånare och svarta, utan också på huruvida de vita var födda i Europa eller Sydamerika. Efter att ha beskrivit en stad där en allt större andel av handeln kontrolleras av lokalt födda, men socialt sett andraklassiga köpmän, skapandet av en lokal milis som svar på de brittiska anfällen på staden och det maktvakuum som napoleonkrigen i Europa orsakar när den spanska kronan tappar kontakten med sina kolonier, kommer Sacheri fram till den argentinska revolutionen den 25 maj 1810.

Detta är den dag då en junta bestående av lokala makthavare, milisbefälhavare, advokater, köpmän och en präst, ersätter vicekungen och gör Buenos Aires självständigt. Detta är samtidigt startskottet för tio års väpnad konflikt med de delar av vicekungadömet som fortfarande är kungatrogna, med Portugal som fortfarande kontrollerar Brasilien och med provinser som varken är kungatrogna eller vill böja sig för Buenos Aires.

Dessa väpnade konflikter utgör bokens tredje akt, ”Vandrande i skuggorna”, som omfattar perioden 1810–1820, och som jag ser som bokens starkaste del. Sacheri behandlar de oväntade och svårhanterliga problem som Buenos Aires elit stod inför efter 1810 med lätta, men precisa formuleringar och en dos humor.

Ett exempel på ett sådant problem var att vicekungadömet inte hade slutit upp

>>

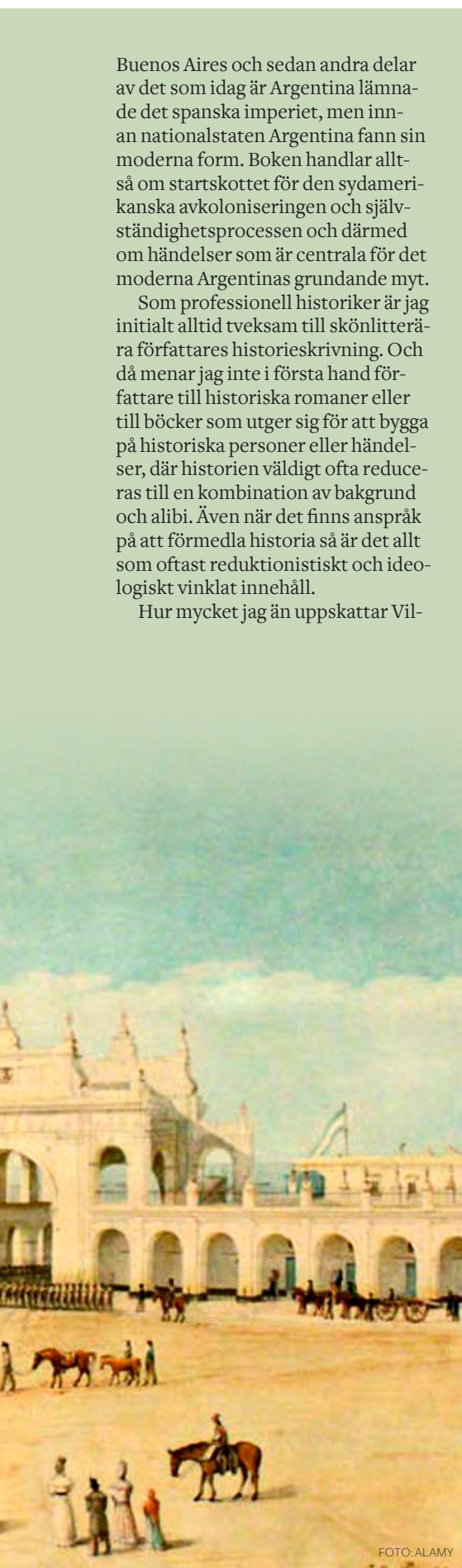

FOTO: ALAMY

bakom revolutionärerna, utan fragmenterats, vilket ledde till konflikt. Buenos Aires bjöd in de andra provinserna till sitt revolutionära barnkalas genom att skicka inbjudningskort i form av väpnade styrkor, som Sacheri uttrycker saken. Samtidigt fördes förhandlingar mellan provinserna, som resulterade i oavhängighetsförklaringen 1816, en konstitution 1819 och grundandet av Provincias Unidas del Rio de la Plata 1820, den federativa statsbildning som är föregångaren till dagens Argentina.

Men varför denna militära aktivitet? Och varför en federation? Sacheri ställer upp hypotesen att det handlade om det nya styrelseskicket där maktens legitimitet utgick från befolkningens stöd istället för en kung av guds nåde. Den nya statens rätt och möjlighet att existera byggde därmed på territoriell kontroll och militär framgång. Ju fler militära

framgångar, ju större territorium under revolutionärernas kontroll, desto större chanser att Spanien inte skulle kunna återerövra och återinrätta vicekungadömet. En revolutionär logik parad med viljan att rädda det egna skinnet. Sacheris ambition att inte bara beskriva händelser, utan också att resonera om möjliga förklaringar till den historiska utvecklingen är genomgående i hela boken.

Los días de la revolución är mycket välskriven och läsvärd. Välavvägd i dispositionen. Med regelbundna perspektivbyten utan att bli rörig. Resonerande utan att vara besäftig.

Sacheri är en skribent som gärna själv kommer till tals i sin text. Exempelvis gillar han att ställa frågor som han sedan resonerar om i jagform för att arbeta fram hypoteser och möjliga tolkningar. Han vill ju inte ge några slutgiltiga, auktoritati-

va svar. Han uppvisar också en föredömlig intention att försöka förstå de historiska aktörerna utifrån deras sociala position och den världsbild som hänger samman med den.

Vi har exempelvis svårt idag att förstå det oerhörda i att avsätta en vicekung, tillsatt av en kung av guds nåde, för en troende katolik. Det är heller inte enkelt att fullt ut förstå den maktförskjutning som en lokalfödd milis innebar i relation till en militär vars officerare tidigare enbart rekryterats bland spanskfödda. Sacheri gör ändå ett försök och förklarar åtminstone att ge en känsla av såväl den historiska distansen som den möjlighet vi som människor har att sätta oss in i andra människor och främmande samhällen.

En egenhet är Sacheris förkärlek för att associera till argentinsk musik, litteratur eller fotboll i sina resonemang, vilket förstärker intrycket att den tilltänkta läsaren är väl förtrogen med dagens Argentina. Dessa hänvisningar är dock aldrig så betydelsebärande att de stör läsningen. Istället finns här en möjlighet att bekanta sig med såväl musik som argentinskt historiebruk genom att till exempel lyssna på Carlos Gardels "El Sol del 25" från 1910.

Det är kort och gott en bok som för mig som historiker är vad historieförmedling borde vara. En bok som inte väjer för komplexa frågor eller som vill pressa på den historieintresserade en viss tolkningsram. Den behandlar läsaren som en myndig person, förmögen att själv resonera och ta till sig andras resonemang. Den omfattande bibliografin, uppställd som personliga rekommendationer för vidare läsning i slutet av boken, ger intrycket av en person som verkligen bottenar i forskningsläget för den historia han gett sig på att förmedla, vilket förstärks av de recensioner jag läst skrivna av argentinska historiker. Jag ser mycket fram emot att lära mig mer om perioden 1820-1852, som är temat för nästa historielektion från Sacheris penna. ✨

Andreas Åkerlund

**LOS DÍAS DE LA
REVOLUCIÓN**
UNA HISTORIA DE
ARGENTINA CUANDO
NO ERA ARGENTINA
(1806-1820)
EDUARDO SACHERI
Alfaguara 2022

Carlos Gardel: Bär historiskt vittnesbörd.

FOTO: GETTY IMAGES

Theodor von Oers *Hovet av muser i Weimar*: Man missar lätt Wieland.

FOTO: ALAMY

Försummad från första stund

LITTERATURHISTORIA

Vid en första anblick är det lätt att missa honom trots, eller kanske just på grund av, att han nästan sitter i mitten av Theodor von Oers berömda målning *Hovet av muser i Weimar* – vid Anna Amalies, hovets grand

old lady, vänstra sida. Kanske han förklarar något för henne om det Friedrich Schiller läser. Schiller, den senaste litterära stjärnan i Weimar och tavlans blickpunkt, står i diktarpose i kvällsljuset. Mitt emot följer diktarfursten Goethe sin väns föreläsning, handen har han innanför västen, gesten påminner om Napoleon. Bredvid Goethe står herti-

gen av Sachsen-Weimar, Karl August. Till vänster i bilden sitter Herder.

Men något i bakgrunden sitter alltså Christoph Martin Wieland, hertiginnans förtrogna. Hon hade rekryterat honom till Weimar från Erfurt 1772 för att uppfostra sin son, den blivande regenten. Snart hämtas också, kanske på Wielands rekommendation, Goethe till Weimar, »

därefter Herder och sedan Schiller och det som man senare kom att kalla för Weimarklassicismen kunde begynna. Den lilla residensstaden vid vattendraget Ilm blev den tyska litteraturens centrum i mer än ett århundrade. Och det var stadens kulturella betydelse som fick den nationella församlingen att skriva Tysklands första demokratiska konstitution i just Weimar och inte i det oroliga Berlin.

Prästsonen Christoph Martin Wieland föddes till världen den 5 september 1733 i närheten av Biberach, en hemstad han alltid älskade att hata. Nästan 80 år senare dog han i Weimar. Under sin livstid författade han en mängd verk, på vers, på prosa. Han skrev dikter, sagor, operalibretton med mera. Dryga 50 verk räknar jag till. Han översatte Shakespeare, Horatius och Cicero, grundade den tyska offentlighetens viktigaste tidskrift, *Teutsche Merkur*, där han verkade som politisk journalist och chefredaktör från 1773 till 1810. Om man ville följa med i vad som hände i revolutionens Frankrike var det *Teutsche Merkur* man läste.

Jan Philipp Reemtsma – tobaksfabriksarvingen som blev mecenat och litteraturprofessor, som kidnappades 1998 och släpptes fri först efter att en lösesumma i 300-miljonersklassen hade betalats ut – har skrivit den första större biografen över Wieland på flera decennier. Han har tidigare skrivit en doktorsavhandling om

Christoph Martin Wieland: Förtjänar att bli återupptäckt.

FOTO: ALAMY

Wieland, satt igång nytugivningen av författarens samlade verk, läst in ljudböcker och varit drivande i renoveringen av Wielands gods i Ofsmannstedt utanför Weimar. Han har förberett sig ett halvt liv inför denna 700 sidor stora verksbiografi.

Wieland var ett brådmöget barn. Vid

”Wieland kunde inte begripa hur man kunde anklaga honom för att sakna originalitet; vem som helst kan hitta på nytt material, men att hitta rätt form är det som gör en poet.”

nio års ålder skriver han redan egna verser på latin. Som tonåring bestämmer han sig för att bli författare, och som 18-åring debuterar han med *Die Natur der Dinge* (1751), en kristen omdiktning av Lucretius *De rerum natura*. Wieland saknade uppenbarligen varken ambition eller självförtroende. När han är 19 har han redan hunnit publicera fyra verk och målmedvetet knutit kontakter med rätt personer inom den litterära världen.

Men det var inget dramatiskt eller stormigt liv. Visserligen träffade Wieland Napoleon, men till skillnad från

Goethe blåste han inte upp mötet till något sensationellt. Några olyckliga kärlekshistorier, ett oäkta barn, innan han gifte sig med Anna Dorothea von Hillenbrand. 14 barn fick de, varav 5 dog. Framförallt utspelade det sig vid skrivbordet, i litteraturen och breven. Hans liv kunde rutas in i ett relativt litet geografiskt område: Magdeburg i norr, Düsseldorf i väst, Bern i syd och Dresden i öst, han reste inte ens till Italien eller Paris. Hans litterära verkan var desto större. Under sina nästan 80 år blev Wieland till den tyskspråkiga litteraturens mest betydande och mest bekanta författare, också utanför Europas gränser. I Weimar stod hans litterära stjärna som högst, mot slutet av det artonde seklet började den dala.

Så vem var denne författare som under sin livstid kunde mäta sig med den tyska litteraturhistoriens titaner. Och varför är han näst intill okänd idag, även för studenter i germanistik? I sina samlade verk, som Wieland sammanställde 1794, gjorde han ett försök att själv sammanfatta sin litteraturhistoriska roll:

Det är nu fyrtiofyra år sedan författaren till de poetiska och prosalyriska verk, som förekommer i föreliggande kompletta utgåva samlade från sista hand, först framträdde i den tys-

ka poet- och författarkåren. Hans karriär sträcker sig således över nästan ett halvt sekel. Han började den just när gryningen för vår litteratur började blekna från den uppgående solen; och han avslutar den, verkar det som, med dess nedgång.

Det Wieland menade med denna metafor var att han hade varit en del av den tyska litteraturens glansperiod – när den blivit en del av en världslitteratur, i höjd med den engelska, franska eller italienska litteraturen. Genom honom själv, Klopstock före honom, och Goethe och Schiller efter honom hade den tyska litteraturen blivit vad den var. Solen hade stått som högst under Wielands levnadstid, och han hade vuxit med den, nu höll det på att bli skymning.

Och visst var en sorts skymningstid i annalkande. Men ingen nedgång för den tyska litteraturen, där tog Wieland fel, men en litterär epok som skulle dyrka skymningen: den romantiska. Och bland det första som de tidiga romantikerna gjorde, med bröderna Schlegel i tidskriften *Athenäum* i spetsen, var att angripa Wieland. Han blev till en tacksam litterär antagonist. När det 19:e seklet tog vid introducerades nya kriterier för litteratur och litteraturkritik, ett av dem var originalitet.

Wieland kunde inte begripa hur man kunde anklaga honom för att sakna originalitet; vem som helst kan hitta på nytt material, men att hitta rätt form – och en ny form för gammalt material – är det som gör en poet, menade Wieland. Wieland var en fullfjädrad classicist, en som behärskade versmått till fullo, som var lika hemma i den antika mytologin som i samtiden. Den nya tidens vurm för det medeltida Tyskland begrep han sig inte på. Patriotismen var honom främmande. Någon religiös svärmare var han aldrig.

Uppenbarligen var han vilse i den nya tiden. För 1800-talets läsare saknade den lättfotade, humoristiske, erotiska Wieland ”djup”. Han var en lekan- de författare som prövade och spelade med olika förhållningssätt till världen, av 1800-talet skulle han förstås som principiös och omoralisk, ”eftersom man inte kunde stå ut med det a-moraliska i framställningen”, som Reemtsma skriver.

En ytterligare faktor låg Wieland i fatet. Med Goethe och Schiller uppträdde för första gången en ny typ av författaren: Diktaren, de var inte bara människor som skrev litteratur – utan de förkroppsligade sina verk och en generations livsstil, drömmar, begär. Själva författaren blev någon som man i salongerna och stugorna började intressera sig för, som person, som geni. Wieland var en hantverkare i sin kammare, ingen man för rampljuset.

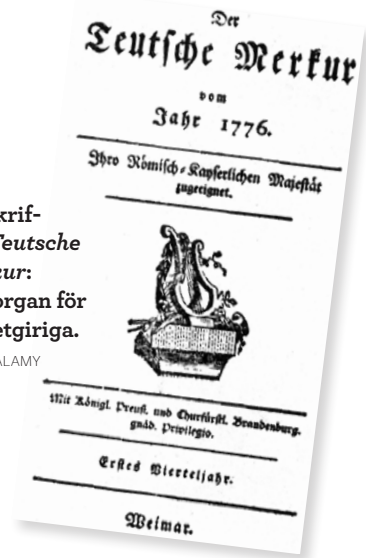
Den satiriska fabeln *Abderiternas historia* (1773–1780) verkar vara den sista bok som översatts till svenska. Söker man på Libris är det tydligt att Wielands höjdpunkt i den svenska offentligheten ligger i slutet av 1700-talet. Efter 1800-talet översätts och förläggas inte något verk av Wieland, *Abderiternas historia* undantaget. Det är typiskt Wielandstoff. Berättelsen utspelar sig i den antika staden Abdera, känd redan under antiken som en stad där dumhet och trams var endemiskt. Wieland skildrar en stad där invånarna förlorat sin omdömesförmåga (Kant var en entusiastisk Wielandläsare), det hjälper inte hur väl filosofen Demokritos, läkaren Hippokrates eller dramatikern Euripides argumenterar, lärdomen är att förnuftet alltid förlorar mot dumheten när den är tillräckligt utbredd. Dumheten skapar masshysteri i staden, den för staden till randen av ett inbördeskrig och slutligen är det dumheten, eller bristen på omdömesförmåga som låter staden ödeläggas av en skadedjursplåga. Det finns inte mycket mer att göra än att packa och ge sig av.

Abderiternas historia var ett tidigt exempel på en följetong – Tysklands första följetongsroman enligt Reemtsma. Arno Schmidt, en av få som har intresserat sig för Wieland före Reemtsma, menade att under tyskarna har ingen experimenterat så mycket med romanformen som Wieland. Reemtsma vågar sig på ännu ett postulat: ”Den moderna tyska litteraturen uppfinns av två författare, Lessing och Wieland.” Om Lessing står för den tyska dramatiken, står Wieland för prosan och romanen. Med *Don Quijote*-parafrasen *Die Abentheuer des Don Sylvio von Rosalva* (1764) och den första tyska bildningsromanen *Geschichte des Agathon* (1766–67) skapade Wieland prosatekniker som banar väg för ett objektivt berättande i romanen, introducerar perspektivbyten i den tyska prosan och låter för första gången romanfigurernas plats och biografi styra vad de säger och tänker.

Under 1700-talet rådde det allmänt samförstånd om att tyska var ett underlägset litterärt språk. ”Det är Wieland som kommer att ändra denna offentliga konsensus”, skriver Reemtsma. Det gör han bland annat genom att medvetet arbeta för en modern litterär tyska, han uppfinner neologismer, metaforer och idiomatiska uttryck (till exempel ”inte se skogen för alla träd”), rensar ut franska och italienska låneord. Inte minst i arbetet med att översätta Shakespeare tvingas Wieland arbeta mycket kreativt med att hitta en tysk

Tidskriften *Teutsche Merkur*: Husorgan för de vetgiriga.

FOTO: ALAMY

språkdräkt som kunde ge form åt Shakespeares. På nästan en halv sida radar Reemtsma upp exempel på nyord som stammar från Wielands penna.

Wieland var först med att översätta Shakespeare. Men det är romantikerna Schlegel och Tieck som några decennier senare skulle komma att skapa den kanoniska tyska Shakespeares. ”Försummad från första stund”, suckar biografen och argumenterar för förtjäns- terna i Wielands översättning. Men han döljer inte dess brister: Wieland förkortade och utelämnade, inte minst obsceniteter – vilket hade med den schweiziska censuren att göra. Men liknande brister finns såklart även hos Schlegel och Tieck. Deras stora fördel: De kom efter. Wielands översättningar kunde användas som språngbräda, liksom hans språkliga nyvinningar, tekniker för berättande med mera. Wieland själv kunde lämnas åt glömskan.

Nej, litteraturhistorien är inte rättvis. Reemtsma gör sitt bästa för att rädda Wieland från den. Det gör han inte genom att förläna honom samtida aktualitet. Utan genom att entusiastiskt läsa honom, verk efter verk, strof efter strof och visa varför det lönar sig att återupptäcka honom. Självt har jag beställt *Abderiternas historia* från bokbörsern och jag måste säga: Vilken briljant stilist han var, Wieland! ✨

Mats O Svensson

CHRISTOPH MARTIN WIELAND
DIE ERFINDUNG DER MODERNEN DEUTSCHEN LITERATUR
JAN PHILIPP REEMTSMA
C H Beck 2023

Katarina Barrling

Riktiga bråkmakare

HERE COMES TROUBLE! Det "trouble" som anlände var undertecknad. Den som varnade var en ungersk-amerikansk professor, som just fått veta att hon och jag delade ursprung – även jag är halvungrare. Det här var vid en tid då Sverige förknippade Ungern med gulasch och weekendresor till Budapest, inte ointagliga Atlantpakter. Men hon var tidigt ute och konstaterade redan då att ungrare är världens besvärligaste folk. Det räcker med en halv för att varningsklockorna ska ringa. Det finns nog en och annan i både svensk regering och därekring som kan tänkas instämma i omdömet.

Vid amerikanska universitet, där det vimlar av gamla ungrare, kan man få höra att dessa behärskar konsten att gå sist in i en svängdörr och komma först ut. Vad gäller den svenska Natoprocessen är det höljt i dunkel när Ungern gick in, men de lyckades i alla fall komma ut allra sist, trots sitt löfte om motsatsen, och trots att Turkiet gjorde vad de kunde för att hjälpa ungrarna att hålla sitt löfte.

Egensinniga, envetna, och besvärliga utan närmare specifikation, det är ungrarna enligt den ungersk-amerikanska professorn. Till och med att knyta skorna kan de göra till en komplicerad sak – ratificera avtal med, för den delen.

Stolta är de också – i största allmänhet, men i synnerhet över Ungern, vars gränser de misstänksamt bevakar. En ö mitt i Europa, med Trianonfördraget som ett oläkt sår i det kollektivt medvetna, och utan de naturliga gränser som halvön Sverige har i överflöd. Möjligen är det sådant som stärker viljan att sätta skarpa gränser på andra områden?

I krånglighetens epicentrum ligger det ungerska språket, till formen både fritt och extremt bundet: inga genus, men desto fler kasus (cirka 18, om exakt antal tvistas det). Även för den språkbegåvade sällsynt svårt, enligt ungrarna med en perfekt logik, som man möjligen behöver få med modersmjölken för att förstå det logiska i.

Också språket en ö, i ett slaviskt-germanskt hav, som på något märkligt sätt överlevt både årtusenden och den långa färden från Uralbergen. Det asiatiska ursprunget är något ungrare bejaktar, och

bidrar till att man fortfarande ser sig som ett friskt tillskott till det slappa Europa.

Man kan föreställa sig hur ett sådant land reagerar över att framställas som den lede Fan, eller med vår tids språkdräkt: Ett hot mot demokratin – och därmed det civiliserade Europa. Sverige är sannerligen inte ensamt om sin kritik, men eftersom Sverige gärna vill vara världsledande, har Sverige tagit täten. Här finns dessutom Utbildningsradion. Alla som levt i villfarelsen att det är en kanal utan större betydelse kan begrunda det faktum att det inte minst var den vägen ungrarna blev varse hur den svenska synen på dem gått från frihetshjälstar från -56 till dagens demokratihot.

MEN SÅ KOM den stund då lejonet från Norden skulle bli beroende av de egensinniga magyarerna, som en geopolitikens karma. Statsminister Ulf Kristersson fick vandra, om inte till Canossa, så i alla fall till Buda-

pest. Slutet gott, (möjligen) allting gott.

Synbarligen inga svåra förhandlingar, och efter några dagars ytterligare ungerskt krånglande med presidentbyte med mera, ratificerade även Ungern Sveriges Natoansökan. Sverige drog en lättnadens suck, och fortsatte i sedvanlig god ordning som om ingenting anmärkningsvärt hänt. Fyra Jas 39 Gripen blev dessutom sålda.

Å andra sidan kan man förstå att det inte krävdes mycket till förhandling. Det land som utmålats som ett demokratihot fick stå med en svensk statsminister vid sin sida och kungöra att *Vi är beredda att dö för varandra*. Hans svenska kollega kunde något mer administrativt genmäla att *Redan idag kan vi se fördelarna rent operativt av det här samarbetet*. Årtal av hårda ord var som bortblåsta. Viktor Orbán förlät. Sällan har man sett en tydligare illustration av att förlåtelse är den största hämnaden.

Hur som helst verkade alla nöjda. Ulf Kristersson firade med att applåderas av president Joe Biden, Viktor Orbán med att applåderas av presidentkandidaten Donald Trump. Inte utan att man undrar vad den ungersk-amerikanska professorn skulle ha sagt. *Here comes trouble?* ❄️

"Till och med att knyta skorna kan de göra till en komplicerad sakratificera avtal med, för den delen."

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Fokus bevakar politik, kultur, ekonomi och samhälle. Vi sprider kunskap, insikter och bjuder på nya perspektiv av Sverige och världen.

Välkommen som prenumerant!

ERBJUDANDE!

För **198 kr** (ordinarie lös.nr pris 1 068 kr) ingår:

- 3 månader (12 nr) av Fokus
- Tidningen i brevlådan varje vecka
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev
- Prenumerationen avslutas automatiskt

Ta del av erbjudandet

Scanna QR-koden

eller svara på fokus.se/axess

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 6 månader för 79 kr!

För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se.

Ta del av erbjudandet på fokus.se/digital. Du sparar 815 kr!

Tillsammans fortsätter vi räddda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt 50 kr

Hygienpaket till en familj 126 kr

Tidig fil, sovmatte och köksutrustning för en person 551 kr

Utrustning till en första hjälpen-vektör 2 285 kr

Filtar, sovmatte, filt, hygienartiklar och köksutrustning för en familj 9 194 kr

Tack till alla er som är med och bidrar.

Swedish Red Cross

Swisha till 900 80 79
eller bli månadsgivare på redakorsen.se